

**BUHARA HALK SOVYET CUMHURİYETİ: SİYASİ,
SOSYO-EKONOMİK, MEDENİ HAYAT VE
LİDERLERİ (1920-1924)**

**2020
YÜKSEK LİSANS TEZİ
TARİH**

Aslı ORUNBAYEV

**Tez Danışmanı
Dr. Öğr. Üyesi Abdullah YAKŞI**

**BUHARA HALK SOVYET CUMHURİYETİ: SİYASİ, SOSYOEKONOMİK,
MEDENİ HAYAT VE LİDERLERİ (1920-1924)**

Ash ORUNBAYEV

**T.C.
Karabük Üniversitesi
Lisanüstü Eğitim Enstitüsü
Tarih Anabilim Dalında
Yüksek Lisans Tezi Olarak Hazırlanmıştır**

**Tez Danışmanı
Dr. Öğr. Üyesi Abdullah YAKŞI**

**KARABÜK
Kasım 2020**

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	1
TEZ ONAY SAYFASI.....	7
DOĞRULUK BEYANI	8
ÖNSÖZ	9
ÖZ.....	11
ABSTRACT.....	12
ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ.....	13
ARCHIVE RECORD INFORMATION	14
KISALTMALAR	15
ARAŞTIRMANIN KONUSU	16
ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ	16
ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ	17
KAPSAM VE SINIRLILIKLAR/KARŞILAŞILAN GÜÇLÜKLER	17
GİRİŞ	18
BİRİNCİ BÖLÜM	21
TİMUR DEVLETİ SONRASI BUHARA'DAKİ SİYASİ DURUM	21
1.1. Buhara Hanlığı Kuruluşunda Türkistan Coğrafyasındaki Durum	21
1.1.1. Astrahanlılar ve Mangıtlar Döneminde Buhara Hanlığı.....	25
1.2. Buhara Emirliği Döneminde Rusların Türkistan'da Yayılması ve İşgal Faaliyetleri	28
1.2.1. Emir Muzaffer Dönemi ve Rusların Askeri Hareketleri	30
1.2.2. Emir Abdullahat Han Dönemi ve Rus Siyaseti.....	32
1.2.3. Buhara Emirliği'nin Sonu ve Alim Han Dönemi	32
1.2.4. Buhârâ'nın Ruslar Tarafından Tamamen İşgal Edilmesi.....	33
İKİNCİ BÖLÜM.....	36
BUHARA'DA CEDIDIZM HAREKETİ VE FAALİYETLERİ.....	36
2.1. Ceditizm Hareketi 'nin Ortaya Çıkışı ve Yayılması	36
2.2. Yaş Buharahlılar Cemiyeti 'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri	41
2.2.2. Yaş Buharahlılar Cemiyeti ve İttihat – Terakki Cemiyeti 'nin Örgütsel Yapısı ve Benzerlikleri	43

2.3. Buhara’ da Cedit Hareketi ve Usul-i Cedit Okulları.....	44
2.3.1. Buhara Ceditçiliğın Aşamaları.....	46
2.4. Buhara’da ki Ceditçiler Hareketine Karşı Ortaya Çıkan Grup:	
Kadimciler	47
2.5. Türkistan’da ki 1916 Yılı Ayaklanmasının Sebep ve Sonuçları	49
2.6. Buhara Ta’mim Maarif Cemiyeti Hayriyesi Nizamnamesi	50
2.7. 1917 İhtilali ve Siyasi Uyanışın Yansımaları	55
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	59
1920-1924 YILLARI ARASINDA BUHARA HALK SOVYET	
CUMHURİYETİ.....	59
3.1. Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti Kuruluşu ve Siyasi Yapısı.....	59
3.1.1. Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti’nin Kuruluşu Öncesindeki	
Durum.....	59
3.1.2. Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti Kuruluşu	62
3.1.2.1. Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti Yönetim Kadrosu	63
3.2. Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti ile RSFSR Arasındaki Anlaşma	64
3.3. Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti ve Harezm Halk Sovyet Cumhuriyeti	
Arasında ki Anlaşma	70
3.4. BHSC’de Yerel Yönetim Organlarının Kuruluşuna Dair Hususlar	72
3.4.1. BHSC’de İdari- Bölgesel Yapısı.....	74
3.4.2. Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti’nin İdari- Bölgesel Birimleri.....	75
3.5. Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti Türkmen Kurultayı.....	76
3.6. Buhara Şuralar Cumhuriyeti Merkez İnkılap Komitesi’ nin Adliye ve	
Kadılar Hakkında Kararları.....	78
3.7. Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti Anayasanın Kabulü	78
3.7.1. Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti Anayasası	79
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	93
BUHARA HALK SOVYET CUMHURİYETİ İKTİSADİ HAYAT	93
4.1. Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti’nde İktisadi Alanlarda Yapılan	
Çalışmalar	93
4.1.1. BHSC’nin Emirlik Hazinesinin İadesi Hakkında Çalışmaları	93
4.1.2. Buhara Ekonomi Konseyi ‘nin Oluşumu ve Görevleri.....	94
4.1.2.1. BHSC Ekonomik Konseyi ‘nin Reformlardaki Rolü	95

4.1.3. BHSC Hükümeti ‘nin Mali Alanda Yaptığı Reformlar	95
4.1.4. BHSC’de İzlenen Tarım ve Hayvancılık Politikası	97
4.1.5. Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti’nin Ticaret Politikası	100
4.1.6. BHSC’de Pamuk Yetiştiriciliğinin Durumu	103
4.1.6.1. Amerika’dan İthal Edilen Pamuğun Dağılımı Hakkında Rapor	104
4.1.7. BHSC Hükümeti ‘nin Vakıf Varlıkları Hakkındaki Faaliyetleri	106
4.1.7.1. BHSC Hükümetinde ‘Arazi Hakkındaki’ Vakıf Arazilerinin Ayrılması	107
4.1.8. Buhara Cumhuriyeti’nde İş Hakkı ve Maaş Ödemeleri.....	108
4.1.9. BHSC’de Personel Yerelleştirme Siyaseti	109
4.1.10. Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti’nde Vergi Siyaseti	110
4.2. Buhara Cumhuriyeti’nin Dış Ticaret İlişkileri	111
4.3. Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti ile Almanya Arasındaki Ticari İlişkiler	114
4.4. BHSC ve Almanya Arasındaki Ticari İlişkilerde Rus Şirketlerin Yeri...	115
4.4.1. BHSC ve Almanya Arasındaki Şekerleme (Tatlı) Ticareti	116
4.4.2. Buharalı İş Adamlarının Almanya’ya Gidişi.....	117
4.5. BHSC ve Harezm Halk Cumhuriyeti’nde Mali Politika ve Para Sorunu	118
BEŞİNCİ BÖLÜM.....	120
BUHARA HALK SOVYET CUMHURİYETİ’NDE MAARİF ÇALIŞMALARI.....	120
5.1. Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti’nin Maarif Alanındaki Çalışmaları ..	120
5.1.1. Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti’nde Halk Eğitimi.....	126
5.1.2. Buhara’dan Almanya’ya Gönderilen Öğrenciler	127
5.1.2.1. Almanya’da Okuyan Özbek Öğrencilerin Faaliyetleri.....	129
5.1.2.2. Almanya’da Okuyan Öğrenciler İçin Burs Destekleri.....	130
5.1.2.3. Almanya’da Okuyan Özbek Öğrencilerin Akıbetleri	130
5.1.3. Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti, Halk Maarif Nezaratı	132
5.2. BHSC’nin Moskova’da Açılan Eğitim Evleri.....	133
ALTINCI BÖLÜM	135
BUHARA HALK SOVYET CUMHURİYETİ’NDE ASKERİ ALANDAKİ ÇALIŞMALAR	135

6.1. Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti'nde Ulusal Ordu İçin Verilen Mücadele	135
6.2. Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti'nde Polis Teşkilatının Kurulması ve Sorunları	138
6.3. Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti'nde Ulusal Hava Filosu ve Ulaşım	139
YEDİNCİ BÖLÜM	141
BUHARA HALK SOVYET CUMHURİYETİ'NDE SOSYAL YAŞAM.....	141
7.1. Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti'nde ki Kadınların Eğitim Sorunları .	141
7.2. Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti'nde Sosyal Yaşam.....	142
7.3. Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti'nde Halk Sağlığı Sorunları ve Devlet Tedbirleri	143
7.4. Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti Döneminde ki Özbek Muhacirleri	146
7.5. Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti Telgraf, Posta ve Elektrik Çalışmaları.....	147
SEKİZİNCİ BÖLÜM	148
BUHARA HALK SOVYET CUMHURİYETİ SANAT ALANINDAKİ FAALİYETLERİ	148
8.1. Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti'nde Milli Tiyatro Sanatı	148
8.2. Buhârâ Cumhuriyeti'nde İlk Müzesini Açma Teşebbüsleri	149
8.3. Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti Döneminde Müzik Faaliyetleri.....	150
DOKUZUNCU BÖLÜM	151
BUHARA HALK SOVYET CUMHURİYETİ'NDE BASIN FAALİYETLERİ	151
9.1. Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti'nin Basın Servisi Buhara Ahbar Gazetesi	151
9.2. Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti'nin Basın Servisi Azat Buhara Gazetesi	151
ONUNCU BÖLÜM.....	153
BUHARA HALK SOVYET CUMHURİYETİ'NİN DIŞ İLİŞKİLERİ VE ELÇİLİKLERİ.....	153
10.1. BHSC Hükümetinin Yurt Dışındaki Temsilcileri ve Ofisleri	153
10.2. Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti'nin Almanya'da ki Elçilik Faaliyetleri	153

10.3. Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti Hükümeti' nin Afganistan Elçilik İlişkileri	154
10.3.1. Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti ve Afganistan İlişkileri Hakkında Çıkan Haberler	155
10.4. Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti ve Azerbaycan Arasında ki İlişkiler	155
10.5. Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti ve Türkiye Cumhuriyeti Arasındaki İlişkiler	157
10.5.1. Buhara Emirliği Döneminde Osmanlı İmparatorluğu Arasındaki İlişki	157
10.5.2. Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti Döneminde ki İlişkiler	158
10.5.2.1. Buhârâ'dan Ankara'ya Gelen Milletvekili Heyeti	159
10.5.3.2. Buhara Hükümeti İlgili Yayınlanan Haberler.....	160
10.5.3.3. XIX. Yüzyıl ve Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti Döneminde Türkiye'ye Gelen Özbekler.....	162
ONBİRİNCİ BÖLÜM	163
BUHARA HALK SOVYET CUMHURİYETİ DÖNEMİNDE BASMACILIK HAREKETİ.....	163
11.1. Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti ve Basmacılık Hareketi	163
ONİKİNCİ BÖLÜM.....	168
BHSC'DE SOVYET HAKİMİYETİNİN GÜÇLENMESİNDE RSFSR'NİN ROLÜ	168
12.1. Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti'nin Sosyalizme Geçiş Süreci	169
12.2. Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti 'nin Sovyet Birliği Tarafından İlhakı	171
ONÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	173
BUHARA HALK SOVYET CUMHURİYETİ LİDERLERİ.....	173
13.1. Feyzullah Hocayev Hayatı ve Faaliyetleri.....	173
13.1.1. Feyzullah Hocayev'in Buhara Hükümeti Döneminde ki Faaliyetleri	174
13.2. Osman Hocayev (Kocaoğlu) Hayatı ve Faaliyetleri	175
13.3. Abdurrauf Fitrat'ın Hayatı ve Faaliyetleri	179
13.4. Münevver Kari Abdürreşidhan Hayatı ve Faaliyetleri	182
13.5. Ataullah Hocayev Hayatı ve Faaliyetleri	185

13.6. Abdulvahid Burhanov Hayatı ve Faaliyetleri.....	185
13.7. Mukammil Burhanov Hayatı ve Faaliyetleri.....	186
13.8. Musacan Saidjanov Hayatı ve Faaliyetleri	186
13.9. Kari Yoldash Polatov Hayatı ve Faaliyetleri.....	187
13.10. Hasan Parsa Hocayev Hayatı ve Faaliyetleri.....	187
13.11. Abdülkadir Muhitdinov Hayatı ve Faaliyetleri.....	188
SONUÇ	190
KAYNAKÇA.....	194
TABLolar LİSTESİ	206
EKLER	207
ÖZGEÇMİŞ	Hata! Yer işareti tanımlanmamış.

TEZ ONAY SAYFASI

Aslı ORUNBAYEV tarafından hazırlanan “BUHARA HALK SOVYET CUMHURİYETİ: SİYASİ, SOSYO-EKONOMİK, MEDENİ HAYAT VE LİDERLERİ (1920-1924)” başlıklı bu tezin Yüksek Lisans Tezi olarak uygun olduğunu onaylarım.

Dr. Öğr. Üyesi Abdullah YAKŞI

.....

Tez Danışmanı, Tarih

Bu çalışma, jürimiz tarafından Oy Birliği ile Tarih Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir. 09/11/2020

Ünvanı, Adı SOYADI (Kurumu)

İmzası

Başkan : Dr. Öğr. Üyesi Abdullah YAKŞI (KBÜ)

.....

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Tahir BİLİRLİ (KBÜ)

.....

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Özgür TOKAN (Bartın)

.....

KBÜ Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yönetim Kurulu, bu tez ile, Yüksek Lisans Tezi derecesini onamıştır.

Prof. Dr. Hasan SOLMAZ

.....

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdür

DOĞRULUK BEYANI

Yüksek lisans/Doktora tezi olarak sunduğum bu çalışmayı bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı herhangi bir yola tevessül etmeden yazdığımı, araştırmamı yaparken hangi tür alıntıların intihal kusuru sayılacağını bildiğimi, intihal kusuru sayılabilecek herhangi bir bölüme araştırmamda yer vermediğimi, yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu ve bu eserlere metin içerisinde uygun şekilde atıf yapıldığını beyan ederim.

Enstitü tarafından belli bir zamana bağlı olmaksızın, tezimle ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak ahlaki ve hukuki tüm sonuçlara katlanmayı kabul ederim.

Adı Soyadı : Aslı Orunbayev

İmza :

ÖNSÖZ

Buhara Hanlığı, Türkistan coğrafyasında kurulmuş hanlıklar içerisinde yer alan mühim bir devlet olmuştur. Rus istilasına kadar devam eden bu dönem, 1920 yılında Buhara'nın işgali ile bağımlı bir devlet haline gelmiştir. Aynı zamanda bu dönemde Türkistan topraklarında yenileşme hareketlerinin başladığı, aydınların, tüccarların ve ulema sınıfının bir kısmının da dahil olduğu bir grup tarafından Yaş Buharalılar adında cemiyet kurulmuştur. Bu cemiyet, Emirin baskılarını durdurmak ve Buhara'da ki yenileşme faaliyetlerinin gerçekleştirilmesini hedeflenmiştir.

Tezin ilk bölümünde Timur dönemi Buhara'nın siyasi durumundan 1920 yılına kadar geçen süreç içerisinde yer alan önemli konular üzerinde durulmuştur. Bu süreç içerisinde yer alan Buhara Hanlığı'nın yönetimi genel olarak anlatılmış ve Buhara'nın Ruslar tarafından işgal edilmesi de işlenmiştir.

Tezin ikinci bölümünde 1905 yılında Türkistan'da ortaya çıkan siyasi, eğitim, ekonomi alanlarında değişimleri amaçlayan Ceditçilik Hareketi / Ceditizm olarak bilinen bu akım Buhara Hanlığı sınırlarında da etkisini göstermiştir. Bu süreç sırasında Yaş Buharalılar Cemiyeti'nin kuruluş ve faaliyetleri, cedit okulları ve bu akımın öncülerinin eğitim derneklerini işlenmiştir. 1916-1917 yıllarında Buhara'da meydana gelen isyanlar da genel olarak ele alınmıştır.

Üçüncü bölümde tez konumuz olan Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti ve Liderleri başlığı altında devletin kuruluşu, siyasi yapısı, iktisadi- sosyal, maarif – sanat, askeri-basın konuları, dış ilişkiler ve elçilikler ve Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti'nin Ruslar tarafından ilhakının anlatılması amaçlanmıştır.

Tezin dördüncü bölümünde Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti'nin kuruluşunda etkili olan ve yönetim kadrosunda yer alan kişilerin hayatları ele alınmıştır.

Tez konumuzun belirlenmesi ve araştırma teknikleri hakkında bilgisini ve desteğini esirgemeyen hocam Abdullah Yakşi'ye, Buhara Devlet Üniversitesi Tarih

bölümü hocalarından Dilnoza Jamalova ve Jihangir Ergashev'e kaynakları temin etme aşamasında sağladıkları katkılardan dolayı teşekkürlerimi sunuyorum.

Maddi ve manevi olarak desteklerini esirgemeyen annem Rano Yusupova'ya ve eşim Azamat Orunbayev'e teşekkürlerimi sunuyorum.

ÖZ

Türkistan coğrafyasında başlayan Rus istilasının hızla yayılması ile Buhara ve diğer hanlıkların sınırları içerisinde işgallere karşı ortaya çıkan Ceditçilik Hareketi kültürel ve eğitim alanlarında yenileşmeyi savunan bir grup ortaya çıkmıştır. Bu hareket ilk olarak eğitim alanında başlamış ve Buhara’da bulunan zengin aile çocukları tarafından Usul-i Cedit adında okullar açılmıştır. Bu yenilik zamanla tüm Türkistan bölgesine yayılmış ve siyasi boyut kazanmıştır. Rus istilasına karşı Buhara’da 1916-1917 yıllarında ortaya çıkan ayaklanmalar ayrıca Bolşevik ihtilali sonrası Rusya da Sovyetlerin yönetime el koymasıyla emirliğe karşı Sovyet gruplar ile yakınlaşması ve Emirliği’nin yıkılmasına neden olmuştur.

XX. yılında Sovyet hakimiyetine giren Buhara Emirliği sonra ki süreçte özellikle tüccar aile çocuklarından oluşan bir grup tarafından Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti’ni kurulmuşlardır. Kurulan bu yeni devlet ilk olarak bağımsız olarak görünse de Sovyet himayesi ve kontrolü altında teşkilatlanmıştır. Birçok alanda yapılan yenilikler sosyal devlet anlayışı ile organize edilmişse de zamanla yönetim kadrosu içerisinde ortaya çıkan farklı görüşler nedeniyle yapılan birçok ıslahat amacına ulaşamamış ve Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti, Sovyetler tarafından ilhak edilerek Sovyet Birliği’ne dahil edilmiştir. Yönetim kadrosu içerisinde yer alan Hocayev ailesi devletin bağımsızlığı ve varlığının devamı için büyük fedakarlıklar göstermiştir. BHSC devlet liderleri bu ilhak sonrasında bağımsızlıklarını tekrar kazanmaya çalışsa da bir kısmı Buhara’dan ayrılmak zorunda kalmıştır. Buhara ve Rusya’da olanlar ise vatan haini olarak ilan edilerek öldürülmüştür. Böylece, 1991 yılında Özbekistan Cumhuriyeti adıyla kurulan bağımsızlığının ilan edilmesine kadar geçen süre de Sovyetler Birliği içerisinde yer almıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkistan, Buhara, Buhara Emirliği, Ceditçilik, Usul-i Cedit, Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti, BHSC, Hocayev.

ABSTRACT

With a quick spread of the Russian invasion, which started in the Turkistan geography, a group emerging against the occupations within the borders of Bukhara and other khanates emerged in the cultural and educational fields, maintaining innovation. This movement first started in the field of education and then the schools named “Usul-i Cedit” were opened by the children of the rich families in Bukhara. This innovation spread all over the Turkistan region and gained a political dimension by the time. The rebellion that started in Bukhara in 1916-1917 against the Russian invasion also caused the intimacy of the Emirate against the emirate in Russia after the Bolshevik conflict and the collapse of the Emirate.

In the XX, The Bukhara Emirate, which came under Soviet dominance in the following years, established in the process of the Bukhara People's Soviet Republic especially by a group of merchant family children. Although this new established state, seemed independently, it was organized under Soviet patronage and control. Although innovations in many areas have been organized with the understanding of social state, many of the reforms made up to the different point of views that have emerged within the management staff by the time have not been achieved and Bukhara People's Soviet Republic was attached by the Soviets and included in the Soviet Union. The Hocayev family, which is among the managerial staff, made great sacrifices for the independence and existence of the state. BHSC state leaders tried to regain their independence after this adding, but some of them had to leave Bukhara. People in Bukhara and Russia were killed by declaring as traitors. So, it took place in the Soviet Union until the declaration of its independence established in 1991 under the name of the Republic of Uzbekistan.

Keywords: Turkistan, Bukhara, Bukhara Emirate, Ceditism, Usul-i Cedit, Bukhara People's Soviet Republic, BHSC, Hocayev.

ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ

Tezin Adı	Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti ve Liderleri
Tezin Yazarı	Aslı ORUNBAYEV
Tezin Danışmanı	Abdullah YAKŞI
Tezin Derecesi	Yüksek Lisans
Tezin Tarihi	09.11.2020
Tezin Alanı	Tarih
Tezin Yeri	KBÜ/LEE
Tezin Sayfa Sayısı	237
Anahtar Kelimeler	Türkistan, Buhara, Buhara Emirliği, Cedidizm, Usul-i Cedit, Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti, BHSC, Hocayev.

ARCHIVE RECORD INFORMATION

Name of the Thesis	Bukharan People's Soviet Republic
Author of the Thesis	Aslı ORUNBAYEV
Advisor of the Thesis	Abdullah YAKŞI
Status of the Thesis	Master Thesis
Date of the Thesis	09.11.2020
Field of the Thesis	History
Place of the Thesis	KBU/LEE
Total Page Number	237
Keywords	Turkestan, Bukhara, Emirate of Bukhara, Ceditism, Bukharan People's Soviet Republic, BHSC,

KISALTMALAR

BHC	: Buhara Halk Cumhuriyeti
BHSC	: Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti
RSFSR	: Rusya Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyeti
HHSC	: Harezmi Halk Sovyet Cumhuriyeti
MIK	: Buhara Genel Merkez İcra Komitesi
RKP	: Rusya Komünist Partisi
ASSR	: Türkistan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
NKVT	: Rusya Sovyet İç ve Dış Ticaret Komiserliği
SSSR	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyet Birliği
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyet Birliği
SES	: Orta Asya Ekonomi Konseyi
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
ÜNV.	: Üniversite
FAK.	: Fakülte
ENS.	: Enstitü
Vb.	: ve benzeri
a.g.e	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.t.	: Adı geçen tez
yy.	: Yüzyıl
TTK	: Türk Tarih Kurumu
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
SBE	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
C.	: Cilt
S.	: Sayı

ARAŞTIRMANIN KONUSU

Araştırmanın konusu 1920-1924 yıllarında kurulan Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti'nin siyasi, iktisadi, eğitim, sosyal-medeni hayatı ve liderlerinin incelenmesidir.

ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti (1920-1924) ve liderleri başlığı altında incelediğimiz tez konumuzun amacını ve önemini şu şekilde sıralayabiliriz:

- Demokratik reformlar için mücadele sürecinin gösterilmesi ve Buhara Emirliği'nde cumhuriyet rejiminin kurulması,
- Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti'nin Oluşumu, politik ve sosyo-ekonomik durumun analizi,
- Buhara Cumhuriyeti'nde yapılan reformların kapsamı ve ana yönlerinin incelenmesi,
- Buhara Cumhuriyeti'nde dış ticaret ilişkilerinin kapsamı ve Sovyet Hükümeti'nin sömürge politikasının etkilerinin detaylı olarak araştırılmasını içermektedir.
- Cumhuriyetin kuruluşu içerisinde yer alan kişilerin biyografisi de ayrı bir başlık altında incelenerek devlet olma sürecinde yaptıkları faaliyetlere değinilmiştir.

1920-1924 yıllarında siyasi alanda var olan Buhara Cumhuriyeti'nin kuruluş süreci hakkında saptanmamış bazı bilgileri literature kazandırılmak istenmiştir. BHSC'nin siyasi yapısı, devlet olma sürecinin tarafsız olarak yeniden ele alınması gerekmektedir. Tezimizde konu hakkında çeşitli kaynaklar incelenerek objektif bir şekilde değerlendirme yapılmıştır. BHSC hakkında yapılan çalışmaların yeterli derecede olmadığını belirterek konu ile ilgili çalışmaların yapılmasının gerekliliği ortaya çıkmıştır.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Araştırmanın yöntemi genel olarak kaynakların toplanması ve okuma tarama yapılmasıdır. Konumuz ile alakalı eserler tespit edilerek objektif ölçülerde değerlendirme yapılmıştır. Kaynaklarımızı Türkçe, Özbekçe ve Rusça olarak sınıflandırabiliriz. Türkçe kaynaklarının temini çeşitli kütüphaneler ve sahaflardan sağlanmıştır. Özbekçe ve Rusça kaynakları ise Özbekistan Buhara Devlet Üniversitesi'nden temin edilmiştir. Türkçe kaynaklar genel olarak bir ve ikinci bölüm için kullanılmışken, tez konumuzun oluşturduğu üçüncü ve dördüncü bölümler de ise Buhara Cumhuriyeti'nin kuruluş süreci hakkında bilgilere yer verilmiştir. Bu alanda yer alan kaynaklar genel olarak Özbek ve Rus tarihçilerin eserleri olmuştur. Ayrıca dönemin süreli yayınları da taranarak ülkenin sosyo kültürel yapısı ve yapılan hizmetleri öğrenilmiştir. Bu kaynaklar ilk olarak tercüme edilmiş ve sonra tezimizde yorumlanarak işlenmiştir. BHSC alanında önemli çalışmalar yapmış olan Özbek tarihçiler SH. Hayıtov ve Kahraman Rahmanov'un birçok eserinden yararlanılmıştır. Konumuz ile doğrudan ilgili olan çalışmalara mümkün olduğunca yer verilmiştir.

KAPSAM VE SINIRLILIKLAR/KARŞILAŞILAN GÜÇLÜKLER

Çalışmanın konusunun derinlenmesine incelenmesi için kaynak temini konusunda bazı güçlükler ile karşılaşmıştır. Genel olarak bir ve ikinci bölümde kullanılan Türkçe eserlerin yanı sıra diğer bölüm için kullanılmış olan ulusal bağımsızlık fikrine ve ideolojisine dayanarak dönemin birincil kaynaklarının işlendiği eserler için Buhara'ya seyahat edilmiş ve Buhara Devlet Üniversitesi hocalarıyla görüşülüp, kaynaklar temin edilmiştir. Araştırmamızın kaynaklarının kapsamı ve sınırlılıklarına baktığımızda Özbekistan'ın Sovyet hakimiyetinde olduğu dönemlerde BHSC ve bünyesinde ki kişilerin vatan haini olarak lanse edilmesi nedeniyle kaleme alınmadığını 1991 yılı ve sonrasında konu hakkında çalışmaların yapıldığına görmekteyiz bu nedenle o dönemde yazılmış olan kaynakların sınırlı olması günümüzde yazılan eserlerin temel olarak alınmasına neden olmuştur.

GİRİŞ

Türklerin ana yurdu olarak bilinen Türkistan bölgesinde dünya tarihi boyunca birçok beylik, emirlik ve devletler kurulmuştur. Bu devletler Türkistan bölgesinde yer alan ve kadim bir tarihe sahip olan Buhara şehrini de sınırları içerisine dahil etmeyi göz ardı etmemişlerdir. Buhara, Mâverâünnehir bölgesinde yer alan sadece köklü tarihiyle değil, fiziki ve coğrafi yapısıyla, sanatsal ve mimari dokusuyla, ekonomi ve ticari potansiyeli ile, tarih boyunca yetiştirdiği alim ve sanatkarlarıyla her dönem kendinden söz ettiren şehir birçok hakanın sahip olmayı istediği bir yer olmuştur. Coğrafi olarak Buhara, kuzeyden Karakalpak toprakları ve Kırgız- Kazak steplerinden ayrılarak Altay dağlarından Ural Denizi'ne kadar ulaşmaktaydı. Batısında Hive vahası, güneyinde Karakum Çölü'yle çevrilen şehir, Tanrı Dağları'ndan doğan Zerefşan Nehri'nin aşağı vahası üzerine kurulmuştur.¹

Buhara şehri, Aşağı Türkistan bölgesi içerisinde en önemli ilim ve ticaret merkezidir. Buhara'nın dini başşehir olduğuna mütalaa edilmiş ve İslam medeniyetinin de yoğun olarak yaşandığını bir yer olmuştur.² Buhara ismi Mecusi dilinde öğrenme merkezi anlamına gelen “Buhar” kelimesinden türetilmiştir.³ Buhara şehrinde yapılan arkeolojik kazılar sonucunda bulunan eserler neticesinde çok eski bir tarihe sahip olduğu öğrenilmiştir.⁴ Buhara; İç Asya ve Çin'i Yakın Doğu ve Hindistan'a bağlayan tarihi ticaret yollarının üzerine kurulmuştur. Erken Orta çağ Çin kaynaklarında An, Ansi, Ango, Buxo, Buku, Buxaer, Buxuala şeklinde isimlendirilken⁵ aynı zamanda V. yüzyılda Buhara'nın merkezi Numickes'ten (Bumickes) Numi şeklinde kaydedilmiş, Buhara ismi de 630 yıllarında ilk kez Pu-ha şeklinde Çinli seyyah Hüang- Tsang tarafından kullanılmıştır.⁶ Cüveyni, Tarih-i Cihan Güşa adlı eserinden Buhara isminin kurulduğu sırada Soğdca'da başkent anlamına gelen Bumickes olduğunu belirtmiştir.⁷

¹Murat Özkan, *Türkistan'ın Keşif Çağı*, Kronik Yayınevi, İstanbul 2019, s.71.

²Guy Le Strange, *Doğu Hilafeti'nin Memleketleri*, Çev. Adnan Eskikurt ve Cengiz Tomar, Yeditepe Yayınevi, 2015, s. 555.

³Hasan Kurt, “Orta çağ Başarısı Buhara,” *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.41,2000, s.425.

⁴J. Barakayev ve Y. Xaydarov, *Buxoro Tarixi (Eng Kadimgı Davrlardan Uluğ Oktayabır İnqılobıgaça)*, Uqıtuvçı Nashriyoti, Toshkent, 1991, s.4.

⁵Abdulahad Muhammedjanov ve İсроil Nazarov, “Buxoro,” *Özbekistan Milli Ansiklopedisi*, s.753.

⁶Ramazan Şeşen, “Buhara” *TDV*, C.6, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, s.363.

⁷A.A. Melik Cüveyni, *Tarih-i Cihan Güşa*, Çev. Mürsel Öztürk, TTK Yayınları, Ankara 2013, s.130.

Diğer bir eser olan en-Narşahî ‘‘Kitâbu Hazâ’ini’l- ‘Ulûm adlı eserinden nakille Buhârâ’nın oluşumu şu şekilde anlatılmıştır: ‘‘Buhârâ olan yer, bataklık (âbgîr) idi. Onun bir kısmı sazlık (neyistân), bir kısmı da ağaçlık (drahtistân) ve çayırliktan (merğzâr) oluşuyordu. Bazı yerlerde hiçbir canlı ayak basacak yer bulamazdı. Bunun sebebi Semerkand tarafındaki vilâyetlerin dağlarındaki karlar erir ve o su orada toplanırdı. Semerkand tarafında Mâsaf/Mâsîf Nehri (Rûd-i Mâsaf/Mâsîf) dedikleri büyük bir nehir vardı. O nehirde çok miktarda su toplanır ve nehri taşıırdı. O su birçok yeri kaplar ve buralarda birçok çamur oluşurdu. Öyle ki çamurlar çukurları doldururdu. Artan su akarken o çamuru da taşır ve Bitik ve Farab/Fireb’e kadar çamur getirirdi. O su, başka yere gitmez, bu yere yani Buhârâ ’ya dolar ve zemin düzleşirdi. O nehir, Soğd’un büyük nehri oldu. Bu dolup düzleşen yer ise Buhârâ hâline geldi.’’

Buhara’nın ilk kurulumuna ait kesin bir bilgi olmamasıyla birlikte tarihinin çok eskilere gittiği bilinmektedir. Yapılan arkeolojik kazı çalışmaları neticesinde şehrin geçmişinin yaklaşık 2700 yıldan daha fazla olduğu öğrenilmiştir.⁸ Buhârâ, uzun yıllar Akhunlar, Göktürkler ve Türgişler gibi Türk devletlerinin hâkimiyetinde kalmıştır. Medeniyet merkezi haline gelen Buhara da zamanla kurulan devletlerin inhitat dönemlerinde yaşanan siyasi boşluklar da bile bu yapısını korumuştur. Hadis alimi yazar İsmail El- Buhari’nin Et- Tarih El Kebir adlı eserinde İslam Kubbesi unvanını verdiği⁹ şehir 674 yılında Muaviye’nin Horasan Valisi Ubeydullah b. Ziyad tarafından fethedilse de zaman zaman Müslümanların hakimiyetin çıkmıştır. Ancak Emevi kumandanlarından Horasan valisi Kuteybe b. Müslim tarafından 706-709 yıllarında yapılan seferler sonrasında halkın direnci kırılmış ve şehre bir Arap garnizonu yerleştirerek, Emevi hakimiyeti sağlamlaştırılmıştır.¹⁰ Emeviler sonrasında Samaniler, Karahıtaylar ve Moğol fetihleriyle birlikte sürekli el değiştirmiştir. Zaman zaman başkent olan Buhara’nın önemi hiç kaybolmamış ve her süreçte Türk yurdu olmaya devam etmiştir. X. asırda Buhara yüksek medeniyet merkezi olmuş, şehirde dünyaca

⁸ Hammet Arslan, ‘‘ Buhara: Türkistan’da Çok Kültürlü Bir Kent’’, *Dokuz Eylöl Üniversitesi İlahiyat Faköltesi Dergisi*, S.48, 2018, s.30.

⁹Sh. Hayitov, K. Rahmanov ve Alimhan Ahmadov, *Buxoro va Buxoriylarning Jaxoni Shohrati*, Buxoro 2020, s.3.

¹⁰ Ramazan Şeşen, a.g.m. s. 363.

nl alimler, şair ve yazarlar, ressam­lar yaamıtır. Dönemin en büyük kütüphanesinin de Buhara şehrine ait olduğu rivayet edilmiştir.¹¹

Buhara, Cengiz Han'ın hüküm sürdüğü yıllarda da önünü devam ettirmiş ve bunun sonucunda 1220 yılında Cengiz Han'ın işgal ettiği ilk ehir olmuş, geday döneminde de büyük bir ilim, kültür merkezi haline gelmiştir. 1370 yılında Buhara, Timur İmparatorluğunun sınırlarına dahil olmuştur.¹² Takvimler 1500-1507 yıllarını gösterdiğinde Türkistan'daki siyasi üstünlük Şeybani Han liderlerindeki zbeklere geçmiştir.¹³

Timur İmparatorluğu sonrasında balayan ve 1920 yılında Rus işgaline kadar devam eden bu süreç 'Hanlıklar Dönemi' olarak adlandırılmıştır. Bu dönemde Buhara Emirliği içerisinde gelişen Ceditçilik hareketi sonucunda Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti kurulmuş ve tekrar gerçekleşecek olan Rus işgali Buhara'nın dolayısıyla zbek halkının bağımsızlığı 1991 yılında kurulan Özbekistan Cumhuriyeti'ne değin ertelenmiştir.

¹¹ Y. Ashurov, U. Kamonov ve T. Gelax, *Buxoro (Qisgacha Sparavochnik)*, Özbekistan SSR Devlet Nashriyot Toshkent 1959, s. 14.

¹² Y. Ashurov, U. Kamonov ve T. Gelax, a.g.e, s.16.

¹³ Baymirza Hayit, *Türkistan Devletlerinin Milli Mücadeleleri Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995, s.5.

BİRİNCİ BÖLÜM

TİMUR DEVLETİ SONRASI BUHARA'DAKİ SİYASİ DURUM

1.1. Buhara Hanlığı Kuruluşunda Türkistan Coğrafyasındaki Durum

Çağatay Hanlığı'nın zayıflamasıyla Timur 1370 yılında Mâverâünnehir hakimi olarak Semerkant'ta tahtta oturmuştur. Emir Timur hükümdarlığı boyunca devletin sınırlarını Semerkant'tan Osmanlı toprakları da dahil olmak üzere çok geniş bir coğrafyayı da içerisine almaktadır. Ancak Emir Timur'un ölümüyle devlet bünyesinde yer alan kişilerin Hakimiyet mücadelesi başlamış ve bu süreçte alınan topraklar, eski sahipleri tarafından tekrar alınarak rakip devlet haline gelmişlerdir.¹⁴ Türkistan topraklarında ise Timur İmparatorluğunun zayıflamasıyla Özbekler siyasi alanda kendini göstermeye başladı. Bu dönemde Orta Asya'yı sosyo politik olarak incelediğinde karşımıza üç ana başlık çıkmaktadır. Bu başlıkları şu şekilde sıralayabiliriz;

- Timur Devleti yaşanan yüksek bir ayrıcalığın olması ve bu durumun devlet içerisinde krize neden olması,
- Ebu'l Hayr Han, yaşadığı bölgede ki Özbek ve Kazakları toplayarak bir devlet oluşturmaya çalışmış, aynı zamanda Kıpçak çöllerinden onları kurtarmıştır.
- Ebu'l Hayr Han, Özbekleri birleştirerek yeni bir Özbek devleti kurma hedefi olmasındır.

İlk olarak Şeybani ulusuna içerisinde yer alan Ebu'l Hayr Han, Uluğ Bey'in kızı Sultan Rabia Begüm ile evlendikten¹⁵ sonra Timurluların iç işlerine karışmaya başlamıştır. Ebu'l Hayr Han'ın idaresinde 1428-1429 yıllarında Tura şehrini fethetmiş ve 1446 yılına kadar başkent olarak kullanmışlardır. Özbekler, 1430-1431'de Harezm'i işgal ettiler: fakat aynı yıl Timurlular tarafından şehirden çıkarılmıştır.¹⁶ Ebu'l Hayr Han'ın başarılı işgalleri sonucunda Seyhun nehri sınırından Sıgnak ve Özkent'e kadar olan şehirler fethedilmiştir ancak Moğolların saldırıları karşısında zorlanmış ve zamanla prestij kaybetmiştir. Karmukların da sert saldırılarıyla karşılaşması Özbek ülkesinin

¹⁴ İsmail Aka, Timur ve Devleti, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s.11-45.

¹⁵ Mustafa Budak, "Ebu'l Hayr," İslam Ansiklopedisi, C.10, Diyanet Vakfı Yayınları, 2019, s.325.

¹⁶ Baymirza Hayit (1995), a.g.e. s, 7.

tahrip edilmesine neden olmuştur.¹⁷ Ebu'l Hayr Han'ın ölümü ardından meydana gelen karışıklıklar Özbek boylarının tekrar dağılmasına neden olmuştur.¹⁸

Özbek boylarının tekrar birleşmesi Ebu'l Hayr Han'ın torunu Şeybani Han döneminde mümkün olmuş, Buhara'da bulunan yerleşik ve güçlü Özbek kabilelerinden destek alarak¹⁹ 1490 yılında Yassa şehrinin hükümdarı olmuştur.²⁰ 1496-1497 yıllarda Semerkant tahtı için Baysungur Mirza, onun kardeşi Sultan Ali Mirza, ağabeyi Sultan Mesut Mirza ve Andican hâkimi Umar Şahin oğlu Babür Mirza arasında şiddetli bir mücadele başladı. Ağır saldırıya maruz kalan Baysungur Mirza yardım için Şeybani Han'a müracaat etti. Fırsattan faydalanan Şeybani Han 1497 yılı sonbaharında birlik gönderdi.²¹ Şeybani Han, dağılan Özbek boylarının tekrar bir devlet himayesinde toplamak için harekete geçmiştir. 1500-1501'de Semerkant ve Buhara'yı, 1504'te Hisar, 1504-1505'te Ürgenç, 1506-1507'de Herat, Astrabad'ı fethetti. Taşkent, Fergana, Sırdeya, Harezm ve Afganistan'ın bazı şehirleri işgal etmiştir. 1506-1509 yılları arasında Şeybani Han, Kazak sultanlarına saldırıp Dest-i Kıpçak'ı alarak Horasan'a döndü. Mâverâünnehir, Horasan bölgelerinin fetihlerinin tamamlanması sonucunda Şeybani Hanlığı kurulmuştur. Muhammed Şeybani Han'a "İmam El- Hafiye, Hafiye Ur Rahman" unvanları verilmiş böylece hem dini hem siyasi lider olarak tanınmıştır.²² Şeybani Han, Özbekler için hanlık kurumunu yeniden canlandırmıştır.²³ Bu dönemde Türkistan'da Buhara- Semerkant- Hive merkezi başta olmak üzere Özbek çağı başlamıştır.²⁴ İran hükümdarı Şah İsmail ve Şeybani Han arasında mektuplaşma başlamış ve bu mektuplarda açıkça birbirlerini savaşa davet etmişlerdir. Şah İsmail, gönderdiği mektupta İran'a ait toprakların boşaltılmasını istemiş ancak Şeybani Han bu

¹⁷ Mustafa Budak, a.g.m s,236.

¹⁸ Mehmet Alpargu, "Özbekler," İslam Ansiklopedisi, C.34, Diyanet Vakfı Yayınları, 2007, s.119.

¹⁹ Y. Ashurov, U. Kamonov ve T. Gelax, a.g.e, s. 17.

²⁰ Kürşad Köse, "İngiliz Seyyah Alexander Burnes'e Göre XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Buhara Hanlığı," İstanbul Üniversitesi, SBE, Tarih, Yüksek Lisans Tezi, 2017, s.13.

²¹ Sh. Atadjanov, Z. İlhomov, V. Ishqumatov vb. *O'zbek Xanliklari Tarihshunosligi*, Tarix Fanlari Akademiyasi, Toshkent 2011, s.6.

²² Anvar Erqo'ziyev, *Buxoro Xonligi Tarixi*, Namagan Davlat Universiteti Nashriyot, 2018, s.44.

²³ Nurten Kılıç, "Siyasal Kültürde Değişim; Şeybani Han ve Özbek Siyasal Oluşumu (1500-1510)," Ankara Üniversitesi, SBE, Doktora Tezi, 1999, s.171.

²⁴ Ali Bademci, *1917-1934 Türkistan Milli İstiklal Hareketi Korbaşilar ve Enver Paşa*, C.1, Ötüken Yayınları İstanbul 2008, s.376.

isteğe olumlu yanıt vermemiş ve bütün İran topraklarını ele geçirmek istediğini belirten mektuplar göndermiştir.²⁵

İran hükümdarı Şah İsmail büyük bir orduyla yola çıkmış bu durumu geç haber alan Şeybani Han yardım birliklerini beklemeden savaşmak zorunda kalmış ve 1510 yılında yapılan Merv savaşında yenilmiş ve kendi hayatını da savaş sırasında kaybetmiştir.²⁶ Muhammed Şeybani 'nin ölümüyle bölgede karışıklıklar yeniden baş göstermiş, bu sırada Babür Şah, 1512 yılında Semerkant ve Buhara'yı ele geçirmiş ancak dini sebeplerden ötürü geri çekilmek zorunda kalmıştır.²⁷

Şeybani Han ülkenin ekonomik ve siyasi durumunu güçlendirmek için bir dizi reform yapmıştır:

- 1) Devlet idaresinde bir hanedan hükümet sistemi getirdi yani fethedilen yerlerin yönetimini çocuklarına, akrabalarına, kardeşlerine ve kabile şeflerine emanet etmiştir. Başkent Semerkant'ta kendi adına hutbe okutarak, para bastırmıştır.
- 2) Ülke de toprak ve su dağıtımını yaptı. Göçebe kabileler tarafından alınan arazilere el koyma, satma ve elden çıkarma konusunda reformlar yapmıştır.
- 3) Ülke ayrıca sosyal yaşamın düzenlenmesine izin veren ıslahatlar yapılmıştır. Son on yılda ödenen vergi yükleri ve nadasa bırakılan arazileri içeren reformlar gerçekleştirilmiştir.
- 4) 1507'de Şeybani Han, para reformu gerçekleşmiş, ülkenin büyük şehirlerinde 5,2 gram ağırlığında bakır paralar basılmıştır. Bu ıslahat, ekonomiyi düzenlemeyi ve ticareti arttırmayı amaçlamıştır. Aynı zamanda para alanındaki reform merkezi hükümeti siyasi ve ekonomik olarak güçlendirmiştir.
- 5) Şeybani Han, eğitim alanında da reformlar yapmış, ıslahat kapsamında seviyeli bir eğitim sistemi getirilmiştir.²⁸

Şeybani Han'ın ardından Buhara tahtına amcası Köçkuncü Han oturmuştur. Bu dönemde Babür Han ile aradaki ilişkiler olumsuz yönde gelişirken, Hindistan ile ticaret

²⁵ Tufan Gündüz, "Şah İsmail," *İslam Ansiklopedisi*, C.38, TDV Yayınları, İstanbul 2010, s.254.

²⁶ Anvar Erqo'ziyev, a.g.e, s.44.

²⁷ Rene Grousset, *Bozkır İmparatorluğu Atilla/ Cengiz Han/ Timur*, Çev: M. Reşat Uzmen, Ötüken Yayınları, s.447.

²⁸ F. Sultanov, F. Bozorboyev, *O'zbekiston Hükmdorları*, O'zbekiston Milliy Kutubxonasi Nashriyoti, 2007, s.26-27.

ilişkisi koparılmamıştır. Onu oğlu Ebu Said kısa süreli hanlığı ile takip ederken (1530-1533), ölümüyle daha sonraki yıllarda *Hanlar Hanı* olarak ilan edilecek Ubeydullah Han (1533-1539) takip etmiştir. Ubeydullah Han, devlet idaresinde İslam hukukunu uygulayan ilk hükümdar olmuştur.²⁹ Ubeydullah Han, egemenliği döneminde Şeybani Hanlığı'nın merkezi yönetimini güçlendirmeye çalışmıştır. 1539 yılında Ubeydullah Han'ın ölümüyle yerine I. Abdullah altı ay süre ile devleti yönetmiş ancak bu dönemde ortaya çıkan karışıklık nedeniyle Semerkant'ta Ubeydullah Han'ın oğlu Abdülaziz Han çıkmışken, Buhara'da ise Köçkuncü'nün oğlu Abdüllatif Han Buhara Hanlığında tahta çıkmıştır.³⁰

Abdüllatif Han döneminde merkezi otorite tamamen zayıflamış, sık sık hükümdar değişiklikleri yaşanmıştır. Nevruz Ahmed Han b. Süyuncük ve I. Pir Muhammed Han b. Canbeg 1561 yılında, İskender Han b. Canbeg ise 1561-1583 yıllarında Buhara tahtına oturmuştur. İskender Han döneminde devleti fiilen yöneten kişi oğlu II. Abdullah olmuştur.³¹ II. Abdullah babasının ölümüyle han olarak tahtta çıktı ve hükümdarlık döneminde Buhara, Semerkant, Taşkent'te bulunan beyleri, tekrardan kendi himayesine alarak, Şeybani sülalesini tek bir yönetim atında birleştirmiştir.³² Fakat bu dönemde Safevi hükümdarı Şah Abbas'a karşı yenilmesiyle, hanlığın toprak bütünlüğü bozulmuş ve Hive ve Hokand Hanlıkları kurulmuştur. II. Abdullah Han döneminde sağlanan merkezi otorite ne yazık ki onun ölümüyle tekrardan bozulmuş ve oğulları arasında iktidar mücadelesi başlamıştır. Mücadeleye katılan hanedan üyeleri II. Abdullah tarafından öldürülmesi Şeybani hanedanının sonunu getiren nedenlerden biri olmuştur. II. Abdullah döneminde sulama yapıları, kervansaraylar, medreseler ve köprüler inşa edilmiş, el sanatları, ticaret, bilim, kültür ve elçilik ilişkileri geliştirildi.³³ Bu mücadele sonucunda Abdülmü'min tahta geçmiş ancak altı ay içerisinde beylere göstermiş olduğu baskı ve şiddet nedeniyle öldürülmüş ve Şeybani hakimiyeti sona ermiştir.³⁴ Buhara tahtına II. Pir Muhammed Han b. Süleyman geçti ancak ortaya çıkan karışıklar nedeniyle, yerine Şeybaniler'in anne tarafından akrabası olan Canoğulları'nın

²⁹ Baymirza Hayit (1995), a.g.e. s,9.

³⁰ Mehmet Alpargu, "Türkistan Hanlıkları," *Türkler Ansiklopedisi*, C.8, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002,0 s.566.

³¹ İsmail Türkoğlu, "Şeybaniler," *İslam Ansiklopedisi*, C.39, TDV Yayınları, 2010, s.46.

³² J. Paul Roux, *Orta Asya ve Uygarlık*, Çev: Lale Arslan, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2006, s.375.

³³ B.V. Hasanov, *O'zbekiston Tarixi*, O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi, Toshkent 2005, s.95.

³⁴ Kürşad Köse, a.g.e, s.13.

(Astrahanlılar) dahil olmasıyla Buhara Hanlığı hakimiyeti Astrahanlılar sülalesine geçmiştir.³⁵

1.1.1. Astrahanlılar ve Mangıtlar Döneminde Buhara Hanlığı

Şeybani sülalesinden sonra Buhara Hanlığı yönetimi Canoğulları olarakta bilinen Astrahanlılara geçmiştir. Canoğulları, Altın Orda Devleti'nin mirası üzerinde kurulmuş üç hanlıktan biridir.³⁶ Ruslar 1556 yılında Astarhan'ı işgal ettikten sonra Astrahan hükümdarı Buhara'ya kaçarak Şeybani Hükümdarı İskender Han'a sığınmış ve hanın kızı Zehra Hanım ile evlenmiştir.³⁷ Şeybaniler Hanedanlığında ortaya çıkan taht mücadeleleri sonucunda Buhara tahtı, Astrahanlı ailesine hakimiyetine girmiştir.

Canoğulları, 1599 yılında ilk kurultayı topladılar. Kurultay da Can Muhammed han olmayı kabul ederek, Semerkant'ta hüküm sürdü. Can Muhammed'in ölümüyle devletin gerçek kurucusu sayılan Baki Muhammed han tahta geçmiştir. Hükümdarlık döneminde bazı idari reformlar yapan Baki Muhammed aynı zamanda 1605-1606 yılları arasında da Osmanlı Devleti'yle iyi ilişkiler kurmuştur.³⁸ Astrahan hanedanı 1599 yılından 1785 yılına kadar Maverâünnehir'de saltanat sürmüştür. Baki Muhammed'in ölümünden sonra Veli Muhammed (1605-1611), İmam Kulı (1611-1642), Nezir Muhammed (1643-1645), Abdülaziz (1645-1680), Subhan Kulı (1680-1702), I. Ubeydullah (1702-1711), Ebu'l Feyz (1711-1747), Abdülmü'min (1747-1751) ve II. Ubeydullah (1751-1753) sırayla Buhara hanı olarak tahta çıkmışlardır.³⁹

İmam Kulı döneminde devlet daha da güçlenmiştir. İmam Kulı maneviyatı güçlü biriydi ve son senelerini Medine'de geçirmek istediği için yerine kardeşi Nezir Muhammed han olmuştur. Uyguladığı baskılar nedeniyle ahali arasında oluşan memnuniyetsizlik sonucunda ayaklanmalar başlamıştır. İsyanın başlamasıyla Nezir Muhammed tahtı oğluna Abdülaziz Han'a bırakmak zorunda kalmıştır.⁴⁰ Canoğulların en parlak dönemi ise Abdülaziz Han dönemi olmuştur. Osmanlı Devleti ile bu dönemde

³⁵ Abdülkerim Özeydın, "Canoğulları," *İslam Ansiklopedisi*, C.7, TDV Yayınları, 1993, s.154.

³⁶ Rene Grousset, a.g.e, s.448.

³⁷ Abdülkerim Özeydın, a.g.m, s,154.

³⁸ Abdülkerim Özeydın, a.g.m, s,155.

³⁹ Halil Çetin, "Çarlık Rusya'sının Türkistan'ı İşgali ve Buhara Hanlığı," Kırıkkale Üniversitesi, SBE, Yüksek Lisans Tezi, 1997, s.13.

⁴⁰ Mehmet Saray, *Rus İşgali Devrinde Osmanlı Devleti ile Türkistan Hanlıkları Arasındaki Siyasi Münasebetler (1775-1875)*, TTK Yayınları, 1994, s.9.

iyi ilişkiler kurulmuş, karşılıklı elçiler gidip gelmiştir. Kardeşler arasında yapılan taht kavgaları ve komşu devletlerle yapılan savaşlar Abdülaziz Han'ı saltanattan soğutmuş ve yerini kardeşi Subhan Kulı'ya devretmiştir. Subhan Kulı döneminde Belh eyaleti için mücadele devam etmiş ve Belh hâkimi Buhara Hanlığı'nın hakimiyetini kabul etse de 1688-1697 yıllar arasında Mahmudbiy tarafından yönetilmiştir. Bu dönemde Buhara Hanlığı ile Hive Hanlığı arasındaki ilişkiler kötüydü. Hive Hanlığı birlikleri ülkeyi defalarca istila etmeye çalışmış, 1697 yılında Mâverâünnehir'e hâkim olmak isteyen Hive Hanlığı birlikleri mağlup edildi ve Buhara Hanı Subhan Kulı yardımcısını ülkeye atamıştır. ⁴¹23 yıl süren hükümdarlığında ülkede yaşanan karışıklıkları bitirmekle geçmiş ancak yaşanan taht mücadeleleri otoritenin tamamen bozulmasına neden olmuştur. Ubeydullah Han bozulan düzeni yeniden düzeltmek için adımlar atsa da hatalı ekonomik politikası neticesinde 1708 yılında isyanın başlamasına sebep olmuştur. 1710 yılında Hokand Hanlığı kuruldu, 1712 yılında da Ubeydullah Han'ın ölümüyle hanlık beylikler halinde parçalandı ve beylikler birbirleriyle savaşmaya başladılar. Beyler arasında yapılan bu savaşlarda Özbek asıllı Mangıt kabilesi lideri Muhammed Hâkim Bey'e geçti. ⁴²

Buhara Hanlığında Mangıt saltanatı 135 yıl sürmüştür. 1747 yılında Muhammed Rahim, Astrahanlı Ebu'l Feyz'i öldürerek bu hanedana son vermiş ancak hemen kendini han ilan etmemiş bir süre "Atalık"* unvanı ile devam etmiştir. Muhammed Rahim, idareyi ele aldıktan sonra bütün emirlere ve halka hediyeler vererek onların bağlılıklarını kazanmaya çalışmış fakat bir süre sonra diğer beyler, ona karşı birleşerek on yıl boyunca aralıklı olarak devam edecek isyan başlamıştır. On yıllık süreç neticesinde Muhammed Rahim, bütün vilayetleri hakimiyeti altına aldıktan sonra "Han" unvanını değil "Emir" unvanını almıştır. ⁴³ Muhammed Rahim öldükten sonra yerine geçen amcası Daniyal, İranlı bir köleyi Divan beyi olarak atamasıyla, Buhara Emirliğinde buna karşı karışıklıklar baş gösterdi, bu kişi devlet hazinesini dilediği gibi kullandığı için hazine neredeyse boşaldı. Bu durum bazı devlet görevlilerini rahatsız etmiş, bir süre sonra bu gruba Daniyal'ın oğlu Şah Muratta dahil oldu. 1785 yılında Daniyal tahttan indirilerek yerine Şah Murat getirildi. Buhara Emiri olarak kendisini hükümdar ilan etmiş ve siyasi

⁴¹ B.V. Hasanov, *a.g.e.*, s.95.

⁴² Abdülkerim Özaydın, *a.g.m.*, s.155.

* Atalık; Türk devletlerinde yönetici çocuklarına öğretmenlik ve danışmanlık yapan görevlilere verilen isimdir.

⁴³ Baymirza Hayit (1995), *a.g.e.* s,11.

alandanda güçlenerek hanlığın artık emirlik olarak anılmasını sağlamıştır. Şah Murat aynı zamanda eğitime de önem vermiş ve medreselerde ders verebilecek derecede dini bilgiye sahip olduğu bilinmektedir.⁴⁴ Emir, tahtta çıktıktan sonra da mütevazı bir yaşam sürmeye devam etmiş, bu dönemde Buhara Emirliğinde birçok alanda değişimler gerçekleştirmiştir.⁴⁵

Emirliğin mali durumunu güçlendirmek için 1785 yılında para reformu yapmıştır. *Yargu, bac, tarh, tuşmal* gibi birçok vergiyi kaldırarak, *cul* adı verilen tek bir vergi adı altında toplanmaya başlanmıştır.⁴⁶ Bu dönemde sanat alanında da gelişmeler olmuş ve Buhara el sanatlarının merkezi haline gelmiştir. Şah Murat, yaptığı düzenlemelerden sonra İran üzerine sefere çıkmış, Merv'i almak istese de başarılı olamamıştır. İran seferinde babasıyla birlikte olan Haydar Han, Şah Murat'ın ölmesiyle Buhara tahtına çıkarılmıştır. Anne tarafından cengiz soyundan doğduğu gerekçesiyle '*Nesl-i Çingiz, Al-i Peygamber, Mısr-cah*'⁴⁷ unvanları mührüne işlemiş ayrıca 'Seyit' unvanını kullanan ilk Buhara Emiri olmuştur. Babası Şah Murat gibi Haydar Han da sade ve mütevazı bir yaşam sürmüş, eğitime önem vermiş ve bizzat kendisi medreselerde ders verecek şekilde yetiştirilmiştir. Emir Haydar döneminde iç ve dış savaşlar yapıldı. Özellikle Ora Tepe bölgesi birkaç kez el değiştirmiştir. 19.yy. başlarında Buhara, Hive, Kokand Hanlıkları arasında Orta Asya'ya hakimiyeti için mücadele etmişlerdir. 1825'te Hive Hanı Merv şehrini fethetmiştir. Sürekli savaşlar ve artan vergiler sonucunda⁴⁸ 1800-1826 yılları arasında üç ve altı ay aralıkla sürekli isyanlar çıkmıştır. Özellikle Hive ve Hokand Hanlıkları tarafından yapılan saldırılar birçok hasara neden olmuştur. Zerefşan Vadisinde de Kitay, Kıpçak ve Miyan Kan boyları da isyan etmiş, bu boylar arasındaki en etkili isyan ise 1821 yılında başlayan Miyan Kan olmuştur. Çıkan isyanlarla uğraşan emir, diğer hanlıkların saldırısı karşısında zor durumda kalmış ve bu işgallere karşı bir önlem alamamıştır.⁴⁹

⁴⁴ Nurettin Hatunoğlu, 'Buhara Hanlığı', *Avrasya'nın Sekiz Asrı Cengizogulları*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2016, s.493-494.

⁴⁵ Hamid Ziyayev, *Türkistan'da Rus Hakimiyetine Karşı Mücadele (XVIII. -XX. Asır Başları)*, Çev: Ayhan Çelikbay, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2007, s. 10.

⁴⁶ M.Bilal Çelik, '1800-1865 Yılları Arasında Buhara Emirliği', Sakarya Üniversitesi, SBE, Doktora Tezi, 2009, s.85.

⁴⁷ Zeki Velidi Togan, *Türkistan ve Yakın Tarihi*, C.1, Enderun Yayınları, İstanbul 1981, s.204.

⁴⁸ B.V. Hasanov, *a.g.e.*, s.99.

⁴⁹ R.H. Murtazayev, B.J. Eshov ve D.A. Alimova, *O'zbekiston Tarixi*, O'zbekiston Respublikası Olıy va O'rta Maxsus Ta'lim Vazirligi, Toshkent 2005, s.253.

Emir Haydar'ın ölümüyle tahta oğlu Hüseyin Han oturmuş ancak sadece iki ay hükümdarlık yapmıştır. Emir'in ölmesiyle taht mücadelesi Ömer ve Nasrullah arasında başlamış, Ömer, emir olarak ilan edilse de Nasrullah bunu kabul etmemiş ve mücadeleden zaferle ayrılarak emir olmuştur. Nasrullah han, emir olarak ilan edildikten sonra ilk iş olarak kardeşlerini öldürtmüş ve olası taht kavgalarını önlemek istemiştir.⁵⁰ 50-100 kişiden oluşan bir grup devlet görevlilerini de öldürttüğü için kendisine 'Kasap Emir' diye anılmaya başlanmıştır. Emir, Özbekleri tek bir devlette birleştirme ve merkezi otoriteyi güçlendirme yönünde kararlılık göstermiş ve 1839,1841,1858 yıllarında Hokand Hanlığı ile savaşmış, 1842-1843 yılları arasında Hive Hanlığı ile çok şiddetli çatışmalar yaşanmıştır.⁵¹

Emirliğe bağlı bulunan beylikler üzerine de seferler düzenlenmiş ve Emir Nasrullah, Şehr-i Sebz'in direnmesi nedeniyle 32 sefer yapmış ve ancak 1856 yılında boyun eğdirmiştir.⁵² Güneyde Merv için Hive Hanlığı ile uzun süren mücadele devam etmiştir. 1839-1841-1858 yıllarında üç kez Hokand Hanlığı üzerine sefere çıkmıştır. Nasrullah Han, işgaller ile uğraşırken bölgede İngilizler aktif olarak çalışmaya başlamış, bunun üzerine Ruslar da bölgeye hâkim olmak istedikleri için Rus- İngiliz çekişmesi başlamıştır. Emir ise bu dönemde iki devlete de karşı durmuş ve gücünü göstermek için iki İngiliz'i casusluk gerekçesiyle öldürtmüştür.⁵³ Nasrullah'ın hakimiyeti sırasında Buhara, Çarlık Rusya'nın ve İngiltere'nin rekabet alanı haline dönmüştür. 35 yıllık saltanatı boyunca Buhara Emirliği'nin merkezi otoritesini güçlendirmeye ve sınırları genişletmeye çalışmıştır. Fakat kendinden sonra gelen emirler bölgenin kaderini Rusların eline bırakmışlardır.

1.2. Buhara Emirliği Döneminde Rusların Türkistan'da Yayılması ve İşgal Faaliyetleri

Kenzlikler halinde toplanan Ruslar, 13. Yüzyılda Moğol hakimiyetine girmiştir. İlerleyen yıllarda Altınorda Devleti ve Kırım Hanlığı himayesinde girmiş olan Ruslar, Türk devletleri tarafından baskı altında tutuldukları için sınırlarını genişletme şansını

⁵⁰ R. Shamsutdinov, SH. Karimov ve O. Ubaydullayev, *Vatan Tarixi (XVI-XX Asr Boshlari) Ikkinchi Kitob*, Sharq Nashriyot, Toshkent 2010, s.85-86.

⁵¹ Hamid Ziyayev, a.g.e. s,11.

⁵² R. Shamsutdinov, SH. Karimov ve O. Ubaydullayev, a.g.e, s.86.

⁵³ Zeki Velidi Togan, a.g.e. s, 226.

elde edememişlerdir.⁵⁴ Ancak Timur'un Altınorda Devleti 'ni yıkılmasıyla oluşan yönetim boşluğu nedeniyle Ruslar Türkistan coğrafyasında yayılma fırsatını yakaladılar.⁵⁵ Böylece Rusya, 1480 yılına kadar Altın Orda devletinin himayesinde olan küçük bir Moskova Knezliği iken, bu dönem sonunda bağımsız bir devlet olmayı başarmıştır.⁵⁶ Rusya ile Türkistan Hanlıkları arasındaki ticari ve diplomatik ilişkilerin Moskova Knezliği döneminde başladığını bilmekteyiz.⁵⁷ IV. İvan döneminde Kazan, Astrahan, Sibir hanlıklarını sırasıyla hakimiyeti altına almış ve 1556-1582 yılları arasında Sibiry bölgesi tamamen işgal edilmiştir. Çarlık Rusya, I. Petro dönemi itibarıyla "Doğuyu İşgal" politikasına başlamış ve bu politikanın içerisinde Türkistan işgalini dahil etmiştir. Türkistan Müslümanları XVI. yüzyıla kadar herkes tarafından imrenilen tarihi ve kültürel yapıya sahipti ancak bu yükseliş zamanla gerici ve bağınaz zihniyetlerin çoğalmasıyla yerini yozlaşmaya bırakan,⁵⁸ yenilmez olarak görülen Türk kavimlerinin birbirleriyle olan çekişmeleri de başlamıştı. Bu amaçla 17. yüzyılın son çeyreğinde Buhara ve Hive Hanlıklarına dokuz heyeti gönderilmiştir.⁵⁹ Bu heyetlerin görevi sadece ticari faaliyetler olarak görülse de arka planda Türkistan'ın politikası, ekonomisi, askeri durumu hakkında bilgi toplamak olmuştur.⁶⁰

18. yüzyılda Rusya'nın sürdürdüğü yayılma politikası Türkistan Devletleri ve Hanlıkları üzerine çevrilmiştir. Rusya, Türkistan'da ki siyasi karışıklıklardan faydalanarak istilanın temelini hazırlamışlardır. Bu dönemde hanlıklar üzerinde yoğunlaşan Rusya, Buhara ve Hive Hanlığı üzerindeki ticari hacmini arttırmış ve son on yıl içerisinde ki en yüksek ciroya ulaşmıştır.⁶¹ 1867 yılında Çar II. Alexandre, "Bizim doğuya ilerlememiz, sadece Sir Derya'ya kadar bir yayılma olmayıp İran ve Hindistan'a kadar uzanacaktır; şimdiye kadar fethetmiş olduğumuz bölgelerdeki yerimizi güçlendirene kadar Hokand, Hive ve Buhara Hanlıklarıyla hiçbir anlaşma yapılmamalı,

⁵⁴ Mehmet Alpargu (2007), a.g.m. s.121.

⁵⁵ İsmail Türkoğlu, a.g.m., s. 46-47.

⁵⁶ A. Nimet Kurat, *Rusya Tarihi; Başlangıçtan 1917'e kadar*, TTK Yayınları, 1999, s.368.

⁵⁷ A. Nimet Kurat, a.g.e. s.131.

⁵⁸ Seda Yılmaz Vurgun, "Türkistan'da Ceditçilik Hareketinin Etkisinde Tiyatro", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.16, S. 2, Ankara 2014, s.220.

⁵⁹ Q. Usmonov, M. Sodiqov ve S. Burxonova, *O'zbekiston Tarixi*, O'zbekiston Respublikası Olıy va O'rta Maxsus Ta'lim Vazirligi, Toshkent 2006, s.218.

⁶⁰ Baymirza Hayit, *Türkistan, Rusya ile Çin Arasında*, Otağ Yayınları, 1975, s.44.

⁶¹ R. Muhammedcanov ve T. Nebmatov, *Buxoro va Hevaning Rossiya Bilan Munasabatlari Tarixiga Doir Ba'zi Manbolar*, O'zbekiston SSR Fanlar Akademiyası Nashriyoti, Toshkent 1957, s.11.

ayrıca Buhara Emirliğine denetimimiz altına girmesi için baskı yapılmalıdır.” şeklinde sürdürülen politikanın temel amacını bir sonraki nesil için biçimleştirmiştir.⁶²

19. asrın sömürge güçleri Afrika, Asya, Amerika ve Okyanusya'yı bölme çabalarının yoğunlaşmış bu süreç içerisinde İngiltere ve Rusya'da yönünü Türkistan topraklarına çevirmişlerdi. İki büyük sömürge imparatorluğunun çıkarları bu bölgede çarpıştı. İngiltere, Hindistan kaynaklarını kullanırken, Rusya'da Kazak bozkırlarından ve Sibiryâ bölgesi kaynaklarından faydalanarak Buhara'ya hâkim olmak istemişlerdir. Orta Asya'da ki İngiliz hareketinin tehlikeli olduğunu anlayan Buhara Emirliği, Rusya ile daha çok yakınlaşmış ve Rus yardımını alabilmek için diplomatik ilişkileri geliştirdiler. Rusya'nın Hive Hanlığına saldırmasıyla Buhara Emirliği ile siyasi alanda ilişkileri artmıştır.⁶³ Kaynaklara göre Orta Asya'daki hammadde rezervi İngiltere'nin bölgede ki faaliyetlerini hızlandırmış ve hanlıkları Rusya'ya karşı bir ittifakta birleştirmeye çalışmıştır. Rusya, hanlıklarla kurduğu siyasi dostluğu zamanla işgal politikasına çevirmiş ve sırasıyla hanlıklara son vermiştir. 1865 yılında Hokand Hanı Alim Kul'u devirerek hakimiyet alanına dahil etmiştir. Bölge topraklarını sınırlarına dahil etmeye çalışan Rusya 1867 yılında Türkistan Genel Valiliğini kurmuş ve sınırlarını Amuderya nehrine kadar genişletmiştir.

1.2.1. Emir Muzaffer Dönemi ve Rusların Askeri Hareketleri

Muzaffer Han döneminde Rusya'nın Orta Asya'ya karşı askeri hareketinin yoğunlaştığı zamana denk gelmektedir. Babası Nasrullah döneminde olan diplomatik ilişkiler yerini sıcak çatışmaya bırakmıştır.⁶⁴ Ayrıca bu dönemde emirin tecrübesiz beyleri devlet idaresine yerleştirmesi ve bu beylerin itaatsizliği iç işlerinde karışıklık ve kavgalara neden olmuştur. Emir hem iç hem de dış tehditler ile karşı karşıya kalmıştır. 1864 yılı mayıs ayında Hokand Hanlığı sınırında bulunan Rus kumandanı Çarnayev'in geri çekilmesini istese de olumlu yanıt alamamış ve iki ordu Türkistan yakınlarındaki İkon köyünde üç gün süren şiddetli çatışma yaşamıştır. Kaynaklara göre savaşta ölenlerin sayısı tepeler oluşturacak kadar fazlaydı. Yapılan bu çatışma sonrasında Rus kumandan geri çekilmek zorunda kalmıştır.⁶⁵ Bu durumu fırsat bilen Buhara askerleri

⁶² Baymirza Hayit (1975), a.g.e, s.71-72.

⁶³ A.R. Muhammedcanov ve T. Nebmatov, a.g.e, s.79-80.

⁶⁴ <https://ziyouz.uz/ilm-va-fan/tarix/ozbekiston-hukmdorlari/amir-muzaffar/>

⁶⁵ Q. Usmonov, M. Sodiqov ve S. Burxonova, a.g.e, s.221.

Ruslar tarafından alınan Jizzak kalesini işgal ettiler. Çarnayev'in başarısızlığı nedeniyle yerine General D. Romanovski'y tayin edildi.

General Romanovski ilk iş olarak Sibirya ve Orenburg'un yardımıyla Buhara Emirliği'ne yürüdü. Yapılan Rus saldırısı karşısında mağlup olan Buhara ordusu büyük kayıplar vererek dağılmış ve Emir Muzaffer Jizzak'a kaçmıştır. 1865-1868 yılları arasında Rusların, Buhara Emirliği topraklarında işgale devam etti. Romanovski, 1866 yılında Hocent'i ve Jizzak şehrini işgal etmiştir.⁶⁶ 1868 yılında ise hiçbir direnişle karşılaşmadan Semerkant'ı işgal ele geçirmiştir.⁶⁷ Emir Muzaffer, 1868 yılının haziran ayında yapılan Zire Bulak savaşında Ruslara karşı büyük bir kayıp vermiştir. 14 Haziran 1868 yılında Rusları atmak için Semerkant'a doğru yola çıktılar. Bu başarılı çarpışma sonrasında şehzade Abdülmelik'in kendisini tahttan indirmesi korkusuyla Emir Muzaffer, Rusya ile iş birliği yapmıştır. Türkistan Genel Valisi General Kaufman bu sırada Buhara'ya girmek üzereydi ancak bu saldırı haberi nedeniyle Semerkant'a dönmek zorunda kalmıştır. Emir, Türkistan Genel Valiliği arasında bir barış anlaşması imzalandı. Bu anlaşma gereğince: Emir, Hocent, Ora Tepe ve Jizzak şehirlerini Ruslara teslim edecek, savaş tazminatı olarak 500.000 tilla ödeyecek, Ruslar bu tazminat için Katta Kurgan'ı teminat olarak almış, emirlik tazminatı ödese de Ruslar bu şehri teslim etmediler. 1868 yılında yapılan barış antlaşmasına kadar geçen süreçte Buhara ağır kayıplar vermiş ve savaş masrafları nedeniyle hazine neredeyse boşalmıştır. 350.000 km² genişliğindeki topraklara ve 3 milyon 500 bin insanı Buhara Emirliği'ni içişlerinde kısmen serbest bırakarak, himayesi altına almıştır.⁶⁸ Ayrıca bu anlaşma ile demiryollarını, posta, telgraf ve telefon haberleşmesini, nehirlerdeki vapur işletme hakkını, gümrük gelirlerini de Ruslara teslim etmek zorunda kaldılar. Ruslar barış sürecinde de Buhara'da ki askeri hareketlerine devam ettiler. Emir'e yardım etme bahanesiyle şehzade Abdülmelik üzerine giderek 23 Ekim 1868 yılında Karşı şehrini de işgal ettiler.⁶⁹

⁶⁶ Baymirza Hayit, a.g.e. s.95.

⁶⁷ Q. Usmonov, M. Sodiqov ve S. Burxonova, a.g.e, s.222-223.

⁶⁸ A. Recep Baysun, *Türkistan Milli Hareketleri*, İstanbul Yayınevi, 1943, s.6.

⁶⁹ Baymirza Hayit (1995), a.g.e. s. 97-98.

1.2.2. Emir Abdullahat Han Dönemi ve Rus Siyaseti

Emir Muzaffer'in ölümünden sonra hükümdar olan Emir Abdullahat Han, Rusların desteğini alarak 1910 yılına kadar saltanatını sürdürmüştür. Abdullahat tecrübeli ve bilgili bir insan olmasına rağmen bu dönemde Emir, saltanatını kabul etmeleri için Rusya'ya bir heyet yollamıştır. Bu heyet birkaç istekle geri dönmüştür. Bu görüşme sonrasında Rusya, emirliğin askeri birlikleri için 10 bin piyade, 400 süvari, 12 bin polis ile sınırlandırılması, surların tamir edilmemesi, köle ticaretinin yapılmaması şartıyla herhangi bir saldırıya karşı emirliği koruyacağını teminatını vermiştir. Ruslar açıktan açığa Buhara Emirliği'ni kontrol etmeye çalışmıştır. Buhara Emirliği'nde Ruslar koloniler kurarak ticari alanda faaliyetlerini arttırmışlardır. Emirlikte inşa edilen demiryolu ile birlikte Abdullahat'ın üzerindeki baskının artması ve bu inşa sırasında köylere Rusların yerleşmesi bölgeyi siyasi ve askeri olarak etkilemiştir. Ayrıca, Ruslar bu dönemde Buhara Emirliği'nin para basma hakkını da elinden almıştır.⁷⁰ İslami kültür için önemli bir yer teşkil eden Türkistan bölgesinde yönetim şekli öncelikle din etkilirken, Rus ilhakından sonra 1898'de zekât vermek yasaklanmış, yeni cami inşası zorlaştırılmış ve cami yapımına izin verilmemiştir. Taşkent'te bulunan 65 cami de ibadethane olmaktan çıkarılmıştır.⁷¹

Bu dönemin en önemli olayı Abdullahat Han'ın eğitime olan bakış açısıydı. Emir'in eğitime verdiği önem nedeniyle Rusya ve Osmanlı Devleti'ne öğrenciler gönderilmiş, bu durum Türkistan'da eğitim ve kültür alanında yeni bir dönemin başlamasının temelini oluşturmuştur. Ruslar, Buhara'da kendi halkını korumak bahanesiyle Siyasi Polis Komiserliği kurmuşlardır. Rus baskısına çok fazla maruz kalan emir, 1910 yılının aralık ayında yakalandığı ağır hastalık nedeniyle vefat etmiştir.⁷²

1.2.3. Buhara Emirliği'nin Sonu ve Alim Han Dönemi

Alim Han, 1881 yılında Karmana 'da doğmuş, St. Petersburg askeri eğitim görmüştür. 1898 yılında Karşı şehirde vali olarak göreve başlayan Alim Han, babasının ölümüyle 1920 yılına kadar Buhara tahtına oturmuştur. Alim Han 7 Nisan 1917 yılında

⁷⁰ A. Bademci, *a.g.e.* s. 380.

⁷¹ Baymirza Hayit, "Sovyetler Birliğindeki Türklüğün ve İslam'ın Bugünkü Durumu" *On dokuz Mayıs Ünv. Eğitim Fakültesi Dergisi*, C.2, S. 1, Samsun 1987, s.23.

⁷² A. Recep Baysun, *Türkistan İstiklal Hareketleri ve Enver Paşa*, Turan Kültür Vakfı Yayınları, İstanbul, s.20.

ülkenin reformu hakkında bir kararname yayınlasa da uygulamada bir şey yapmamıştır. Bu dönemde Buhara Emirliği'nin Rusya'ya bağımlılığı artmıştır. Ekim 1917 yılı devriminden sonra Rusya ile Buhara Emirliği arasındaki ilişkiler kötüleşti. Özellikle I. Dünya Savaşı sırasında Türkistan bölgesinde uyguladığı ağır politikalar, emirlik içerisinde çözülemeyecek sorunlara neden olmuştur.⁷³ Böylece, emirliğe son verme fırsatını elinde tutan Ruslar, dış politikada yaşayabilecekleri olumsuzluklara rağmen bu meseleyi ertelemişlerdir. Emirlik, iç işlerinde serbest, dış işlerinde ise Rusya'ya bağımlılığının devam etmesi sonraki süreçlerde Ceditçilik hareketinin emirin karşısında yer almasına neden olmuştur.⁷⁴ Ayrıca 20.yy. da devletlerarasında başlayan ham madde arayışı, Türkistan topraklarının da Ruslar tarafından sömürge haline getirilmesine neden olmuştur. Türk topraklarında idari kadroları Ruslaştırma ve yerli halkı Hristiyanlaştırmaya çalışması aynı zamanda Rusçayı da resmi dil haline getirmek için baskılar yapılmıştır.

Emir Alim Han'ın despot yönetimi ve Ceditçilik hareketine karşı sürdürdüğü sert tutumu sonucunda Ceditçilerin Rusya'dan yardım istemesine neden olmuştur. Yardım çağrısını fırsat bilen Türkistan Cephesi Komutanı M.V. Frunze tarafından Buhara Emirliği'nin işgalinin başlamasına sebep olmuştur. Alim Han, Afganistan ve başka devletlerden yardım bulma gayesiyle İbrahim Lakay ve Devletmend Beg gibi basmacı liderlerinden kendisi için mücadele etmelerini istese de 1921 yılında Afganistan'a giden emir bir daha Buhara'ya dönememiştir.⁷⁵ Alim Han'ın oğulları Moskova'da eğitim görürken, kendisi 1944 yılında Afganistan'ın başkenti Kabilde vefat etmiştir.

1.2.4. Buhârâ'nın Ruslar Tarafından Tamamen İşgal Edilmesi

Ruslar, Taşkent 'i işgal edene kadar geçen süreçte Buhara' yı istila etmemişlerdir; çünkü Buhara hammadde bakımından transit görevi sürdürmüş,⁷⁶ aynı zamanda Buhara Emirlerinin Rus etkisi altında kalmaları ve Türkistan'ın işgali konusunda bir zorluk çıkarmamaları neticesinde istila hareketi ertelenmiştir. Çarlık

⁷³ Said Murod, *Buxoro Halqining Hasratı Tarixi*, Fan Nashriyot, Toshkent 1991, s.9-10.

⁷⁴ Nurettin Hatunoğlu, “ Buhara Hanlığı'nın Son Emiri Alım Han ve Dönemi (1911-1920),” Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, SBE, Ankara 2010, s.115-116.

⁷⁵ A. Ahit Andican, *Ceditizm'den Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi*, Emre Yayınları, İstanbul 2003, s.81.

⁷⁶ İsmail Kayabalı ve Cemender Arslanoğlu, *Orta Asya Türklüğünün Tarihi ve Bugünkü Durumu*, Kömen Yayınları, 1978, s.38.

Rusya sürdürmüş olduğu politika gereğince Buhara Emirliği ile ilişkileri her zaman sıcak tutmuş ve çeşitli anlaşmalara imza atılmıştır. Rus- Buhara ilişkilerini daha da sağlamlaştırmak amacıyla bir anlaşma yapıldı. Buhara Emiri aşağıdaki şartları kabul etmiştir:

- Rusya'ya ve vatandaşlarına açıkça ve gizlice düşmanca davranılmaması.
- Rus esirlerini köleleştirmemek ve satın almamak. Buhara'daki tüm Rus vatandaşlarının mülklerine zarar vermeden güvenliğini sağlanması.
- Rus vatandaşı Buhara'da ölürse mülklerine devlet tarafından el koyulmaması, onları mirasçılara teslim edilmesi.
- Rus tüccarların sınır dışı edilmemesi ve haksız vergi almalarını önlemek. Böyle bir durumda derhal failleri cezalandırmak.
- İthal mallar için gümrük vergilerinin yılda sadece bir kez ve en fazla %5 oranında ödenmesi.
- Buhara'daki Rus tüccarlara müdahale edilmemesi ve desteklenmesi konusunda anlaşmaya varılmıştır.

Rusya'da aşağıdaki şartları kabul etmiştir:

- Rusya'da Buhara vatandaşlarının can ve mal güvenliğini sağlamak.
- Diğer Asyalı tüccarlarına verilen imtiyazın Buharalı tüccarlara da verilmesi.
- Rusya sınırlarında Kazaklar, Türkmenler tarafından Buhara tüccarları yağmalanırsa, onların malları geri verilecek.⁷⁷

Anlaşmalar yapılsa da çok geçmeden Buhara'yı işgal etmek için hazırlıklarını tamamlayan Ruslar, 1866 yılında hareketi başlattılar. Kademeli olarak gerçekleşecek olan Buhara işgali 'nin ilk aşamasında Hocent, Ruslar tarafından işgal edilmiştir. Çarlık Rusya, Türkistan genel valisi General Kaufman yönetiminde 1868 yılında tekrar Buhârâ'nın alınması için Semerkant civarında yapılan savaşta, mağlup olan Buhara Emirliği, Ruslar tarafından çok ağır şartlardan oluşan bir anlaşmaya zorlanmışlardır. Aşamalı şekilde 1873 yılına kadar devam eden bu istilalar sonucunda Buhara Emirliği Rus denetimi altına girmiştir.⁷⁸

⁷⁷ A.R. Muhammedcanov ve T. Nebmatov, a.g.e. s.89-90.

⁷⁸ İsmail Kayabalı ve Cemender Arslanoğlu, a.g.e. s.39.

Alim Han, çevresinde bulunan ajanların çalışmaları neticesinde nerdeyse Rus kuklası haline gelmiştir. 1917 ihtilallerinde de Çar'ı destekleyerek, Bolşeviklerin düşmanlıklarını kazandı. Ruslar, bu toprakları ilhak etmeden önce ilk olarak yerli halkı yakından tanımaya çalışmıştır.⁷⁹ Alim Han'a kızgın olmaları nedeniyle Bolşevikler, onu devirmenin hesaplarını yaptılar. Emirlerin dış dünyadan habersiz olmaları ve küresel gelişmeyi takip etmeden yaşamaları sonucunda hanlıklar Ruslar tarafından kolaylıkla fethedilmiştir.⁸⁰ Çarlık Rusya'da yaşanan ihtilaller sonucunda Bolşeviklerin iktidarı ele geçirmesinden sonra 15 Mart 1918 yılında Buhara Sovyetler tarafından istilaya uğradı, bu hareket sırasında Yaş Buharalıları da destek vermiştir. Ancak bu taarruz başarısızlıkla sonuçlandı. Bu başarısızlık sonucunda destekleyen Ceditçiler, emir tarafından cezalandırılmıştır.⁸¹

Kızıl ordu istilasının üzerinden bir yıl geçtikten sonra tekrar harekete geçti ve 1 Eylül 1920'de Buhara Ruslar tarafından zaptedildi.⁸² Türkistan'da bulunan hanlıklara son veren Ruslar, bir valilik kurarak Buhara ve Hive Hanlığına yarı bağımsızlık ülke statüsü verildi.⁸³ Rus işgallerinin başarılı olmasının tek sebebi Ruslara karşı koyacak kuvvetli bir Türk devleti bulunmamasıdır. Türkistan'ın Rusların eline geçmesi yaklaşık 30 yıl gibi kısa bir zamanda gerçekleşmişti. Böylece Türk devletleri bağımsızlıklarını kaybetmiş ve Ruslar, Asya içlerine doğru ilerleme fırsatı bulmuş ve XX yüzyıla kadar devam eden esaret yılları başlamıştır.⁸⁴

⁷⁹ Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, Enderun Yayınları, İstanbul 1981, s.240.

⁸⁰ SH. Q. Alimov, E. Q. Arifdjonov ve N.S. Rasulova, *O'zbekiston Tarixi (O'quv qo'llanma)*, O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi, Toshkent 2014, s.126.

⁸¹ A. Bademci, *a.g.e.* s.470.

⁸² Baymirza Hayit, *Türk Dünyasında Rus Emperyalizmin İzleri*, Sabah Gazete Kültür Yayınları, İstanbul 1978, s.126.

⁸³ Seyfettin Erşahin, *Abdurrauf Fitrat Buhara'da Ceditcilik Eğitim Reformu Münazara ve Hind Seyyahın Kıssası*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000, s.1.

⁸⁴ Yaşar Onay, "Tarihte ve Günümüzde Rusya'nın Orta Asya Siyasetleri", İstanbul Üniversitesi, SBE, İstanbul 1995, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), s.10.

İKİNCİ BÖLÜM

BUHARA'DA CEDIDIZM HAREKETİ VE FAALİYETLERİ

2.1. Ceditizm Hareketi 'nin Ortaya Çıkışı ve Yayılması

Buhara Emirliği'nde Mir Alim Han'ın tahtta geçmesi halkı sevindirmiş ve emirin ıslahat yapması konusunda beklentiler oluşmuştur. Türkistan'ın süregelen kaderini değiştireceği zannediliyordu fakat Emir Abdullahat döneminde yaşanan Rus baskısı nedeniyle emirlik tam bağımsızlığını kaybetmişti. Türkistan'da yaşayan Türkler, 19. yüzyıl bitiminde içinde bulundukları siyasi, iktisadi, içtimai ve askeri alandaki geri kalmışlığın nedenlerini sorgulamaya başladılar. 1905-1917 yılları arasında Rusya hakimiyetinde olan Türkler için milli-medeni, siyasal, dinsel, sosyal ve kültürel alanlarda uyanışın belirtisi olarak kabul edilen 'Kongreler Dönemi' 19.yüzyılda başlayan uyanışın temeline dayanmaktadır.⁸⁵ Diğer bir görüş ise 1828-1866 yıllarında Mercani talebesi olan Hüseyin Feyizhan'ın eserlerinde yenilik hareketinden bahsedilmesine dayandırmaktadır.⁸⁶ Bu kişiler daha sonra kendileri için Arapça kökenli olan ve yeni bir düşünce anlamına gelen "Cedit" adını kullanmışlardır.⁸⁷ Cedit terimi yenilik anlamına gelmektedir.⁸⁸ Ayrıca bu dönemde ortaya çıkan trajik koşullar, ülkenin adil, vatansever, eğitilmiş ve vicdanlı aydınları ve milliyetçi akademisyenlerin bu konu üzerinde düşüncelerine neden olmuş ve bu durumun sebeplerini düşünüldükçe ortaya çıkmış ve bu şekilde devam etmeyeceğini, durumun değiştirilmesi gerektiğini yavaş yavaş anlaşılmıştır. Mevcut durumu değiştirmek için ıslahat yapılmasını isteyenlerin görüşlerini şu şekilde özetleyebiliriz;

- Düzen ve kalkınmayı sağlamak için ülkede reform yapılması,
- Halkı fanatizmden, cehaletten ve batıl inançtan kurtarmak için eğitmek,
- Savaşları ve katliamları sona erdirmek,
- Rusya ve Avrupa kültürünün incelenmesi.

⁸⁵ Dr. Necip Hablemitoğlu, *Çarlık Rusyası'nda Türk Kongreleri*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, Ankara 1997, s.21.

⁸⁶ Nadir Devlet, *1917 Ekim İhtilali ve Türk- Tatar Millet Meclisi*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1998, s.45.

⁸⁷ SH. Q. Alimov, E. Q. Arifdjonov ve N.S. Rasulova, a.g.e, s.144-145.

⁸⁸ İbrahim Maraş, *Türk Dünyasında Dini Yenileşme (1850-1917)*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2002, s.93.

19. yüzyılın sonları ve 20. Yüzyılın başlarında Ceditçiler sık sık Rusya, Türkiye, Almanya ve diğer gelişmiş Avrupa ülkelerine seyahat etti. Bu gezi sırasında müslüman aydınlar son derece gelişmiş endüstri ve kültürünü tanımıştır. Gelişmenin temelini yeni bir eğitim sisteminden ve sermaye temelli üretimden kaynaklandığını görmüştür. Öte yandan bu aydınlar yerel halkın eğitilmesi, siyasi farkındalıklarının artırmanın ve dini inançların araştırılmasına dayalı eğitim sistemini değiştirmeden onları özgürleştirmenin imkânsız olduğunu fark etti. Cedit hareketinin ana fikri ulusal bağımsızlık, Türkistan'da devlet bağımsızlığı, Türk ulusunun birliği idi.⁸⁹ Ulusal fikir, felsefi anlamda bir ulusun birleşmesi ve ulusal kimlik anlayışına gelmektedir. Ceditçilerin kurucularından olan İsmail Gaspıralı 'ya göre, ulusal fikir, ulusun gelişimi için en önemli ve temelidir.⁹⁰ Ceditçilik hareketi Türkistan'da ki değişim sürecini belirten bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ceditizm ana fikirleri ve amaçları;

- Türkistan Orta çağ feodal gerilik ve dini fanatizmden kurtuluş,
- Ülkeyi, halkı ve milleti ilerleme ve gelişmeye doğru yönlendirecek eski yolu reddetmek,
- Orta Asya topraklarında birleşik bir devlet kurmak,
- Anayasal ve parlamenter bir hükümet sistemi aracılığıyla özgür ve müreffeh bir toplum oluşturmak,
- Türk dillerine devlet dili statüsü vermek,
- Ulusal para birimleri ve ulusal ordu oluşturmak.

Ceditçilik hareketi fikir ve eğitim alanında başlayarak zamanla siyasi bir kimlik kazanmıştır. Buhara medreselerinin bozulma nedenlerine baktığımızda bu sürecin Emir Abdullah Han döneminde tayin edilen Mirzacan Şirazi'nin dünyevi olarak adlandırılan pozitif ilimlerin okutulmasını yasaklamasıyla başladığını görmekteyiz. Eski usul okullarda çocuklar 8-12 yaş aralarında kabul edilir ve dersler 7-8 saat devam ederdi. Çocuklar yılın istedikleri vakitlerinde okula gelirdi, bunun için herhangi bir yaptırım olmaması öğrenciler arasındaki eğitim düzeyinin farklı olmasına neden olmuştur. Ayrıca

⁸⁹ R. Shamsutdinov, SH. Karimov ve O. Ubaydullayev, a.g.e. s, 273.

⁹⁰ Zaynobidin Abdırashidov, *Türkiston Jadıdları va Milliy Goya Targıbotı*, Toshkent İslam Universiteti, Tarix Fanları, Toshkent 2016, s.26.

öğretmenler için bir müfredat programı yoktu. Okulu biter öğrencilere diploma verilmez ve okuma yazma oranı çok düşüktü.⁹¹ Ceditçilik hareketinin öncülerinden olan İsmail Gaspıralı, Ceditçilik akımının fikri anlamdan daha çok eğitimde etkili olacağını düşünerek, bizzat kendisinin kurduğu Usul-i Cedit okulları ile akımın vücut bulmasını sağlamıştır. Kurulan okullarda geleneksel eğitim yerine modern tarzda eğitim verilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Aynı zamanda bu okulların eğitim programlarını şu şekilde sıralamıştır:

- Okullar, medreselerden ayrılacak,
- İlk okul eğitimi öğretmenler tarafından yapılacaktır,
- Öğretmenler sadaka yerine aylık alacak,
- Geleneksel anlamda heceleme yerine, daha kolay olan ‘‘Elifba’’ kitaplarından okuma yoluna devam edilecek,
- Sadece okuma değil, aynı zamanda yazı yazma öğrenimine de önem verilecek,
- Kız çocukları için de okullar açılacak ve kızlarda okuma yazma öğrenecek,
- Öğretim bir programa göre yapılacaktır ve her yaşa göre ayrı ders kitapları kullanılacaktır idi.⁹²

İsmail Bey’in 1881 yılında yazdığı ‘‘ Rusya Müslümanları’’ kitabında Rusya’da yaşayan ve yaşamak isteyen Türklerin eğitimi ile ilgili konuyu şu şekilde özetlemiştir:

- Rusya’nın Müslümanları bilinçli olarak kalkınma ve eğitimden uzaklaştırdığını ve Müslümanların dilini, dinini ve yaşam tarzını ihlal ettiğinin kabul edilmesi,
- Kullanılan dillerin daha kolay, daha etkili ve anlaşılır olması için değiştirilmesi ve müslüman eğitim sisteminin güncel olmadığını vurgular.
- Müslümanlara, yaşamı, yasaları inceleme, dar dünya görüşlerini yenileme ve bilgi edinme fırsatı vermek,
- Rusya’da yaşamak isteyen Türk halkının gerçek eşitliğini sağlamak için manevi ve ahlaki değerlerini korumak gerekir.

⁹¹ Zaynobidin Abdiroshidov, *İsmoil Gasprinskiy va Turkistonda Jadidchilik*, Markaziy Osiyoni Tadqiq Qilish Fransuz Ins. Toshkent 2008, s.16.

⁹² Nadir Devlet, *İsmail Bey Gaspıralı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988, s.67-68.

- İlerleme, kültür veya adalet için dünya düzenin ihlal edilmemesi gerektiği üzerinde durulmuştur.

İsmail Gaspıralı'nın yeni metoduna göre Arap alfabesinin öğretilmesi bile farklıydı. Bu metoda göre, önce harflerin telaffuz şekilleri, kelime içinde kullanılış biçimleri sonra bu kelimelerin cümle içerisinde kullanımları öğretilecektir. Ek olarak yazı yazmaya önem verilecektir. Eğitimde Arapça yerine Türkçe 'ye geçilmiştir.⁹³

Ceditçilik hareketi din, dil, kültür ve ideolojik olarak halk arasında hızlıca yayılmıştır. Özellikle siyasi bağımsızlık isteği ve 19.yüzyılın 50-70 yıllarında Özbek halkının Rus saldırılarına maruz kalması da bu hareketi alevlendirmiştir.⁹⁴ Bu hareket, Türkiye'de kurulan "İttihad ve Terakki" cemiyetinin faaliyetlerinden de etkilenmiştir. Ayrıca cedit hareketine dahil olan birçok kişi Türkiye'de eğitim görmüştür. Türkistan Ceditçilik hareketine Semerkant'ta Mahmut Behbudiy, Taşkent'te Münevver Kari, Buhara'da ise Abdurrauf Fıtrat rehberlik yapmıştır. Tek bir ideolojide birleşen bu kişiler arasında zamanla birbirlerini reddeden gruplar oluşmaya başladı.⁹⁵

Bununla birlikte eğitim kurumlarının resmi olarak din adamlarının kontrolü altında olması ve çoğunluğun cehaleti, eğitim sisteminde reform yapmalarına, İslami öğretilerin dogmatik bir şekil almasının önüne geçilemedi. Cedit hareketinin fikirlerini uygulamaya ve yeni bir halk eğitimi sistemi yaratılmaya çalışıldı. Aydınların ve mülk sahiplerinin girişimiyle bir dizi okul açtılar. Bu okullar ilk yıllarında etkili olduklarını kanıtlamış, popülerlik kazanmış ve hızla büyümüşlerdir. Türkistan'ın büyük şehirlerinde 1910 yılında elli yeni sistem okul, Şubat 1917'ye kadar 100 yeni okul kurulmuştur. Bazı din adamları cedit okullarının faaliyetlerine karşı çıkmış, Çarlık Rusya yönetimi de bu okulları kontrol altında tutmaya çalıştılar.⁹⁶

Yerel yetkililerin ve eğitimli aydınların çabaları sayesinde cedit okullarının sayısında önemli ölçüde artışlar olmuştur. Fergana bölgesindeki devlet okulları müfettişi O. Egorov bu okullar için konseyde şu sözleri söylemiştir; "Öngörülebilir gelecekte, yerel okulların yeni yöntemlerinin yaygın kullanımı ve bunlara halkın ilgisinin

⁹³ Dr. Necip Hablemitoğlu, a.g.e. s,58-60.

⁹⁴ H. Boltabayev, R.H. Karimov, D.A. Alimova, *Jadidchilik: Isloxot, Yangılanish, Mustaqillik va Taraqqiyet Uçün Kurash*, Universitet Nashriyat, Toshkent 1999, s.9.

⁹⁵ SH. Q. Alimov, E. Q. Arifdjonov ve N.S. Rasulova, a.g.e, s.146.

⁹⁶ SH. Q. Alimov, E. Q. Arifdjonov ve N.S. Rasulova, a.g.e, s.147.

artmasıyla, Rus merkezli okullar tamamen zarar görmüştür. '97 Usul-i Cedit okullarında Türkistan'da millileşme ve yenileşme faaliyetleri anlatılmış ve bu süreç için çalışmalar yapılmıştır. Çağdaş bir devlet olma fikrini halka anlatmak için basın yolu tercih edilmiş ve birçok gazete- dergi çıkartılmıştır. Bunlardan bazıları "Oyna", "Taraqqiy", "Xurshid", "Sado-i Türkiston" ve "Turon" örnek verilebilir. Özellikle, Sado-i Türkiston gazetesi yerel halkın siyasi ve ulusal bilincin şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır.

İlk aşama aydınlanma ikincisi ise politik aşamadır. İlk etapta ceditçilerin devletle ilgili görüşleri oluşmuş, ikinci aşamada ise kesin bir şekil almıştır.⁹⁸ Ceditçilik, yerel halkın ulusal ve politik bilincinin arttırılmasına katkı sağlamak amacıyla başlamış ancak Çarlık yönetiminin bu faaliyetleri sınırlama, fanatik din adamlarının karşıt fikirlerinde direnmesi, hareketin temsilcilerinin sürekli olarak baskı altında kalması ve yakalanma emri sebebiyle hedeflerine tam olarak ulaşamadılar. Mir Alim Han, ilk zamanlarında kendinden bekleneni yaparak, Ceditçilik hareketini serbest bırakmış hatta teşvik bile etmiştir. Ancak bu durum kısa sürmüştür çünkü Çarlık Rusya, Emir Alim Han'a karşı sıcak yüzünü göstererek Ceditçiler aleyhine doldurmuştur. Böylece emirin gösterdiği iltimas yerini baskı ve şiddete bırakmıştır. Yenilik hareketinin karşıtı olan Kadimciler de bu dönemde Ceditçiler ile mücadele etmiş ve Buhara Emiri Alim Han yakalanan Ceditçiler çok ağır şekilde cezalandırdı.⁹⁹ Engellemeler sonucunda Ceditçiler çalışma şekillerini değiştirmeye yönelik faaliyetlerde bulundular. Böylece bu hareketin siyasallaşma aşaması başlamıştır. Bu aşamada aydınların ana hedefleri şu şekilde olmuştur;

- Yerel halkın ulusal çıkarlarını ve dini inançlarını göz önünde buldurarak bölgeyi yönetmek için Türkistan özerkliğinin kurulması,
- Buhara Emirliği ve Hive Hanlığı şeriatında, han mutlak hakimiyet gücünün faaliyetlerini düzenleyen bir konsey (parlamento) kurmak ve devlet sistemi hakkında bilgi vererek, reformlara teşvik etmek,

⁹⁷ E. Yusupov ve E. Tojımırzayev, *Jadid Ma'rıfatparvarlık Harakatının Goyaviy Asoslari*, Toshkent İslam Universiteti Nashriyoti, Toshkent 2016, s.173.

⁹⁸ Saidakbar Agzamjodjaye, *Jadidchilik va Milliy Goya Masalalari*, 'Toshkent İslam Universiteti, Tarix Fanlari, Toshkent 2016, s.6.

⁹⁹ A. Bademci, *a.g.e.* s.468-469.

- Yerel hakların çıkarlarını temsil eden ve koruyan siyasi ve sosyal partiler, dernekler, topluluklar ve organizasyonlar yapılmalı.

Ceditçilerin bu istekleri Ekim 1917’de Rusya’da meydana gelen devrimden sonra mümkün olmuştur. Bu süre içerisinde çalışmalarına devam eden aydınlar çeşitli gruplar oluşturdular. Daha sonra bu gruplar “İttihad-i Müslim” adı altında birleşerek bir parti kurulmuştur. Bu partinin temel görevlerinden biri de Türkistan Federal Cumhuriyeti’nin kurulmasını sağlamaktır.¹⁰⁰

1910-1920 yıllarında Buhara aydınları insanları medenileştirmek için çok uğraşlar vermişlerdir. Özellikle gazete yayınlarıyla fikirlerini ifade eden yazılarını yayınlamıştır. Buhara gençlerini Avrupa’ya eğitim öğretim için gönderilmiştir. İlk olarak bu ideoloji eğitim alanında kendini gösterse de bir süre sonra siyasi arenaya dahil olmuştur. Çalışmalar sonucunda Buhara’da kültür ve medeniyet alanında halkın aydınlanmasının ilk adımını atan kişiler ilerleyen yıllarda kurulacak olan cumhuriyetin yöneticileri kadrosunda yer almıştır.

2.2. Yaş Buharalılar Cemiyeti ‘nin Kuruluşu ve Faaliyetleri

20. yüzyılın başında, tüm Türkistan ve Çarlık Rusya’da olduğu gibi Buhara’daki sosyal hareketlerde yeni ve güçlü bir aşamaya girdi. Bunun temel nedeni, 20.yüzyılda Emirliğin sınırları içerisinde yer alan insanların çoğunluğunun yoksulluk içinde olması, tarımın zayıf olması, zanaatkarların Rus mallarıyla rekabet edememeleri ve az sayıda bulunan fabrikalar ve bu işletmelerin çalışma koşullarının çok zor olması kaçınılmaz sonucu beraberinde getirmiştir. Türkistan’da cedit hareketi liderleri ‘ ‘ *Yaş Buharalılar* ’ ’ cemiyetini kurdular.

1916-1917 yılları arasında ‘ ‘ *Yaş Buharalılar* ’ ’ 12 üyeli Merkez Komitesi adında gizli bir parti kuruldu. Bu partinin başkanı Abdulvahid Burhanov, sekreteri Osman Hocayev, sayman ise Musa Saidjanov seçilmiştir.¹⁰¹ Ayrıca Abdurrauf Fıtrat, Ata Hocayev, Sadridin Ayni, Feyzullah Hocayev, Ahmet Mahdum, Mirza Abdulvahid, Ahmet Hoca vb. gibi önde gelen aydınlar da vardı.¹⁰² Yeni kurulan parti Rusya’da kurulan yeni hükümete tebrik telgrafi göndererek, Sovyetler ile yakın ilişkiler kurulmaya

¹⁰⁰ SH. Q. Alimov, E. Q. Arifjonov ve N.S. Rasulova, a.g.e, s.148-149.

¹⁰¹ M.Jorayev, R. Nurullin ve S. Kamolov, a.g.e, s.215.

¹⁰² Sayyid Mansur Alimiy, *Buxoro- Turkiston Beshigi*, Buxoro 2004, s.47.

çalışılmıştır. Partinin üyeleri Buhara Emiri Alimhan'dan da reform talebinde bulunmuşlardır. 1917 yılından itibaren Feyzullah Hocayev ve Abdurrauf Fıtrat, Yaş Buharalılar'dan ayrılan sol kanadı yönetiyorlardı. Önce anayasal monarşi sonra da demokratik bir cumhuriyet için savaştılar.¹⁰³

İlk olarak, anayasal monarşiyi talep ettiler ve Buhara Reform Projesi adı verilen bir yasa tasarısı hazırladı. Bu proje parti içerisinde sözü geçen Abdurrauf Fıtrat tarafından iki ay içerisinde yazılmıştır. 13 maddeden oluşan Buhara Reform Projesi'nde genel olarak arazi ve su kanallarına odaklanmış aynı zamanda askeri konular, finans ve devletin organlarına da değinmiştir. Projenin arazi bölümü üç kısma ayrılmış ve detaylı olarak işlenmiştir.

- Vakıf arazileri (cami ve medreseler),
- Vergilendirmeden muaf tutulan topraklar (serbest mülkiyet),
- Vergiye tabi olan topraklar (emlak vergisi).

Proje ayrıca kamu arazilerinin, parkların ve binaların gelişimine de hitap ediyordu.¹⁰⁴ Askerlik konusunda ise 22 yaşın üzerindeki tüm gençler için zorunlu olması ve askerlik hizmeti 24 ay olarak belirlenmiştir.¹⁰⁵ Eğitim kurumları için devlet okulları, üniversiteler ve öğrenim programları- araçları hakkında yapılacak ıslahatlar rapor edilmiştir. İdari alanda Bakanlar Kurulu kurulmasına ve bu kurulu denetleyecek 20 kişilik denetim komisyonunun kurulmasına karar verilmiştir. Raporun temel amacı, anayasal monarşi, eğitim ve kültürün gelişmesi, sanayi ve endüstrinin gelişimi, bilim ve teknolojinin çağa uygun olarak değiştirilmesidir. Yaş Buharalılar, isteklerini Emir Alim Han'a çeşitli yollar ile ilettiler. Israrcı tutumları sayesinde 12 Mart 1917'de bir icra komitesi kuruldu ve mayıs ayında komitenin ilk kongresi yapıldı.¹⁰⁶

1918 mart ayında "Yaş Buharalılar" ulusal burjuva temsilcileri emirliği demokratik bir temelde yeniden inşa etmeye başladı. Buhara Devrimi'nden sonra partinin hayatında önemli değişiklikler oldu. 9 Eylül 1920'de Yaş Buharalılar Partisi

¹⁰³ SH. Ergashev ve T. Bobomatov, *Yigirmanchi Asr: Taqdirlarda Aks Etgan Tarix*, O'zbekiston Nashriyot, 2016, s.417.

¹⁰⁴ M.Jorayev, R. Nurullin ve S. Kamolov, a.g.e, s.215-216.

¹⁰⁵ R. Boytullayev ve G. Ostonova, *Moziy Daftaridan Sahifalar*, O'zbekiston Nashriyot, 2010, s.225.

¹⁰⁶ M.Jorayev, R. Nurullin ve S. Kamolov, a.g.e, s.217.

dağıtıldı ve üyelerin birçoğu Buhara Komünist Partisi'ne katıldı ve sonuç olarak komünistlerin sayısı on dört bini bulmuştur.¹⁰⁷

2.2.2. Yaş Buharalılar Cemiyeti ve İttihat – Terakki Cemiyeti ‘nin Örgütsel Yapısı ve Benzerlikleri

Buhara Emirliği'nin zamanla eski gücünü kaybetmesi Rus bağımlılığını arttırmıştır. Ayrıca ülke de ki yaşam şartlarının kötüye gitmesi, saray yönetiminin halkın huzurunu ve asayişini sağlayamaması devlet sınırları içerisinde emire karşı ittifak oluşturulmasına neden olmuştur. Bu ittifaklardan olan Yaş Buharalılar Cemiyeti, 1916 yılında Jön Türkler' in kurduğu ‘ İttihat ve Terakki’ partisini örnek alarak, ‘ ‘ Yaş Buharalılar’ ’ adı altında kurulmuştur.¹⁰⁸

Buhara Emirliği döneminde yaşayan Özbek öğrencilerin İstanbul'da eğitim almaları ve o sıralarda Osmanlı Devleti içerisinde yaşanan meşrutiyet ve anayasal monarşi sürecine şahit olmuş ve etkilenmişlerdir. Ülkesine dönen Özbek öğrencilerden olan Abdurrauf Fıtrat, Buhara Emirliği'nin yönetiminde ki eksikliği ve devletin bağımsızlığının tehlike de olduğunu görerek, çeşitli alanlarda ıslahat yapılmasının gerekliliği hakkında bir rapor hazırlamıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni örnek alarak kurulan Yaş Buharalılar, mevcut olan yönetiminden anayasal monarşiye geçişi sağlamak amacıyla örgütlenmiştir. Her iki cemiyet ilk olarak gizli olarak kurulmuş ve üyeleri tarafından toplumsal, ekonomik, kültürel ve eğitim alanında araştırmalar yaparak gerçekleştirilmesi gereken ıslahatlar hakkında bir rapor hazırlamışlardır. ¹⁰⁹Yaş Buharalılar Cemiyeti'nde, yukarıda bahsettiğimiz Buhara Reform Projesi adı altında bir program oluşturulmuştur. Bu program İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin de 1908 tarihli seçimlerden önce hazırlanan 25 maddelik program¹¹⁰ örnek alınmıştır. Cemiyetlerin programlarına baktığımızda genel mana da devlet sınırları içerisinde yaşayan

¹⁰⁷ O. Eshonov, ‘ ‘Buhara’da Halk Devrim Zaferi’ ’ *Özbekistan Sosyal Bilimler Ens. Dergisi*, S.8, 1970, s.16-19.

¹⁰⁸ M.Jorayev, R. Nurullin ve S. Kamolov, *O'zbekiston Sovet Mustamlakachılığı Davrida*, Sharq Nashriyot, Toshkent 2000, s.113.

¹⁰⁹ Ali Çiftçi, ‘ ‘ İttihat ve Terakki Cemiyeti Örgütlenme ve Yönetim Yapısı...’ ’ *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.37, 2015, s.122-123.

¹¹⁰ Gökhan Dönmez ve Cemal Öztürk, ‘ ‘ İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Siyasi İktidar Anlayışı...’ ’ *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, S.13/1, 2018, s.208-212.

vatandaşların siyasi yönetimde temsil edilmesini sağlamak, ülkeyi kültürel ve ekonomik refah açısından çağa uygun hale getirilmesi amaçlanmıştır.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin örgütsel yapısının ve ideolojisinin, Yaş Buharalılar tarafından benimsenmesi Osmanlı Devleti ve Buhara Emirliği'nin içerisinde bulunduğu durumda benzerlik göstermesini neden olarak sayabiliriz. Her iki devlette de tam bağımsızlık tehlikeye girmiş, ülke eğitim ve sosyo ekonomik açıdan zayıflamış hatta neredeyse çözümler görülmeye başlanmıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti üyeleri genel olarak askeri okul kökenli kişiler iken, Yaş Buharalılar Cemiyeti üyelerinin ise tüccar ailelerin yurt dışında okumaya gönderdikleri çocuklarından yanı aydın sınıftan oluşmaktadır. Cemiyet programlarında aynı zamanda askerlik yönünde de benzerlik bulunmaktadır. İttihat ve Terakki, Jandarma Teşkilatı¹¹¹ adında bir askeri birlik oluştururken, Yaş Buharalılar Cemiyeti'nde ise yayınlanan raporda askerliğin zorunlu hale getirilmesi gerektiğini belirtmişlerdir.

İttihat ve Terakki Cemiyeti, yaptığı çalışmalar neticesinde Osmanlı Devleti'nin meşruti yönetimine geçişini sağlamış ancak bu durumda devletin dağılmasının önüne geçememiştir. Yaş Buharalılar Cemiyeti'nde ise yapılan çalışmalar sonucunda Sovyetlerinde yardımı ile Buhara Emirliği'ni yıkmış ve Buhara Cumhuriyeti adında demokratik bir devlet kurulmuştur. Yaş Buharalılar Cemiyeti bünyesinde ki kişilerin cumhuriyet temelli bir yönetim oluşturduktan sonra devlet idaresine dahil olmuş ve parti feshedilmiştir.

2.3. Buhara' da Cedit Hareketi ve Usul-i Cedit Okulları

20. yy. başlarında Türkistan'da ki hanlıklara son verilmiş ve Rus hakimiyeti bölgeyi parçalara ayırarak yönetmeye başlamıştır. Rus hakimiyetine karşı çıkan Abdünnasır Kursavi ve Şihabeddin Nercani tarafından başlatılan İsmail Gaspıralı tarafından şekillenerek Bolşevik ihtilaline kadar Ceditçilik olarak adlandırılan bu ideoloji, ihtilal sonra Basmacılar hareketine dönüşmüştür.

¹¹¹ M.Şükri Hanioğlu, "İttihat ve Terakki Cemiyeti," *İslam Ansiklopedisi*, C.23, Diyanet Vakfı Yayınları, 2001, s.480.

Ceditçiler tüm Türkistan'da olduğu gibi Buhara şehrinde de faaliyet göstermiş ve birçok okul açmışlardır. Aydınlar, Buhara'da sosyal kalkınmayı sağlamaya yönelik reformları gerçekleştirmek için çalıştılar. Başlangıçta bölgede sözü geçen Ahmed Daniş, Muallah Azim Somi, Dulla Ikram gibi kişiler yapılacak yenilikler için Ceditizm hareketini gündeme getirdiler. Emir Abdullahat döneminde Buhara'da başlayan Ceditçilik kısa sürede Emirlik sınırları içerisinde yayılmıştır. Usul-i Cedit okullarına destek vereceğini düşünerek Emir Abdullahat ile ilgili övücü yazılar yazarak dikkatini çekmiş ve 1893 yılında İsmail Gaspıralı bizzat devlet erkânı ile görüşme fırsatını yakalamıştır. Bu ziyaret sırasında İsmail Gaspıralı Buhara ve Hive 'yi ziyaret eden İsmail Gaspıralı, yöneticilerin yapması gerek reformlarını şu şekilde sıralamıştır:

1. Vergi ve harç sisteminin düzenlenmesi, hazineye kayıtlarının doğru bir şekilde yapılması,
2. Vakıf, devlet ve özel mülkiyetin şehir ve bölgesel kayıt defterine kayıt edilmesi,
3. Adli vakalar ile ilgili tüm şikayetlerin kayıtlarının tutulması ve şahitler de önem verilmesi,
4. Posta teşkilatının düzenlenmesi,
5. Şehirler de köprüler inşa ederek, su sorunun çözülmesini sağlamak,
6. Ulusal ticaretin geliştirilmesi için büyük şehirlerde ulusal banka ve şubeleri açmak,
7. Her köyde modern ilkokulların açılması ve mevcut okullarda reform yapmak,
8. Devlet kurumlarında çalışacak memurların yetiştirilmesi için üniversiteler açmak.¹¹²

Emir Abdullahat, Rus baskısı nedeniyle yapılan görüşmelere katılamamış, cedit okulları için izin alınsa da daha sonra bu okullar için verilen izin geri alınmıştır.¹¹³ 1910-1915 yılları arasında Buhara'da ki okul sayısı 57 olarak kaydedilmiştir. İlk cedit okulu Mullah Corabay tarafından 1900 yılında açılmıştır.¹¹⁴ Muallah Corabay tarafından

¹¹² Zaynabiddin Abdırashidov, *İsmail Gasprinskiy I Turkestan V Nachale XX Veka: Svyazi-Otnosheniya- Vliyaniye*, Akadem Nashriyoti, Tashkent 2011, s.125.

¹¹³ Hamidulla Boltaboyev, *Fitrat va Jadidchilik*, O'zbekiston Milliy Kutubxonasi Nashriyoti, Toshkent 2007, s.38.

¹¹⁴ Baymirza Hayit, *Sovyetlerde Türklüğün ve İslam'ın Bazı Meseleleri*, Türk Dünyası Araştırma Vakfı Yayınları, İstanbul 2000, s.113-115.

açılan bu okula ‘‘Muzaffariya’’ ismi verilmiştir.¹¹⁵ 1908 yılında da Mirza Abdulvahid tarafından da bir okul açılmış ve bu okul Buhara Emiri tarafından tanınmıştır. Ayrıca Müftü Domulla İkrâm yeni okulların dini cemaat tarafından kabul edilmesini sağlamıştır. Buhara’da Ahmadjon Mahdum, Sadriddin Ayni, Osman Hocayev ve Abdulvahid Rafiy Mahdum ‘‘ Terbiye-i Etfal’’ isimli gizli bir örgüt kurmuşlardır. Bu topluluk emperyalizm, sömürgecilik ve cehalete karşı savaşımaya başlamıştır. Bu cemiyet aynı zamanda İstanbul’da eğitim gören öğrencileri desteklemiş ve yurt dışına öğrenciler göndermiştir. Yapılan değişimlerden sonra bütün Türkistan’da olduğu gibi Buhara’da da karşı çıkanlar olmuş hatta açılan okulların kapatılması için çeşitli mevkiller teklif edilmiştir. Molla Kamar, Kadı Burhaniddin’in emriyle Osman Hocayev ve diğer okul sahiplerine ‘‘*Eğer siz kendi istediğinizle okulunuzu kapatırsanız, dilediğiniz yerde sizi kadı veya reis olarak tayin edilmeniz adına büyük kadı adına söz veririm.*’’ şeklinde teklifini dile getirmiş ancak Osman Hocayev ise teklifi şiddetle reddetmiştir.

4 Temmuz 1914 tarihinde Kadı Burhaniddin, Buhara emirine sahte imzalar ile bir dilekçe sundu. Bu dilekçe de Cedit okullarının haram ve bid’at olduğunu ispatladığını ve çocukları fitne- fesada sürüklediğini belirtmiştir. Buhara’da Ceditçiler tarafından kurulan ‘‘Turan Neşri Maarif’’ gizli örgütlerden biridir. Bu örgütün kurucuları Abdurrauf Fıtrat, Mukim Boyjon, Ahmadjon Mahdum ve Alimjon İdris idi. Bu teşkilat Türkiye’ye öğrenci göndermiştir.¹¹⁶ Buhara Cedit hareketinin üyelerinden Fıtrat, halka aydınlanma ve kültür sağlamak için çok uğraştı. Çabaları akabinde 1915 ve 1916 yılları arasında Buhara Ceditlerinin birleşmesini sağlamış, ancak daha sonra bazı Ceditçiler (Abdulvahid Burhanov) geleneksel kültürü yaymaya çalışırken, Fıtrat ve Feyzullah Hocayev gibi üyeler yurtdışında gördükleri eğitim nedeniyle çağın getirdiği yeniliklerin ve anayasal yönetimin taraftarları oldukları için bölünmüşlerdir.

2.3.1. Buhara Ceditçiliğin Aşamaları

19. ve 20.yüzyıl başlarında Buhara dahil Türkistan’daki sosyal, felsefe, siyasi, ekonomik, dini düşüncelerde gelişmeler yaşandı. Türkistan ceditliğinin ıslahatçı, devrimci ve sosyalizme uzanan süreç ve aşamaları görülmektedir:

¹¹⁵ R. Shamsutdinov ve X. Momınov, *O‘zbekiston Tarixi*, Andijan Nashriyot, 2011, s. 306.

¹¹⁶R. Shamsutdinov, SH. Karımov ve O. Ubaydullayev, a.g.e. s. 284-286.

1) Geleneksel Sosyal ve Ekonomik Yapıyı Islah Etme Dönemi (1868-1905)

Buharalı din adamı A. Mahdum Daniş başta olmak üzere dönemin aydınları Avrupa kültür ve medeniyetine ulaşmanın yolunun Rusya'ya yakınlaşmak olduğu kanısına düşmüştür. Daniş tarafından gerçekleştirilen 1856,1868,1870 yılları Rusya'ya geziler sonucunda Rus dili ve tekniğini öğrenerek, Buhara'nın tekrar dirilebileceğini savunmuştur.

2) Milli Bağımsızlık Arayış Dönemi (1905-1917)

Rusya, İran ve Osmanlı Devleti'nde gerçekleştirilen meşrutiyet inkılapları Türkistan aydınlarının da bağımsızlık düşüncesini güçlendirmiştir. Bu sırada Türkistan'da çıkan milli kurtuluş hareketlerinin Ruslar tarafından çeşitli nedenler ile acımasız bir şekilde bastırılması, sömürge yönetimine karşı mücadele fikri kuvvetlenmiştir.

3) Sosyalist Düşünce Dönemi (1917-1938)

Bu dönemde Bolşevikler işçi-köylü iktidarının kurduklarında, sömürge düzenine son verileceği, bütün milletlerin özgür olacağı, sınıfsal farklılığın kaldırılıp, herkesin eşit olacağına dair vaat edilince, ceditçilerin bir kısmı bunlara bir süre inanmış ancak daha sonra bunun boş olduğunu anlayan Ceditçiler, pasif direnişe geçse de 1934-1938 yılları arasında Stalin'in tarafından ortadan kaldırılmışlardır.¹¹⁷

2.4. Buhara'da ki Ceditçiler Hareketine Karşı Ortaya Çıkan Grup: Kadimciler

Türkistan'da yenilik hareketi olarak bilinen Ceditçilik, dini, ekonomik, sosyal ve kültürel endişelerden kaynaklanan korkular nedeniyle bazı ulemalar tarafından mevcut konumlarını değiştireceğini düşünerek karşı çıkmalarına neden olmuştur. Kadim adı verilen bu grup aynı zamanda "emirci" olarak bilinmekteydi. Yenileşme taraftarı olan gruba bizzat emirin baş veziri Kuş Begi ile Kadı Kelan'ın başında bulunan Kadimciler karşı çıkmıştır.¹¹⁸ Ceditçileri, Türkiye'de Halifeye karşı Jön Türkler hareketinin benzeri

¹¹⁷ Seyfettin Erşahin, a.g.e. s. 8-9.

¹¹⁸ Darhan Hıdıraliyev, *Mustafa Çokay Hayatı, Faaliyetleri ve Fikirleri*, Yeni Avrasya Yayınları, Aralık 2001, Ankara, s. 27.

olarak gösterilmiş ve hainlik ile suçlanarak, halkın arasında bir nefret oluşmasına neden olmuştur. Kadimcilerin, Türkistan Ceditçilere karşı çıkma nedenlerini şu şekilde maddelere ayırabiliriz:

1- Sosyal Nüfuz ve İtibar Kaybetme Korkusu:

Kadimcilerin en başta mevki ve menfaat kaybetme endişeleri vardı. Ayrıca ceditçilerin yayınlarında ulemanın yeteneksizliklerini, yolsuzluklarını ve ahlaksızlıklarını dile getirmeleri onların Kadimciler tarafından düşman olarak ilan edilmesine sebep olmuştur.

2- Eğitim ve Ders Müfredatı Problemi:

Buhara medreselerinde geleneksel eğitimde Arapça ve Farsça olmasına karşı çıkan Ceditçiler tarafından ders kitaplarının yerel dilde olması gerektiğini savunmuştur. Ceditçiler tarafından ders kitaplarının hazırlanması için çeşitli teşkilatlar kurulmuştur. Açılan yeni usul okullarda ayrıca müfredat sorunu ortaya çıkmıştır. Usul-i cedit adı verilen bu okulların ders programlarında Kur'anı Kerim ve Arapça derslerine de yer verilse de eski sistemde ağırlıklı olarak dini dersler okutulduğu için Kadimciler tarafından bu müfredat eksik olduğunu savunmuştur.¹¹⁹ Cedit hareketi her ne kadar temelde eğitimde bir reform olarak görünse de kısa süre sonra din ve siyaset alanında da etkili olmaya başlamıştır. Ancak eğitim alanında yapılan yeniliklere karşı sesler daha çok yükselmiş ve eğitimin temeli oluşturan cami, medrese ve mollalarının yerini okul binaları ve öğretmenlerin almıştır.

Kadimciler grubunda yer alan ve usul-i cedit reformlarına karşı çıkanlardan biri de Veli Molla Hüseyinov, 1917 ihtilaline kadar Ceditçilik hareketine karşı çıkmıştır. Yapılan yeniliklerin islâm dinine aykırı olduğunu savunarak, bu harekete katılanları dinsiz ilan etmiştir. Yenilik karşıtı diğer isim de Petersburg imamı Ataullah Bazeyidov olmuştur.

¹¹⁹ Seyfettin Erşahin, a.g.e. s.27-30.

Çar hükümeti taraftarı olan molla, yeniliğin düşmanı olarak 1911 yılına kadar çalışmalarına devam etmiştir.¹²⁰

2.5. Türkistan'da ki 1916 Yılı Ayaklanmasının Sebep ve Sonuçları

1914 yılında Birinci Dünya Savaşı'na katılmasıyla Rusya, emperyalist menfaatleri peşinde koştu ve bu durum ülkeyi ekonomik olarak çöküşe götürmüştür. Savaşın getirdiği sorunlar;

- Hükümet pamuk lifi alım fiyatlarını %20 oranına sabitlemiştir. Bu önlem birinci derecede orta dereceli esnafın kötü etkilenmesine neden olmuştur,
- Türkistan'a ihtiyacının çok daha az tahılın gönderilmesi ve tahıl fiyatlarının dört kat artması,
- Çeşitli vergilerin %21 oranında arttırılması ve yeni bir askeri verginin getirilmesi,
- Savaş için 70.000 at ve 13.000 deve diğer binek hayvanlardan gönderilmesi,
- Çar'ın 25 Haziran 1916 tarihli kararnamesi yerel halkı ve Türkleri hayal kırıklığına uğratmış, kararname de Türkistan'dan 19-31 yaş arası 250.000 erkeğin işçi olarak çalıştırılmasından bahsedilmiş ve bu durum zaten geçim sorunları yaşayan aileler, üretim yapabilecek tüm vatandaşlarından olmuştur. Türkistan genel valisi, zenginlerden aldığı rüşvetle onların çocukları yerine fakir insanları göndermiş ve bu durum suistimallere neden olmuştur. Münevver Kari, Çar Hükümetinin bu kararnamesi hakkında şu yorumda bulunmuştur;

“25 Haziran 1916 tarihli eski hükümetin hain ve zalim kararnamesi de Türkistan Müslümanlarının gözlerini açtı ve onların saflarını değiştirmeye neden oldu. Türkistan'da çıkarılan bu ağır ferman yalnız insanları değil, hayvanların bile karşılık vermelerine neden olması çok doğaldır.”

Çarlık Rusya'nın sömürge politikasına karşı nüfusunun durumunun daha da kötüleşmesi durumunda ayaklanmaya yol açtı. Türkistan'ın 1916 yılı başlarında çeşitli iller ve köylerde isyan başladı. Bu isyanların en ağır Jizzak ayaklanması olmuştur. Ayaklanma şehrin en önde gelen insanlarından olan Nazirhoja Abdusalomov, Ziyokori

¹²⁰ Nadir Devlet, *Rusya Türklerinin Millî Mücadele Tarihi 1905-1917*, TTK Yayınları, Ankara 1999, s.127.

Abdullayev ve Muhammedrahim Abdurrahmanov tarafından yönetiliyordu. İsyancılar, Taşkent ve Semerkant sakinleriyle de temasa geçip, desteklerini istediler. Çatışma 13 Temmuz günü başladı ve 8 gün sürmüştür. 1916 isyanının diğer isyanlardan farkı da kadınlarında etkili olmasıdır.¹²¹

Milli ayaklanma kısa sürede Türkistan'da yayılsa da ne yazık ki teşkilatsız ve lidersiz olması isyanın büyük talihsizliktir. Silahlı kuvvetlerin bir lideri olmaması sonucunda Rus askerlerinin karşısında zamanla dağılmasına neden olmuştur.¹²² İsyanın boyutunu ve gücünü Çar yönetiminin isyanı bastırılmasında gönderdiği askeri kuvvetlerin miktarına baktığımızda anlayabiliyoruz. Jizzak ayaklanmasını bastırmak için 90 kişilik özel subay birliği, Semerkant'ın özel bir filosu, Orenburg'dan 12 filo, 6 top ve 3 Kazak ve Albay İvanov liderliğindeki özel bir filo konvoyu gönderdi. Bu durum insan gücüne dayalı olan isyancıların, top ve tüfikle gelen askeri birlikler karşısında kaybetmesine neden olmuştur. İsyana karışan birçok insan öldürülmüş, bir kısmı da kaçmıştır. 32 kişi asıldı, birçoğu Sibirya'ya sürgün edildi ve 1640 isyancının 2000 dönümlük arazisi Rus gruplara dağıtıldı. 1916 isyanının hükümet tarafından acımasızca bastırılması, insanların öldürülmesi milliyetçilik düşüncesinin bitmesini değil, canlı kalmasına neden olmuştur. Böylece insanlar özgürlük fikri etrafında birleştiler.¹²³

2.6. Buhara Ta'mim Maarif Cemiyeti Hayriyesi Nizamnamesi

Abdurrauf Fıtrat İstanbul'a geldikten sonra Buharalı gençler ile Cemiyet-i Tamim-i Maarif-i Buhara adıyla bir dernek kurdular. Bu derneğin tüzüğünün ön sözünde Abdurrauf Fıtrat ve Osman Hocayev 'den bahseder. Bu teşkilat Buhara ve Türkistan'ın eğitim yönünden gelişmesi için çalışmalarda bulunmuş ve bu konuda oldukça ilerlemişlerdir.¹²⁴

- Buhara Ta'mim Maarif Cemiyeti Hayriyesi 'nin temel şartları aşağıdaki gibidir:

¹²¹ SH. Q. Alimov, E. Q. Arifdjonov ve N.S. Rasulova, a.g.e., s.142.

¹²² Mehmet Saray, *Özbek Türkleri Tarihi*, Nesil Matbaacılık ve Yayıncılık, İstanbul 1993, s.32.

¹²³ SH. Q. Alimov, E. Q. Arifdjonov ve N.S. Rasulova, a.g.e., s.143-144.

¹²⁴ Tuğba Teke, “ Özbek Halk Edebiyatında Abdurrauf Fıtrat ve Özbek Klasik Müziği...” Gazi Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2015, s.24.

1. Madde; “Cemiyetin haberleşme (muhabara) ismi ile bilinen iki daimî üyeden seçilir. 14 kişiden oluşan bir diğer heyette, idare heyetinin arasından seçilir.

2. Madde; Kongre heyeti birinci yılda, bir defa cemiyet kurucuları tarafından seçildi. Bundan sonra kongre üyeleri ve daimî üyeliğinden istifa etmek veya başka bir nedenle yerini bırakan kişilerinin yerine yeni üyeler seçmek kongre heyetine aittir.

- İdare heyeti de daimî üyelerin tavsiyelerine önem verilecektir.

3. Madde; Cemiyete daimî üye olmak isteyenler, müzakere sonrasında ya kabul edilir ya da reddedilir. Kabul edilenler, bir defa yarım Osmanlı lirası ve her ay on kuruş vermek şartı mecburidir.

4. Madde; Üç ay devamlılık mecburiyetini gerçekleştiren üye bir uyarı alırsa, bu durumda itibarsız kalırsa o kişinin üyelikten istifa etmesi istenir.

5. Madde; Yıllık 120 kuruş ödeyen her kişi muhbir üye olarak kabul edilir.

6. Madde; Kendi isteği ile veya başka sebeplerden yeri boşalan veya karşılıklı anlaşma halinde kayıt dışı bırakılan üyeler, ödedikleri meblağlardan bir akçe bile olsa almazlar.¹²⁵

7. Madde; Cemiyet düzenine ters hareket eden (Kongre Heyeti) karar ile üyelikten çıkarılırdı.

8. Madde; Cemiyetin kontrolü altında alınan eğitim talebinin maliyetleri sağlanmış olmasına rağmen, yıllık gelirden yüzde üç vermeye mecburidir. Buna razı olmazsa, yıllık 120 kuruş nakit ödeyecekti.

9. Madde; İdare Heyeti, reis, genel kâtip, veznedar ve kâtipten oluşur. Senede bir defa yapılacak, olağanüstü içtima 1.ve 2.maddeye esasen gizlice oy verme yoluyla seçildiler.

- Olağanüstü İctimai, İctima-i Umumi ve İctima-i Âdî

¹²⁵ Hamidulla Boltaboyev, a.g.e., s,255.

10. Madde; Yılda bir defa yapılan olağanüstü içtima, 9.madde adı geçen idare heyetinin seçimli ile meşguldür.

- İctima-i Umumi, üç ayda bir defa yapılır ve cemiyetinin süresi bu kongrede belirlenir.

- İctima-i Âdî ise haftada bir defa danışman üyelerin toplumsal konularının işlendiği cemiyettir.

11. Madde; Daimî vekil olan kişi yaşadığı memleket ve ilin bünyesinde bulunanlardan muhbir üyeler seçebilir ve yıllık üyelik bedelinin alınması ve merkeze gönderilmesinden sorumludur.

12. Madde; Vekil, cemiyetin talebi üzerine mevcut olan meblağı derhal göndermeye mecburdur.

13. Madde; Daimî vekil, cemiyet ile sürekli iletişim halinde olup, olaylardan haberdar olması ve başkanı sürekli bilgilendirmek zorundadır.

14. Madde; Daimî vekil tarafından bildirilen talebe göre uygun öğrenci gönderilecek. Gönderilen öğrencinin seçilmesinde muhbir üyelerden en az on kişi ile istişare edilen ve üyelerin çoğunluğunun uygun gördüğü kişinin gönderilmesi onaylanacaktır.

15. Madde; Daimî vekil görevini fahri (nispeten tecrübeli üye) olarak kendisi karar verecek.

16. Madde; Cemiyet tarafından daimî vekil İstanbul'a davet edildiğinde onun yolculuk masrafları, cemiyetin bütçesinden karşılanacaktır.

17. Madde; Daimî vekilin hizmet süresi bir yıldır. Bu müddet dolduktan sonra yeni vekilin seçilmesi danışman kongresinde yapılır.¹²⁶''

¹²⁶ Hamidulla Boltaboyev, a.g.e., s,256.

Nizamnamenin ilk on yedi maddesinde cemiyetin üye kabulü ve üyelerin ödeme haklarına yer verilmiştir. Cemiyet üyesi olan kişilerin, nizamname ile takip altında olduğunu ve denetlendiği görülmektedir.

- **Öğrencilerin Cemiyet Tarafından Kabul Edilmesinin Şartları**

1. **Madde;** *‘‘Buhara ve Türkistan’dan gelecek öğrenci sayısına danışman meclisin vereceği karara uyarak muhbir üyeler tarafından iller ve kasabalardan seçilecektir.*
2. **Madde;** *Otuz üyesi olan her kentin bir öğrenci gönderme hakkı vardır. Otuz üyeden fazla olanlarda çoğunluğun seçtiği bir öğrenci gönderilerek, tahsili sağlanır. Bundan sonra kasabalarda sırayla aynı şekilde yapılır.*
3. **Madde;** *Vasiyet yolu ile cemiyete bırakılan meblağlar, murisin istediği gibi tasarruf edilir.*
4. **Madde;** *Vekillerin gönderdikleri öğrenciler aşağıdaki şartlara sahip olmaları gerekir:*
 - a) *Fakir olmalı,*
 - b) *Bedenen sağlıklı ve dayanıklı olmaları,*
 - c) *Yaş olarak, 10 yaşından küçük veya geçmemiş olmaları gerekmektedir.*
5. **Madde;** *Öğrencinin velisi, çocuklarının eğitimi bitmeden veya bitmek üzereyken geri almak istedikleri durumda, cemiyetin harcadığı eğitim masraflarının geri alacağına dair sözleşme imzalatmışlardır.*
6. **Madde;** *Öğrencinin velisi isterse yolculuk masraflarını kendi ödemeleri şartıyla üç yılını dolduran çocukları bir defa evlerine dönebilir ve iki aylık ikametden sonra İstanbul’a dönmek zorundadır. Öğrencinin dönüş masrafları da ailesi tarafından karşılanacaktır.*
7. **Madde;** *Öğrencinin pasaport ve başka resmi işleri cemiyet tarafından halledilecektir.’’*

Cemiyetin öğrenci kabulünün şartlarına baktığımızda burslu eğitim olanağı sağlamak adına maddi yönden yetersiz kişilerin çocukların olması, herhangi bir özrünün bulunmaması ve öğrenim adına en mühimi küçük yaştan itibaren öğrencilerin gönderilmesi esas alınmıştır. Öğrencilerin eğitim kaynaklı olan masrafları pasaport dahil olmak üzere cemiyet tarafından karşılanacakken, çeşitli ailevi sorunlar nedeniyle öğrencilerin memleketlerine geri dönmeleri halinde cemiyetin uğradığı maddi zararın aileler tarafından karşılanacağı açıkça belirtilmiştir. İlaveten öğrencinin memleket ziyaretlerinin masraflarının ebeveynler tarafından karşılanması kararlaştırılmıştır.

- **Buhara Ta’mim Maarif Cemiyet-i Hayriyesinin Hattı Hareketi**

1. **Madde;** *‘‘Buhara Ta’mim Maarif Cemiyeti Türkistan’da ve özellikle Buhara’da eğitim ve okul açma maksadıyla kurulmuş bir hayır cemiyetidir.*

*Hiçbir siyasi amacı olmayan ve siyasi cemiyetlerle de ilgisi olmayan bir kuruluştur.*¹²⁷

2. **Madde;** Cemiyetin yegâne amacı, maddi imkanlar dairesinde Buhara ve Türkistan'dan her yıl belirli sayıda öğrenci gönderip, onların İstanbul okullarında eğitim almasını sağlamaktır.
3. **Madde;** Öğrenci, cemiyetin himayesinde olup, ahlaki ve başka türlü yönlerden de kontrol edilir.
4. **Madde;** Tahsili biten öğrencinin istikbali ve meslek seçimi cemiyet tarafından belirlenecek ve çoğunluğun verdiği karara hiçbir öğrenci itiraz etmeyecektir. Karşı gelen öğrenci eğitim masraflarını geri ödemek mecburiyetindedir.
5. **Madde;** Buhara da açılan okulların kuruluşları ve alınan öğrencilerin yıllık masraflarına yardım etmek amacıyla Buhara'nın fedakâr zenginlere müracaat edildikten sonra bağışları kabul edilir.
6. **Madde;** Kurulan okulların idare heyeti ve eğitim faaliyetleri ancak cemiyet tarafından tayin edilecek kişiler, cemiyetin şartlarını kabul ederek çalışabilir.
7. **Madde;** Eğitim masraflarından başka cemiyete yıllık elli ruble vermeyi taahhüt eden kişilerin çocukları cemiyetin gözetim ve himayesinde tahsil görecektir.
8. **Madde;** Muhabir üye her üç ayda bir defa cemiyetin çıkardığı kararları içeren belgeler gönderilirdi.
9. **Madde;** Gönderilen belgelerin bazılarında muhabir üyeler tarafından bildirilen fikir- mülahazalar müzakere sonunda dikkate alınırdı.
10. **Madde;** Şimdilik cemiyetin şubeleri yoktur fakat birkaç güvenilir vekilleri mevcuttur.
11. **Madde;** Vekillerin cemiyet nizamına muhalefet etmekle bilinen üyesi, danışman kongresi kararıyla bir genel beyanname çıkarılıp, adı geçen kişinin vekaletnamesi iptal edilir.
12. **Madde;** Cemiyete ait bir kütüphane kurulmuş ve hayırseverler tarafından armağan edilen kitap ve risalelerden oluşturulmuştur.
13. **Madde;** Cemiyetin belgeleri resmi mühür ile mühürlenirdi.
14. **Madde;** Cemiyet amaç ve gayeleri doğrultusunda yayın işlerini de müracaat edebilir.¹²⁸ , ,

Cemiyetin gerçek hedefi bütçeye uygun olarak, Buhara ve Türkistan'dan her yıl belli sayıda öğrenciyi İstanbul'a göndererek eğitim almalarını sağlamaktır. Bu amaca binaen Türkistan'dan İstanbul'a 15, 1912'de 30 öğrenci gönderilmiştir.¹²⁹ Yayınlanan nizamnameden anlaşıldığı üzere tamamen eğitim odaklı kurulmuş olan bu cemiyet

¹²⁷ Hamidulla Boltaboyev, a.g.e., s,257.

¹²⁸ Hamidulla Boltaboyev, a.g.e., s,258.

¹²⁹ Timur Kocaoğlu, "Buxara Ta'mim-i Ma'arif Cemiyet-i" Türkistan'da Yenilik Hareketleri ve İhtilaller: 1900-1924 Bildiri Kitabı (Osman Hoca Anısına İncelemeler), 2001, s.472.

İstanbul'a gönderilen öğrencilerin masraflarını ve problemlerini çözüme ulaştırmak, Buharalı gençlerin modern bir eğitim öğrenim almasını sağlamışlardır.

2.7. 1917 İhtilali ve Siyasi Uyanışın Yansımaları

Çarlık Rusya 1917 yılına geldiğinde yaşanan sorunlar ve Birinci Dünya Savaşının ekonomiye verdiği zararlar sonucunda yerel halkın yaşamını olumsuz olarak etkilemiş ve halkın Çarlığa karşı tavrı bu yönde değişmiştir. 14 Şubat'ta kurulan Dumalarda* görev yapan milletvekillerinin vasatlığı eleştirilmiş ve istifaları istenmiştir. İhtilalci gruplar bu yönde aralıksız olarak propaganda yürütüyorlardı. Fabrikaların yönetiminde olan sorunlar nedeniyle işçilerin sokağa atılmaları, grevler baş gösterdi. Çarlığa karşı bir gösteri düzenlediler. Fabrika da çalışan kadınlarda bu greve katıldılar hatta polisle şiddetli çatışmalar yaşandı. Bu gösterilerde Bolşeviklerin rolü ilk kez hissedildi.¹³⁰

Takriben doksan bin işçi iş bıraktı. Kızıl bayraklarla yürüyen Bolşevikler devrimci sloganlar ile yürümeye devam etti. Viborg bölgesi Bolşevik Komitesi toplanarak grevi büyütme kararı aldılar.¹³¹ Şubat ayı boyunca devam eden bu grev zamanla ordunun bir kısmının da isyancılar tarafında yer almasına neden olmuş, böylece 1917 yılında Rusya'da güçlü bir devrim dalgası başladı. İhtilal hareketi sadece Rusya'da değil aynı zamanda tüm dünya da yankı bulmuştur.¹³²

Ordunun isyancılara ilk katılımı Kızıl Muhafız işçilerinden P.D. Skuratov şu şekilde aktarmıştır: *'' Bogomolvskaya sokağının sonunda biz, 300-400 kişilik küçük bir grup örgütledik ve Petehov şosenine ulaştığımızda bu gruba büyük bir işçi kitlesi katıldı. Sopalara kırmızı mendiller bağlayarak kızıl bayraklar yaptık ve Narva Kapısı'na doğru yürüdük. Uşakovskaya sokağına gelince bir atlı polis birliği üzerimize saldırdı ve sağa sola vurarak bizi dağıttı, binlerce Putilov işçisi ile kimya sanayisinde çalışan işçiler Narva Kapısı'nda tekrar toplandılar. Yürüyüşün bundan sonra örgütlü bir biçimde*

¹³⁰ Nicolas Werth, *Sovyet Devletin Tarihi (1900-1991)*, Çev: Esra Özdoğan, Gelişim Akademisi, 1992, s.50.

* **Duma; 1905-1917 yıllarında Çarlık Rusya yönetiminde etkili olan yasama meclisinin adıdır.**

¹³¹ M. Gorkiy, V. Molotov, K. Vorosilov ve başka, *1917 Sovyet Devrimi I*, Çev: Alaattin Bilgi, Evrensel Basım Yayınları, 2004, s.88-89.

¹³² V.I. Goldin, *'Intervintsia ı Antı' Bolshevistckoe Dvirjenje Na Russkom Severe 1918-1920*, Moskova Üniversitesi Yayınevi, 1993, s.11.

olması kararlaştırıldı. En öndeki sıra el ele tutuşarak yürümeye başladı. Sadovaya sokağından Nevski mahallesine girdiğimiz sırada, ellerinde kılıçlarıyla bir süvari bölüğü Aniçkov Sarayı'nda bize doğru dört nala gelmeye başladı. İkiye ayrıldık, aramızdan geçtiler. Hep birlikte onları alkışladık ve yaşa diye bağırdık ama karşılık vermediler.”

“ Liteini mahallesine gelince, Viborg bölgesinde işçilerle buluştuk ve onlarla birlikte Znamenskaya meydanına doğru yürümeye başladık. Burada genel bir toplantı yapıldı. Tam bu sırada, Balabinski otelinin arkasından çıkan bir atlı polis birliği üzerimize saldırdı ve başlarındaki polis müfettişi elindeki kılıçla bir kadına vurdu. Bu kadın fabrikadaki hastalara yardım derneğinde çalışıyordu ve o sırada elinde bir bayrak vardı. Ligovskaya sokağından doğru, bir Kazak birliği dört nala çıktı geldi, polisler geri dönerek Suvariv mahallesine doğru kaçmaya başladılar, oysa Kazaklar bizi sakince izliyorlardı.” “Aramızda bir durum değerlendirmesi yaptık ve birliklerde görülen bu gibi tutumları tartıştık. Şu sonuca ulaştık ki, devrim kazanmıştı.”¹³³

1917 yılı boyunca şubat ayında başlayan devrim dalgası ekim ayına kadar devam etmiş, ilk olarak demokrasi bayrağı altında gerçekleşen kongreler ve alınan kararlar daha sonra sosyalizm de nihai hedef olarak ilan edilmişti. Bunun en önemli göstergesi 25 Ekim ve 7 Kasım 1917’de Petrograd şehrinde yaptığı “işçi ve köylü devrimin” zaferini bildiren Lenin’in konuşmasıdır. Ayrıca devrimin en önemli aşamasının sosyalizmin zaferine ulaşması gerektiğini de belirtmiştir.¹³⁴ Ekim ihtilali sonunda Bolşevikler, Çarlık Rusya döneminde sınırlara dahil edilen Türkistan bölgesinin vatandaşlarına yaptıkları haksızlık ve baskının kaldırılacağını, özgürlüklerinin tanınması konusunda vaatler vererek yanlarına çekmişlerdir. Bu konuda Stalin ve Lenin tarafında da imzalanan bildiri de Rusya Müslümanlarına şu şekilde seslenmişlerdir:

“.... Ey Rusya Müslümanları, Volga boylarının, Kırım’ın Tatarları, Sibiry ve Türkistan’ın Kırgızları ve Sartları, Kafkas ötesinin Türkleri ve Tatarları, Kafkasların Çeçenleri ve Dağıstanlılar, Rus Çarlarının zalimleri tarafından camileri, minberleri yıkılmış, dinleri, adetleri çiğnenmiş olanlar; sizlere hitap ediyoruz! Bundan böyle inanç ve adetleriniz-gelenekleriniz, milli kültürel değerleriniz hürdür, serbesttir,

¹³³ M. Gorkiy, V. Molotov, K. Vorşilov ve başka, a.g.e., s.90-91.

¹³⁴ E.H. Carr, *Sovyet Rusya Tarihi Bolşevik Devrimi 1917- 1923*, Çev; Orhan Suda, Metis Yayınları, 1989, s.106.

dokunulmazdır..., milli hayatınızı serbestçe yaşayın ve yaşatınız, bu sizin hakkınızdır. Biliniz ki, haklarınız Rusya'nın tüm halklarının hakları gibi ihtilalin bütün gücü ve organları tarafından korunacaktır. O halde ihtilali destekleyiniz...!’’¹³⁵

1917 Ekim ayında Sovyetler Kongresinde, her milletin kendi kaderini belirleme hakkına sahip olması esasını kabul etmiş ve 12 Aralık 1917’de Halk Komiserleri Hükümeti tarafından çıkarılan kararnamede:

1. Rusya’da yaşayan bütün milletlerin müsavat ve istiklallerini,
2. Bu milletlerin, Rusya’dan ayrılarak, müstakil hükümetler kurma hakları da dahil olmak üzere, kendi mukadderatlarını tayindeki serbestliklerini,
3. Milli, dini bütün imtiyazların, tehditlerin reddi ve ortadan kaldırılması,
4. Rusya’da yaşayan ve azınlıkta kalan halkların muhtariyetlerini tanıdığını ilan ettiler.¹³⁶

20. yüzyılın başlarında 1917 yılında Rusya’da, Türkistan’ı da etkileyen devrimin yaşanması ve etkisiyle siyasi değişim başlaması, Rusya’da monarşinin çöküşü, geçici hükümetin oluşturulması ve Türkistan Geçici Hükümeti ve bir komite kurulmuştur. 3 Mart 1917 yılında Andican, Namangan ve Oş şehrinde, 4 Mart’ta ise Hokand şehrinde Sovyet birlikleri kuruldu. Şehir idareleri de devrimden sonra değişmeye başladı ve geçici şehir meclislerinin kurulmasına karar verildi. Ayrıca ilçe merkezlerinde yürütme komiteleri kuruldu. Aynı şehirlerde kurulan komitelerde müslüman milletvekilleri de çalışacaktır.¹³⁷

14 Mart 1917 yılında Andican ’da ilçe İcra Komitesi için seçimler yapıldı. 16 Haziran 1917 yılında Petrograd geçici hükümetinin Türkistan Komitesi ‘’ Türkistan’daki şehirlerinin yönetim organlarına dair konular’’ hakkında telgraf gönderilmiştir. Telgrafta Türkistan şehirlerinin nizamı, yönetimi ve yerel seçimlerin nasıl yapılmasına dair bilgi vermiştir. 5 Temmuz 1917 tarihinde Türkistan Komitesi

¹³⁵ Rasim Bayraktar, ‘’Türkistanlı Aydınlarımızın Siyasi ve Yayın Mücadelesi: Mustafa Çokayoğlu ve Etrafındakiler,’’ *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.39, 2013, s.310.

¹³⁶ Cafer Seydahmed Kırımer, *Rus Yayılımcılığının Tarihi Kökenleri*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1997, s.112.

¹³⁷ Saidakbar Azamkhajev, *Türkiston Muxtoriyati*, Ma’naviyat Nashriyoti, Toshkent 2000, s.100.

tarafından alınan karara göre seçmen listelerini belirlemek temel alınmış, Sırderya, Semerkant Fergana, Buhara bölgesinde seçmen sayıları belirlendi.

1917 yılının yazında Türkistan şehirlerinde yerel idare için seçimler yapılmış ve şaşırtıcı sonuçlar alınmıştır. Örneğin Taşkent Duma'sında seçilen 112 kişinin 76'sı yerel halktandır. Diğer şehirlerde katılım oranı beklenenden fazla olmuştur. Böylece Türkistan'ın Rus İmparatorluğu tarafından fethedilmesinden bu yana yerel müslüman halk ilk kez seçimlere katılmıştır. 23 Ağustos 1917 yılında Andican şehrinden Turan Cemiyeti, Talebeler Cemiyeti, vb. cemiyetler ortak toplantılar düzenlediler. Bu toplantılarda bahsedilen cemiyetler "Türk Âdem-i Merkeziyetçilik" fırkasını kurmuşlardır. Bu fırka 26 kişiden oluşmaktaydı. Eylül ayına gelindiğinde bölgede üç siyasi güç oluştu ve hakimiyet iddiası ortaya çıktı. Bunlar; Ülkedeki geçici hükümet yönetimi, silahlı kuvvetler ve Sovyet Birliği, yerel yönetim organlarının temsilcileridir. Şehir konseylerinde seçimlere katılım oranları önemliydi. Kongre seçimlerinde Müslümanların katılmalarının gerekliliğinin altı çizilmiştir. Ayrıca konseylerde konuşulan diğer konu da müslüman kadınların seçimlere katılımı olmuştur. Rus nüfusunun yanı sıra, yerel halkta seçim süreciyle yakından ilgilenmiştir.

Rusya'da iki hükümet, Türkistan'da ise üç hükümet kurulmasına karar verilmiştir:

Birincisi; Rusya'nın Türkistan'daki geçici, hükümeti ve Türkistan Komitesi'nin yerel ofisleri,

İkincisi; Türkistan Sovyet köylü ve asker yardımcıları,

Üçüncüsü; Türk müslüman merkez konseyi ve bağlı kuruluşları.¹³⁸

Şubat 1917'de başlayan bu süreçte siyasi faaliyetler aktif olarak sürdürüldü. Bu ihtilal Türkistan'da ki şehirlerinde siyasi etki ulusal örgütler ve toplumlar, şehir yönetimi için Duma kuruldu. Dumalar yapılan seçimlerde yerel halkı temsil etmeye başlamış, yerel halkın temsilcileri şehir yönetiminde aktif olarak katılmıştır.

¹³⁸ N. Jorayev ve Shodi Karimov, *O'zbekiston Tarixi*, Sharq Nashriyoti, Toshkent 2011, s.16.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1920-1924 YILLARI ARASINDA BUHARA HALK SOVYET CUMHURİYETİ

3.1. Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti Kuruluşu ve Siyasi Yapısı

3.1.1. Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti'nin Kuruluşu Öncesindeki Durum

1920 Ocak ayında Feyzullah Hocayev Moskova'dan döndüğünde Komünist Partiye katılmayı redderek, Genç Buharalı adlı bir konferans düzenledi. Konferans Feyzullah Hocayev'in sunduğu raporu kabul etti. Rapor adalete dayalı hukuk ilkelerini vurgulayarak yeni bir toplum ve devletin temellerinin atılmasını gerekliliği görülmüştür. Ayrıca, emirliğin kaldırılmasından sonra kurucu bir meclisin genel ve demokratik seçim ile ulus- devlet kurulması gerektiğini belirtti.

Raporun temeli RKP'nin programından alınmıştır. Bunun içinde Feyzullah Hocayev yerel Komünist parti rehberleri ile kendi aralarındaki anlaşmazlıklar sonucunda doğruca Lenin'e mektup yazarak kendi partisinin Rus Komünist partisine dahil edilmesini istedi. Lenin, bu mektubu RKP organizasyonu şubesine sundu. Şube, anti-sosyalist ideolojisi göz önüne alındığında Rus Komünist partisi kabulü geçici olarak ertelendi. Nihayet, bu konu Taşkent'te ki Türk komisyonu tarafından değerlendirildi. 3 Ağustos 1920'de ki toplantısında Türk komisyonu merkezin talimatıyla Buhara Komünist partisine devrimci Genç Buharalılar grubuyla katılma konusunu ele aldı. Her iki tarafta vizyon ve amaçlarını paylaştılar. Genç Buharalılar Komünist olduklarını belirttiler. Buhara'da ki emirliğin yıkılmasından sonra komünist partiye katılma kararını aldılar.¹³⁹Buhara halkı için Ekim 1917 devriminden sonra gündemde olan komünist ideolojisi tamamen yabancıydı.¹⁴⁰ Ancak Türk komisyonu bu fikir etrafında iki grubu birleştirme kararı verdi. Bu karar ile Buhara'daki Sovyet hükümeti ve komünist partisinin yeri değişmişti. Buhara'da silahlı bir isyanın hazırlanmasını ve yürütülmesini denetlemek için devrimciler tarafından askeri bir büro kuruldu. Büro da Türk cephesinin

¹³⁹ N. Jorayev ve Shodi Karimov, a.g.e, s.230-231.

¹⁴⁰ M.B. Yuldasheva, M. Oltinov, *O'zbekiston Tarixi*, Navoiy Noshriyoti, 2008, s.116.

baş kumandanı M.V. Frunze, Genç Buharalılar merkez bürosu başkanı Feyzullah Hocayev, Uluslararası doğu propaganda kongresi başkanı Geller ve Türkistan Komünist Partisi temsilcisi N. To'raqulov bulunuyordu.

Buhara Askeri İnkılap bürosu Türk cephesi komutanı M.V. Frunze 'ye bağlıydı ve ondan emir alıyorlardı. Yapılan kongre de iki konu üzerinde duruldu;

- Emir'e savaş ilan etti,
- Genç Buhara geçici bir ittifak kurulması,

Genç Buharalılar Partisi ile Komünist Parti arasındaki anlaşmazlık ciddi boyutta olduğu için Feyzullah Hocayev kongre de delege olarak seçilmedi. Buna ek olarak bir grup komünist (Şeyh Hasan Galsev, Mirza Bigram ve Abdulla Sa'dullayev) Feyzullah Hocayev'i hain olarak kınamak için bir öneri de bulundu. Kongrenin açılış konuşmacısı A. Akçurin'in yazısında onu Genç Buharalılar ile birleşme meselesinde hain olarak suçladıklarından bahsetti. Abdulkadir Muhitdinov başkanlığındaki bir grup komünist milletvekili kongreden ayrıldı. Olaylardan anlaşıldığı gibi kongre de ki iki grup arasında çatışmalar yoğun olarak yaşanmaktaydı. Buhara'yı istila etme ve fethetme planı, kana susamış olan Orta Asya Müslümanları düşmanı Frunze tarafından tasarlanmıştır. Plana göre Kızıl Ordu beş farklı yerden saldırarak görevlerini yerine getirecekti.

- Yeni Buhara (Kogan) grubu, 29 Ağustos günü şafak vaktinden önce eski Buhara'yı işgal edecek,
- Choijo'y grubu, 28 Ağustos'ta eski Choijo'y işgal edecek,
- Karshi grubu, ikinci başkent olan Karshi şehrini işgal edecek,
- Semerkant grubu, Kitob, Şehri Şebz ve G'uzam işgal ederek Doğu Buhara'ya doğru ilerleyecek,
- Büyük grup ise Xatirchi, Ziyoviddin, Karmana'yı işgal edecekti.

Böylece tasarlanan plana göre ilk saldırı Choijo'y şehrinde başladı. 29 Ağustos 1920'de Kızıl Ordu tarafından şehir işgal edildi. Buhara şehrinin işgali de bu tarihte başlamıştır. Sovyetlerin ani baskınında modern askeri teçhizatla donatılmış 10.000 kızıl asker, 74 top ve bombalar, 172 makineli tüfek, 8 zırhlı oto, 5 zırhlı tren ve 11 uçak

kullanılmıştır.¹⁴¹ 1917 yılında St. Petersburg’da ki çarlık iktidarının devrilmesi sırasında dahi bu kadar acımasız olmamışlardır. Bir görgü tanığının ifadesine göre; ‘*Şehir yerle bir edildi. Savaş sırasında yüzlerce top ve uçak kullanıldı. Binlerce mermi ve bomba eski Buhara’nın üzerine döküldü. Askerlerin yanında birçok masum erkek, kadın ve çocuk öldürüldü. Yüzlerce ev, mimari ve tarihi eser yıkıldı ve Registan yakıldı.*’

Türkistan komutanı M.V Frunze ’nin emriyle Buhara’yı bombalayan pilotlardan olan Foukes’te yapılan istila hakkında şunları söylemiştir; ‘*Biz Buhara’yı bombaladık, eski emirliği yok ettik. Özellikle meşhur Alim Minaresi ’ne bomba atıldı, ancak özünde bir minareyi bombalamak bize fayda vermese de eğlenmemizi sağlamıştır.*’ Böylece Buhara’nın Sovyet istilasının durumu hakkında bilgiler verilmiştir. Buhara Emirliği’nin ordusu basit tüfeklerle donatıldığı için, bu saldırılara karşı direnememiştir. 1 Eylül 1920’de birçok şehri alan kuvvetlerinde Buhara’ya yönelmesi direnişin iyice kırılmasına neden olmuştur. Bu durumun farkında olan Buhara emiri daha fazla kan dökülmemesi için şehri terk etmek zorunda kalmıştır. Emir’in şehri terk etmesini fırsat bilen Kızıl Ordu, sarayı yağmalamaya başlamış ve emir’in neredeyse bütün servetini Rusya’ya gönderilmiştir. Ayrıca Alim Han’ın yaptığı milyonlarca yatırım da Rus egemenliğine girmiştir.¹⁴² Bu nedenle Genç Buhara Partisi, Buhara Komünist Partisi ve Sovyet Hükümeti tarafından yönetilen devrim, Buhara halkının hem canına hem de servetine mal olmuştur. 5 Eylül 1920’de tahrip edilen Buhara’da Frunze başkanlığındaki devrimci komite üyeleri ile RSFSR temsilcileri ile toplantı yapıldı. Oy birliğiyle Türk komisyonu ve Türkistan bürosu RSFSR ve Buhara Halk Cumhuriyeti arasındaki dostane ilişkileri güçlendirmeyi ve devrimci hükümete yeni bir hayat kurmada yardımcı olmayı amaçlıyor. 10 Eylül’de V.V. Kuybishev BHSC Hükümeti altında RSFSR’nin ve komitenin büyükelçisi olarak atandı, aynı zamanda Türk komisyonu üyesi oldu. Özetle Kuybishev Buhara’da Sovyet Hakimiyeti vassalığında yönetim kadrosu için personel seçimi yaparak, görevlendirildi. Buhara’ya geldikten sonra V.V. Kuybishev sömürgeci Sovyet temsilcisi olarak faaliyete başladı. 11 Eylül’de Buhara Komünist Partisine, Genç Buharalılar grubu ile katıldı. RKP’nin Buhara şubesinde çalışmaya başladı. Böylece 200

¹⁴¹ İbrahim Yarkin, ‘‘Buhara Hanlığı’nın Sovyet Rusya Tarafından Ortadan Kaldırılması ve BHC Kurulması,’’ *Türk Kültürü Dergisi*, S.76, Şubat 1969, s.47.

¹⁴² N. Jorayev ve Shodi Karimov, a.g.e, s. 236-237.

yıllık süren hanedanlık yönetimi sona ermiş ve Bolşevik sömürge bayrakları Buhara’da yükselmiştir.¹⁴³

3.1.2. Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti Kuruluşu

2 Eylül’de Buhara Emirliği’nin yıkılması sonrasında bağımsız demokratik devlet düzenini kurmak için Genç Buharalılar, Bolşeviklerden yardım istemişlerdir. İstenilen bu yardım çağrısına Rusya’nın menfaatleri doğrultusunda hareket etmişlerdir. Bunu gerçekleştirmek için Türk komitesinin 10 Eylül 1920 yılında aldığı kararlara binaen RSFSR Hükümeti, RKP Maliye komitesi başkanı V.V. Kuybishev, B.H.C vekili olarak göreve başladı. 6 Ekim 1920 yılında eski emirin yazlık sarayı olan Sitorai Mohi Xosada’da toplanan I. Halk Kongresi tarafından Buhara Halk Cumhuriyeti’nin kuruluşu ilan edilmiştir. Bu kongreye 1950 delege katılmıştır. Buhara Komünist Partisi üyesi olan 11 bakandan oluşan bir hükümet konseyi kuruldu. Feyzullah Hocayev, Buhara Hükümetinin başkanlığına seçildi.¹⁴⁴ Kurultay da Buhara Halk Cumhuriyeti, Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti’ne dönüşmüştür.

“Buhara Devleti’nin RSFSR’den temel talebi bütün Rus vatandaşlarının ve teşkilatlarının Buhara’nın bağımsızlığına saygı duymaya teşvik etmelerini istemiştir.”

Lakin bundan sonraki süreçte Buhara Cumhuriyeti’nin ictimai-iktisadi ve siyasi sahalarda ortaya çıkan çoğu sorunlar V.V. Kuybishev ’in yol rehberliği yapması, devlet üzerinde ki Sovyet etkisine neden olmuştur. Genç Buharalılar hükümeti Sovyet sistemine göre kurulmuştur. Buhara Komünist Partisi yönetiminde etkili olmuştur. Partinin merkezi Kogan’dadır. Sovyet yönetimi, bir halk cumhuriyetinin kurulmasına izin verilse de Buhara’yı işgal etme isteğinden vazgeçmemiştir. 4 Mart 1921 yılında Sovyet yönetimi ve Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti arasında bir ittifak anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma ile Buhara Cumhuriyeti’nin bağımsızlığını tanımıştır.¹⁴⁵

¹⁴³ N. Jorayev ve Shodi Karimov, a.g.e, s. 238-239.

¹⁴⁴ M.Jorayev, R. Nurullin ve S. Kamolov, a.g.e., s.232.

¹⁴⁵ M.Jorayev, R. Nurullin ve S. Kamolov, a.g.e., s.233.

3.1.2.1. Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti Yönetim Kadrosu

Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti kurulduktan sonra bir hükümet oluşturulmuştur. Yönetim kadrosunda yer alan kişiler, Ceditçilik hareketinde aktif olarak görev yapanlardır. Oluşturulan hükümet üyeleri ve görevleri şöyledir:

Tablo 1. Fayzullah Kılıchev, “ Mustaqillikning Fojialı Yoli,”

KİŞİ ADI	GÖREVİ
Feyzullah Hocayev	Buhara Halk Nazırlar Kongresi Reisi- Devlet Başkanı
Ata Hocayev	Karshi Vilayeti İnkılap Komitesi Reisi
Osman Hocayev	Buhara Merkez İcra Komitesi Başkanı
Muhtar Saidjanov	Merkez İcra Komitesi Katibi
Musa Saidjanov	İç İşleri Bakanı
Kari Yoldash Pulatov	Milli Eğitim Bakanı
Abdulkadir Muhitdinov	Merkez İnkılap Başkanı/ Ticaret ve Sanayi Bakanı
Abdolvahid Burhanov	Hazırlık (Proje) Bölümü Başkanı/ BHSC Merkez İnkılap Komitesi Başkan Yardımcısı
Abdurrauf Fitrat	Devlet Nezareti Reisi, Eğitim Bakanlığı
Mukammil Burhanov	Buhara Adalet Bakanı / BHSC Federasyon Hükümeti Muhtar Vekili
Bori Hocayev	Buhara Devlet Hazine Görevlisi
Naim Yoqubov	Dış İşleri Bakanlığı Başkanı
Vafo Choliboyev	İç İşleri Bakanlığı Görevlisi
Musacan Saidcan	Ziraat Bakanlığı

Devlet bünyesinde görev yapan kişiler, Buhara’da ki Ceditçilik hareketinin aktif üyelerindendir. Kişiler kurulan yeni devletin bir an önce modern çağa uyumu için çalışmalar yapmaya başlamışlardır.¹⁴⁶

¹⁴⁶ Fayzullah Kılıchev, “ Mustaqillikning Fojialı Yoli,” *Sharq Dergisi*, S.7, 1992, s.152-153.

Geçici İnkılap Komitesi faaliyetlerin temel görevleri şu şekildedir:

- Emir ve ailesine, devlet yetkililerine ait topraklar BHSC'nin malı olarak ilan edilmiş ve fakir, topraksız çiftçilere dağıtılmasına karar verilmiştir.
- Emirlik Hükümeti tarafından alınan haraç ve başka vergiler kaldırılmıştır.
- Eski mahkemeler kaldırılarak, yeni halk mahkemeleri kurulmuştur.
- Ölüm cezası, dayak ve bedensel cezalar kaldırılmıştır.
- BHSC eğitim faaliyetleri için okul ve öğretmen harcamaları devlet tarafından karşılanacak, çocuklar için anaokul, yetişkinler için bilim kulüpleri açılacak ve eğitim tamamen ücretsiz olmasına karar verilmiştir.¹⁴⁷

Buhara Cumhuriyeti'nin İnkılap Komitesi tarafından hazırlanan bu program dört yıllık cumhuriyet tarihi sürecinde gerçekleştirilmeye çalışılmış ve özellikle eğitim konusunda devlet hazinesinden ciddi oranda bütçe ayrılmıştır. Hükümet tarafından hazırlanan bu programın detaylarına ilerleyen sayfalarda detaylı olarak değineceğiz.

Buhara Hükümeti'nin ilk kongresi 6 Ekim 1920 yılı perşembe günü Emir Alim Han'ın yazlık sarayı olarak kullandığı Sitorai Mohi Hossa'da saat 11:30 'da başlamıştır. Kongreye hükümetin her şehir ve köyünden toplam 1894 kişi katılmıştır. Ayrıca kongreye Rus, Tatarlardan da katılanlar olmuştur. Toplantı Abdülkadir Muhitdinov 'un açılış konuşması ve devlet erkanın yeminiyle başlamıştır.¹⁴⁸ 1921 yılında Buhara İnkılap Komitesi Başkanı A. Muhitdinov yapılan kongre de Buhara Cumhuriyeti'nin parolasını şu şekilde özetlemiştir: *'' Din, vatan ve millet için birlikte çalışalım... Ulusal bağımsızlık için çalışıyoruz. ''*¹⁴⁹

3.2. Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti ile RSFSR Arasındaki Anlaşma

Çarlık Rusya döneminde yaşanan Ekim İhtilali ile işçi sınıfına tanınan hak ve hürriyet Buhara Cumhuriyeti'nin kendine yönetime hakkının doğmasını da beraberinde getirmiş ve Çarlık Rusya ile yapılmış olan sözleşmeleri geçersiz hale getirmek için Sovyet hükümeti ile bu anlaşma yapılmıştır. Ayrıca Buhara ve Rusya'da yaşayan

¹⁴⁷ Farhodovna Rıslıgoy Hamidova, *''Buxoro Respublikasida Sovetcha Andozadagi Agrar O'zgarishlar (1920-1924 Yillar)''*, Andijan Davlat Universiteti, Yüksek Lisans Tezi, Andijan 2009, s.22

¹⁴⁸ Buhara Ahbar Gazetesi, *''Buhara'nın İlk Kurultayı''* 11 Ekim 1920.

¹⁴⁹ R. Shamsutdinov, SH. Karimov ve O. Ubaydullayev, *Vatan Tarixi (XVI-XX Asr Boshlari) Uchunchi Kitob*, Sharq Nashriyot, Toshkent 2010, s.187-188.

vatandaşların emekçi sınıfının hakları da korunmaya alınmıştır. Anlaşma da Özbek Türkçesiyle “Buhara Şuralar Cumhuriyeti” tabiri kullanılmıştır.¹⁵⁰ Şura kelimesi Rusça da Sovyet anlamına gelmektedir. RSFSR, Buhara Hanlığı’nın adını derhal Buhara Halk Şuralar Cumhuriyeti olarak değiştirildiğini kabul eder.

- RSFSR Hükümeti adına Georgiy Vesil’evič Çeçerin, Lev Mihoyloviç Karahan,
- Buhara Şuralar Cumhuriyeti adına Mirza Muhiddin Mansurov, Racab Muhammedov ve Rahmet Refik Abdullabekov katılmıştır.
- Anlaşma 4 Mart 1921 yılında Moskova’da hazırlanmıştır.

1.Madde; *“Anlaşmaya iştirak eden taraflar, Çarlık Rusya’sı ve ondan sonraki burjuvazi hükümetleri ile Türkistan Sovyet Cumhuriyet ve eski Buhara Emirliği Hükümeti’nin yıkıldığını kabul ederler.*

2. Madde; *Taraflar bu anlaşmanın tasdiki ile birlikte, aynı zamanda askeri-politik sözleşme imzalamayı taahhüt ederler.*

3. Madde; *Anlaşmayı imzalayan devletler aşağıdaki yükümlülükleri kabul ederler;*

a) *Kendi topraklarında, Sovyet Cumhuriyetlerinden birine karşı mücadeleyi veya bu hükümetlerin yıkılmasını hedef almış hükümetlerin veya bu hükümetlerin kendi topraklarında ikameti, bu gayeyi taşıyan teşkilat, grup ve şahısların bulunmalarına müsaade etmemek, aynı zamanda Sovyet Cumhuriyeti’ne karşı düşmanlık taşıyan ordu birliklerinin, kendi vatandaşlarının ve başka devlet vatandaşlarının hareketlerine ve bunların serbestçe gösterilere izin vermemek,*

b) *Direk veya indirekt olarak bu Sovyet Cumhuriyetlerinden birine karşı savaşta kullanılacak silahların bu memleketlerden transit olarak geçmesi, bu memleketlere girmesi ve çıkması yasaklanacak,*

¹⁵⁰ Baymirza Hayit (1978), *Türk Dünyasında Rus....* s. 127.

c) *Taraflar her iki Sovyet Cumhuriyeti'nin bağımsızlıklarını korumak için burjuva sınıfının yapabileceği saldırılara ve onların ajanlarının faaliyetlerine karşı birbirlerine yardım etmeyi garanti ederler.*''

Yapılan sözleşmenin ilk üç maddesine baktığımızda karşılıklı olarak iki devletin kurulmasından hemen önce devrilen hükümetlerin tanınmadığına ve karşılıklı olarak devletlerin bağımsızlığını tehlikeye düşürecek herhangi bir grup veya teşkilatın oluşmasına izin vermemeleri ve her iki tarafın bağımsızlıklarının korunması hakkında taahhüt etmişlerdir.

4.Madde; *''Taraflar, anlaşmanın onaylanmasına kadar mevcut olan sınırı, RSFSR ve BHSC arasında geçerli olacak şekilde kabul ederler. Sınırların kesin olarak belirlenmesi komisyon tarafından belirlenecektir.* ¹⁵¹

5. Madde; *Taraflar, kısa süre içerisinde aşağıdaki konular ışığında özel bir ekonomi anlaşması imzalamakla yükümlüdürler;*

- *Her iki cumhuriyetin iktisadi yapısına uygun ekonomi planlaması ve anlaşması,*
- *Dış ticaretin devletleştirilmesi temeli üzerinde ve vasıtasız mal mücadelesi prensibi ile birleştirilmiş bir ticaret planının hazırlanması ve iki devlet arasında ticaret anlaşmasının imzalanması,*
- *Tarafların, kendi topraklarında çeşitli endüstri dallarının inşası, tarımın planlaması, madencilik ve diğer hususlarda karşılıklı olarak imtiyaz hakkı tanımaları,*
- *RSFSR, BHSC'nın endüstrisinin korunması ve diğer ekonomik ihtiyaçları, gerekli imalat araçlarının hazırlanması ve teknik personel hazırlanması yönünden yardım edecektir. Ayrıca gerekli durumda karşılıksız para yardımı yapılacaktır.*

6. Madde; *Zereşan sulama sisteminden iki devletin de istifade edebilmesi ve bu sistemin düzenlenmesi ve anlaşma taraflarından birinin menfaatlerinin imkân dahilinde zarar görmemesi için RSFSR ve BHSC yeni sulama tesislerinin inşasının bütün Zereşan*

¹⁵¹ Baymirza Hayit (1978), *Türk Dünyasında Rus*.... s. 128-129.

sulama tesislerindeki herhangi bir değişikliğin yapılmasının yalnız, eşit olarak teşkil edilmiş bir sulama komisyonu tarafından kararlaştırmasını kabul ederler.

7. Madde; RSFSR hükümeti, Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti'ne ait olan bütün servet ücretsiz bir şekilde teslim edilecek. RSFSR eski Buhara Hanlığı'nın sınırları dahilinde bulunan gayrimenkullerin, köylülerin toprakları, fabrikaları, müesseselerinin de kullanma hakkı BHSC'ye verilir. Anlaşmanın tasdikinden sonra taraflar bunu gerçekleştirmekle yükümlüdür.¹⁵²

İzahat 1.

Diğer tesisat ve servetlerin BHSC mülk olarak devri yanında, Buhara topraklarında bulunan Amu Derya filosu veya onun bir kısmı, demiryolları ve telgraf şebekesinin idare şekli, bu tesislerin idarecileri ve bunlardan teknik bilgisi olan özel bir komisyon tarafından tespit edilebilir.

İzahat 2.

Taraflar, Harezmi Şura Halk Cumhuriyeti temsilcilerinin Amu Derya filosu gemilerinin sayısının tespiti için kurulacak komisyona iştirak etmelerini kabul ederler.

8. Madde; Buhara Şuraları Cumhuriyeti, RSFSR'e sınırları içinde Buhara Emirliği hükümetine ait mülkleri ve Buhara vatandaşlarının hususi kapitalistlik iş haneleri, bankaları, fabrikaları ve ticarethaneleri, RSFSR devlet malı olarak görülen bütün mülklerin verecektir. Mülklerin veriliş hakkı, işbu anlaşmanın tasdikinden sonra tayin edilen vakitte icra edildi.

Eğer RSFSR'nin kanunları esasında Buhara vatandaşlarının, Buhara Emirlik hükümetinin herhangi sosyalist bir iş hanesi, işbu anlaşmadan önce müsadere edilmişse, o zaman bunların geri verilme müddeti müsadere edildiği zamandan itibaren başlar.

9. Madde; Buhara Emirliği hükümeti ile Rus vatandaşları, toplulukları ve kurumları arasındaki toprak ve su devri ile ilgili bütün anlaşmalar yürürlükten kaldırılmıştır. RSFSR kanunlarına göre karakterleri icabı millileştirilmeleri gereken,

¹⁵² Baymirza Hayit (1978), *Türk Dünyasında Rus*.... s. 132.

Buhara Emirliği sınırları dahilinde bulunan ve kiralanmış emeğin sömürölmesine istinad eden, kapitalist özellik taşıyan özel Rus servetleri ve bunlara ait olan mülkler sahiplerine tazminat ödemeksizin BHSC'ye devredilecektir.

10.Madde; RSFSR kanunlarının üzerlerinde özel mülkiyet hakkına izin verilen ve BHSC'nin sınırları dahilinde bulunan mal mülkleri BHSC'ine buna karşı Buhara vatandaşlarına ait olan ve RSFSR organları tarafından haczedilen mallar geri verilecektir. Karşılıklı olarak devredilen malların tahmini kıymeti, eşitlik esasına göre teşkil edilir. Taraflar takdir edilen kıymeti kredi esasında öderler.

11.Madde; BHSC topraklarında yaşanan RSFSR vatandaşları, RSFSR topraklarında yaşayan BHSC vatandaşları, yaşadıkları devlette bulunan siyasi halkları, ikamet müddeti şartı aranmadan kullanırlar.

12.Madde; BHSC ve RSFSR vatandaşları ikamet yerlerinde adı geçen cumhuriyetinin kararname ve emirlerine iktidar organlarına itaat edecekler.

İzahat 1

Ölenlerin akrabaları, ölenler vatandaşları olduğu devletin temsilciliğini bu devletin kanunlarına göre hareket etmek üzerlerine alırlar.

İzahat 2

RSFSR'de yaşayan BHSC vatandaşları ve BHSC de yaşayan RSFSR vatandaşları askeri hizmetlerini kendi cumhuriyetlerinin kanun ve kararnamelerine göre yaparlar. Devletlerden biri, kendi topraklarında oturan diğer cumhuriyet vatandaşını ordunun savaş hareketi durumunda hizmete çağıramaz.

13.Madde; Buhara da Rus ahalisinin yaşadıkları yolunda arzusuna istinad edilerek Sovyet bölge meclislerinin kararına göre bütün toprak ve köyler BHSC'ye intikal edecek. Ve bu komite köyler üzerindeki bütün halklarından daimî olarak vazgeçer.¹⁵³

¹⁵³ Baymirza Hayit (1978), *Türk Dünyasında Rus*.... s. 131-132.

İzahat 1

Bu topraklarda bulunan RSFSR'e ait gayrimenkuller BHSC mülkü olur.

İzahat 2

Rus köylerinin BHSC'ye verilmesi özel bir anlaşma yoluyla halledilecek.

İzahat 3

İhtilale kadar Buhara da yaşayan eski Rus köylerinin vatandaşları BHSC vatandaşı olabilirler. Bu geçiş izni Dışişleri Bakanlığı ile birlikte RSFSR'nin tam yetkili temsilcileri tarafından verilir.

14.Madde; *RSFSR, Buhara emekçilerine yardım etmek amacıyla, BHSC hükümeti emrine, yerli ahalinin dilinde konuşan uzmanlar, askeri uzmanlar, öğretmenler, öğrenim araçları, kitaplar, matbaa malzemeleri verilecektir.*

15.Madde; *RSFSR ve BHSC birbirlerine karşılık olarak tam yetkili elçiler göndermeyi kabul ederler.*

16.Madde; *Bu anlaşma önce tasdik edilecek ve tasdik edilmiş nüshalar sonra taraflar birbirlerine iade edilecektir.*

17.Madde; *Bu anlaşma Rusça ve Özbekçe tanzim edilmiştir. Bu anlaşmanın tasdikli nüshaların taraflarca kabul edilmesinden sonra yürürlüğe girecektir.¹⁵⁴*

Sovyet hükümeti ile yapılan bu sözleşme genel olarak nazara aldığında ekonomik alanda iş birliği yapma amacı taşıdığı görülmektedir. Fakat sözleşme maddelerini incelediğimizde yeni kurulan Buhara Cumhuriyeti'ne verilmek istenen bu imtiyazların esas maksadının BHSC'nin ekonomik bağımsızlığının üzerinde bir gölge oluşturmak istediğini görebiliriz.

¹⁵⁴ Baymirza Hayit (1978), *Türk Dünyasında Rus....* s. 133.

3.3. Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti ve Harezmi Halk Sovyet Cumhuriyeti Arasında ki Anlaşma

Buhara Emirliği'nin kurulmasından sonra 1511 yıllarında Hive Hanlığı Türkistan topraklarında kurulmuştur. Buhara Emirliği bünyesinden ayrılarak kurulan bu hanlık bölgede ki ikinci büyük devlet olmuştur. Buhara ve Hive arasında zaman zaman dostane zaman zaman ise siyasi ve askeri çatışmalar ile Rus işgaline kadar devam etmiştir. Rus işgali sonrasında Sovyetler tarafından her halkın kendi kendine yönetilmesi gerektiği düşüncesiyle Hive ve Buhara'da kurulan cumhuriyetler teşkilatlanmalarını tamamladıktan sonra can, mal güvenliğini teminat altına alacak sözleşmeler yapılmıştır. Bu sözleşmeye göre;

1. *'Hanlar ve Emirler tarafından uzun yıllardır yönetilen Harezmi ve Buhara'da Rus Devrimi etkisinde Sovyet tarzı bir hükümet kurmuşlardır. İki cumhuriyet, çevrelerinde ki insanlarla barış ve uyum içinde yaşama arzularından dolayı, Buhara ve Harezmi Cumhuriyetleri birbirlerinin dış ve iç bağımsızlıklarını tanımışlardır.*

2. *İki cumhuriyet, Buhara Emirliği ve Hive Hanlığı arasında yapılan ilişkiler ve anlaşmalar göz ardı edilmştir.*

3. *HHSC'de yaşayan BHSC vatandaşlarının özel mülk ve mal varlıkları Harezmi Şurası tarafından korunmaktadır. Buhara Cumhuriyeti ve Harezmi Cumhuriyeti vatandaşları arasında ortaya çıkan davalar ve anlaşmazlıklar, her iki cumhuriyetin yasalarına uygun olarak konsey tarafından çözülecektir.*

4. *HHSC ile BHSC aralarında ki devlet ve memleket sınırları eskisi gibi kalacaktır.*

5. *HHSC ile BHSC aralarında ki sınırlar çizilip işaretlenirken her iki ülke de ulusal ve ekonomik özelliklere uyulmalıdır. Bunun için iki tarafta birer heyet oluşturacaktır.*¹⁵⁵

¹⁵⁵ Kemal Rahmanov, *Buxoro Halq Sovet Respublikası Tarixi Matbuat Sahifalarıda 1920-1924* (Buxoro Davlat Universiteti, Tashkent 2012), Toshkent 2012, s.152.

İzah; Sınır bir göl, hendek veya nehir ise bunun ortası kabul edilir. Sınırdaki büyük göllerde, nehirlerde ve hendeklerde balıkçılık ve gemi yapımı iki taraf için aynı eşit haklardadır. Heyet gerekli görürse her iki hükümeti istediği zaman çağırabilir.

6.HHSC ve BHSC her iki ülkenin yasalarına göre, her iki ülkenin işçilerine ve köylülerine her iki ülke de siyasi haklar tanınmaktadır.

7. HHSC ve BHSC’de ulusların haklarını korumak ve adaleti sağlamak her iki ülkenin de görevidir.

8. Buhara’da ki Harezmi vatandaşları ve Harezmi’de ki Buhara vatandaşları ülkenin yasalarına ve düzenlemelerine tabi olarak medeniyet ve hürriyet açısından eşittir.

9. Harezmi vatandaşı Buhara ülkesinde ve Buhara vatandaşı Harezmi ülkesinde vefat ederse, kalan mal ve mülkü kendi yasalarının kanunlarına uygun şekilde çözüme ulaştıracaktır.

10. Bu anlaşmanın bir ve altıncı maddelerine uygun, her iki cumhuriyet memleketlerinde hürriyet ve inkılaplarını koruma, harici ve dahili bağımsızlıklarını muhafaza etme amacıyla birinci derecede görevlerindedir. Her iki tarafın Rusya hükümetine veya herhangi bir şuralar birliğine karşı ortaya çıkan bir hükümet veya cemiyetin toplanması silahsız olarak izin verilmiştir.

11. Buhara Cumhuriyeti, Amu Derya Nehrinde yeni kanallar açmayı planlıyorsa, iki hükümetin hem vatandaşlarının hem de çiftçilerin çıkarlarını için her iki cumhuriyetten de temsilcilerin çalışmalarını gerekmektedir.

12. İki cumhuriyet, sanayi ve iktisat alanlarında da gelişme göstermeleri için başka anlaşmalar da imzalayacaklardır.

13. BHSC ve HHSC birbirlerine temsilciler göndereceklerdir.

14. İş bu anlaşma her iki tarafça da onaylanmalıdır.

15. Bu anlaşma Özbek lehçesiyle iki nüsha olarak yazılıp, bir nüshası BHSC'ye diğer nüshası HHSC'ye verilmiştir.¹⁵⁶

Türkistan bölgesinde kadim zamanlardan itibaren birlik içerisinde olan Buhara ve Hive hanlıklar döneminde ilişki içerisinde olmuştur. Hanlıkların yıkılmasıyla kurulmuş olan cumhuriyetlerde de bu ilişkiler sözleşme ile teminat altına alınmak istemiştir. Demokratik bir rejim ile yönetilmeye başlanan Buhara ve Hive hükümetlerin de karşılıklı ekonomik iş birliği yapılmıştır. Yapılan bu sözleşme ile sınırlar belirlenerek iktisadi ve sanayi alanında çeşitli yeni anlaşmalarında imzalanacağı konusunda görüşmeler yapılmıştır.

3.4. BHSC'de Yerel Yönetim Organlarının Kuruluşuna Dair Hususlar

Orta Asya'da yirminci yüzyılın başında birçok değişim süreci gerçekleşmiştir. Bunlardan biri de Buhara Emirliği'nin kaldırılması ve BHSC'nin kurulmasıydı. Buhara Cumhuriyeti'nde yerel yönetim, üst makam Buhara İnkılap Komitesi ve Halk Temsilcileri Konseyi'nden oluşmaktaydı. Yerel İnkılap Komiteleri, Merkezi İnkılap Komitesi tarafından atanan ve merkezi hükümet tarafından kabul edilen yasaların, kararnamelerin ve yönetmeliklerin uygulanmasını denetleyen ve kamu otoritelerinin eğitim alanındaki faaliyetlerini yönlendiren beş üyeden oluşmaktadır. Ayrıca tüm sorunların kendi idari sınırları içerisinde bağımsız olarak çözmüşlerdir. Yerel yönetim kurulları İçişleri Bakanlığı aracılığıyla faaliyetlerini Merkez İnkılap Komitesine bildirdiler.¹⁵⁷

Yerel yönetimleri kurmak ve güçlendirmek amacıyla ilçeler, kasabalar ve köylerdeki nüfus arasında sosyal yardım faaliyetlerini yürütmek ve denetlemek için kontrol komisyonu kurulmuştur. Komisyonun görevi yerel inkılap komiteler oluşturmak, hak ve sorumluluk konusunda rehberlik sağlamaktır. Anayasanın 23 Eylül 1921 yılında kabul edilmesinin ardından Cumhuriyetin yerel makamlarının sistemi, yasal statüsü düzenlendi. Bu düzenlemeye göre yerel makamlar milletvekillerinin il- ilçe ve köy konseylerinden ve yürütmek komitelerinden oluşuyordu. İllerde, yerel yönetim

¹⁵⁶ Kemal Rahmanov (2012), a.g.e.s,153-154.

¹⁵⁷ F.F. Sadiqov, "BXSR'de Mahalliy Boshqaruv Organlarining Tashkil Topishiga Doir Ayrim Mulahazalar" *Buxoro Tarixi Masalalar*, Durdona Nashriyoti, 2019, s.182-183.

milletvekilleri konseylerinin il kongresi tarafından uygulandı ve ilde 1000 kişi başına toplam 150 delege seçilmiştir.

Kendi idari sınırları içinde idari, mali, toprak, su, kültürel ve eğitim konularında çalışmalar yaparak, çıkan sorunları çözme yetkisine sahiptir. Kongreleri, bölgedeki yerel yürütme komiteleri tarafından yürütüldü. Belediye ve ekonomi konseyleri kuruldu. Kongreler 9 üyeden oluşur ve yılda iki kez yürütme komiteleri tarafından toplantılara çağırılmışlardır. Halkın milletvekillerinin bölge kongrelerine ve yürütme kurallarına ilişkin yönetmeliğe göre ilçe yürütme kurulu ve başkanlığının yetkileri şunlardır:

- a) Bölgede cumhuriyet gücünün kurulması ve güçlendirilmesi,
- b) Bölgesel yürütme kurulu ve üst makamlarının kararlarının uygulanması,
- c) Şehir yürütme Komitesinin yönetimi ve denetimi,
- d) İlçede kamu güvenliğinin sağlanması,
- e) Tarımsal kalkınmanın teşvik edilmesi, hasatın kaydedilmesi ve devlet vergilerinin tahsili için önlemler alınması.

Kırsal nüfusun genel toplantısı, yerel sosyal ve ekonomik yaşamın tüm konularını, devlet iktidarının organlarının yasalarını ve emirlerini, toprak ve su ilişkileri sonucunda ortaya çıkan sorunları ele almak, devlet vergilerinin tahsilini sağlamaktır.¹⁵⁸ Buhara Cumhuriyeti'nde hükümete vezirler yetiştirmek için 3 Ekim 1920'de Maarif Nezareti dışında olan okullardan alim ve din adamları tarafından 45 günlük bir eğitim verilmiştir. Feyzullah Hocayev emriyle açılan bu kurs, 10 Aralık itibariyle tekrardan öğrenci alımına başlanacaktır.¹⁵⁹ Buhara şehrinde 2-5 Ağustos 1921 yılında Milli Birlik Kongresi, Ahmet Zeki Velidi başkanlığında ‘*Orta Asya Milli Müslüman Cemiyetleri Federasyonu*’ düzenlenmiş, daha sonra bu teşkilat ‘*Türkistan Milli Birlik*’ adını almıştır.¹⁶⁰

¹⁵⁸ F.F. Sodukov, a.g.m.s.184-185.

¹⁵⁹ Buhara Ahbar Gazetesi, ‘‘E’lon (İlan)’’ S.9, 20 Kasım 1920.

¹⁶⁰ Rustam Sharipov, Feruza Muhiddinova, *O'zbekiston Halqlari Siyosiy- Huquqiy Ta'limotlari Tarixi*, Namangan Davlat Universiteti Nashriyoti, Toshkent 2004, s. 73.

22 Eylül 1922’de Buhara Genel İnkılap Komitesi’nde “ Mahalli İnkılap Komitesi’nin Vazifeleri” oluşturuldu ve bu komiteye aşağıdaki yükümlülükler verilmiştir:

- Merkezi İnkılap Komitesinin çıkardığı kanunlar, buyruklar ve kazanımları yerine getirmek,
- Yeni devlet araçlarını düzenlemek,
- Yiyecek – İçecek konusu,
- Maliye işleri,
- Okul ve eğitimi geliştirmek için çözüm bulmaktır.¹⁶¹

İl ve ilçelerde ki eski idari kuruluşlar kaldırılmış ve seçimler öncesinde geçici İnkılap Komitesi kurulmuştur. Merkezi İnkılap Komitesi bu kararları Buhara Emirliği’nin devrilmesinden sonra kurulan yeni devlet düzeninde hemen teşkil edilmesi için çalışmalarını sürdürmüştür. Kurulan bu yerel komiteler hazırlanan programlar ile sorumluluk alanlarında düzenlemeler yapmıştır.

3.4.1. BHSC’de İdari- Bölgesel Yapısı

14 Eylül 1920 yılında yapılan Genel Buhara Geçici İnkılap Komitesi ve Halklar Nazırları Şurasının birleştirildiği mecliste Abdülkadir Muhiddinov ve Feyzullah Hocayev başkanlığında görüşmeler yapılmıştır. Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti tarafından düzenlenen toplantıda devletin idari sınırları ile ilgili kararlar verilmiştir. Özellikle Emirlik devrinde eyalet halinde olan iller şekline dönüştürülmüştür. Bu illerden bazıları; Baysun, Buhara, Karmana, Karki, Chorjoy vb. dir. 1920 yılı sonuna doğru Buhara Cumhuriyetine ait 15 il, 58 ilçe ve 197 kasaba ve köylere sahipti. Buhara Cumhuriyeti’ndeki idari ve bölgesel reformların planlanan şekilde tamamlanması zaman almıştır. Nüfusun çoğunluğunun idari planlamadan habersiz olması nedeniyle, göçebe aileler, göçebe Kırgız ve Kazakların sürekli aynı bölgede yaşamamış olmaları da bu idari yapının uygulanmasına engel olmuştur. 1922 yılında Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti’nin nüfusu yaklaşık olarak 2,8 milyon olarak kaydedilmiştir. Nüfusun

¹⁶¹ Umar Rashidov va O’lmasjon Rashidov, *Buxoroning Rossiya Bilan Iqtisodiy va Siyosiy Munosabatları Tarixidan (1900-1925)*, Buxoro Nashriyoti, 2013, s.97.

%65'i Özbek, %14'ü Tacik, %9 Kazak, %7 Türkmen ve %1 kısmında ise diğer etnik gruplar oluşturmaktadır.

Buhara Cumhuriyeti'nin idari yapısı dört yıl boyunca çeşitli değişikliklere uğramıştır. İl ve ilçelerde çok fazla değişiklik olmamasına rağmen köylerin sınırları, hükümetin otoritesini güçlendirmek için değiştirilmiştir. Buhara Cumhuriyeti'nin yönetim merkezi ise Eski Buhara şehridir. Buhara Cumhuriyeti hükümeti idari personeli güçlendirmek ve mali açıdan sağlamlaştırmak için 1924 yılı ortalarında idari ve bölgesel reformlar başlatıldı. BHSC'de iller seçim bölgesi haline getirildi, kasabalar kaldırıldı ve ilçeler volosta* dönüştürüldü. Hükümetin sulama sistemine Amu Derya, Zerefşan, Kaşkaderya ve Surhanderya göre dört bölgeye ayrılmıştır.¹⁶² 1924 yılı sonlarında Buhara Cumhuriyeti'nin Sovyet hakimiyetine girmesiyle idari sınırlarda tekrar değişiklikler yapılarak iller, ilçeler, kasabalar kaldırılarak Sovyet Hükümetinin idari yapısına dönüştürülmüştür.¹⁶³

3.4.2. Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti'nin İdari- Bölgesel Birimleri

Buhara Hükümeti kurulduğunda 182.193 km'lik alanı kapsayan devlet sınırlarında 9 vilayet, 41 ilçede, 132 yerleşim merkezlerinde yaklaşık 4 milyon nüfus vardı. İdari bölümler aşağıda verilen tabloda ki gibidir:

* *Volost, Bir grup çiftlik veya köy topluluğundan oluşan yerel yönetim birimi.*

¹⁶² F.F. Sadıqov, a.g.m. s.184.

¹⁶³ SH.A. Hayitov, *19.Asr Oxiri – 20.yy. Boshlarida Buxora*, Buxoro Davlat Universiteti Tarix Kafedrası, Buxoro 2016, s.150-152.

Tablo 2. Bahodir Eshov, *O'zbekiston Davlatchiligi va Boshqaruvi Tarixi*.

* Toshkent 2012, s.424'den Alınmıştır.

VİLAYETLER	TUMANLAR VE KENTLER
Baysun	Darband, Kumkorgan
Karshi	Beshkent, Koson, Chim
Buhara	Vobkent, Boyoviddin, Gijduvan
Guzar	Tangatushor, Yangi, Kamashi
Karmana	Ziyovuddin, Xatirchi
Nurota	Kushrobat, Nayimantopdi
Sariosiyo	Yurchi, Karatoğ
Sharisabz	Kitob, Chirakchi, Yakkaboğ
Sherabad	Termiz, Kalif
Garim	Daryoz, Jirgital, Xaid, Kalbai
Dushanbe	Xisab, Fayziabad, Yavan, Yangibozor
Kolob	Muminabad, Xovalang
Korgontepa	Kobadiyon, Saroy
Karki	Kızılayok, Xolach, Xojamboz
Chorjoy	Denov, Savot, Farob

1920 sonbaharında illere, ilçelere, kasabalara ve köylere ayrılan Buhara Halk Cumhuriyeti'nde ilk idari bölge bölümü ayrılmıştır.¹⁶⁴

3.5. Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti Türkmen Kurultayı

Emirlik döneminde ortaya çıkan ahali arasındaki kargaşa ve iç çatışmaların sona erdirmek için, kurulan yeni hükümet bazı tedbirler almıştır. Bu tedbirler belirli bir program ile hazırlanmıştır. Alınan tedbirlerden biri de farklı halklardan oluşan kişilerin Türkmen Kurultayına davet edilmesidir. Türkmen halkın ekonomik ve sosyal hayat şartlarının iyileşmesi için kurultaya davet edilmesi gerekli görülmüştür.¹⁶⁵ Buhara Hükümeti, ocak ayında I. Türkmenler Kurultayını toplanmıştır. Kurultay Karki şehrinde yapılmış ve bunun için Buhara'dan özel heyet ve rehberler gönderilmiştir.¹⁶⁶

¹⁶⁴ Bahodir Eshov, *O'zbekiston Davlatchiligi va Boshqaruvi Tarixi*, Toshkent 2012, s.424.

¹⁶⁵ Feyzullah Hocayev, *Tanlangan Asarlar I*, Fan Nashriyoti, Tashkent 1976, s.346.

¹⁶⁶ Buhara Ahbar Gazetesi, "Türkmenler Kurultayı," 21 Mayıs 1921, s.2.

Kurultaya Türkmenler için davet edilen vekillerin katılımları mecburi idi. Buhara Halk Cumhuriyeti azası sıfatında çalışmaları gerekmektedir. Davet edilen Türkmenler de bu durumdan memnun oldular ve çalışmalarında muvaffak olmalarını için dilekleri de bulundular. Emirlik döneminde gösterilen muamelenin aksine cumhuriyet yönetiminde ahalinin bütünüyle kanun önünde eşit olduğunu belirtmişlerdir. Hükümet nazarında Sünniler, Şialar ve Türkmenler, Tacikler ve Müslümanlar, Yahudiler ve Ruslar birbirinden farksız değildi. BHSC dört milyon ahalisini emek, eşitlik ve kardeşlik adıyla kıvıllı bayrak altında toplanmaya davet etmiştir.¹⁶⁷

Merkez Fırka Komitesinin üçüncü ayda başlamış olan kurultayına Karshi, Chorjoy ve Karki şehirlerinde yaşayan Türkmenlerin durumu hakkında görüşmeler yapılmış, Karki ve Chorjoy vilayetlerinde yaşayan Türkmenlerin de kurultaya davet edilmesine karar verildi. Yapılan toplantı da Abdulreşid Makmel oğlu Hahım Mehmet Recep Artuk temsilci olarak seçildi. Chorjoy şehrinde yapılacak kurultayın tarihi belirlenmiş ve toplantı konuları başlıklar halinde belirtilmiştir.

Kurultay da karara bağlanacak konular;

- a) Dönemsel durumlar,
- b) Millet meselesi,
- c) İnkılap hükümeti vazifeleri,
- d) İktisat meselesi,
- e) Arazi meselesi,
- f) Yer- su sorunu,
- g) İnkılap Komitesinin azalarının seçilmesi,
- h) Buhara Şuralar Cumhuriyeti kurultayı azalarının seçilmesi,

Yerel inkılap komiteleri ile genel kurultay seçimlerinde Türkistan'dan çeşitli milletler iştirak etmişlerdir.¹⁶⁸

¹⁶⁷ Feyzullah Hocayev, a.g.e, s.347.

¹⁶⁸ Buhara Ahbar Gazetesi, "Türkmenler Kurultayı," 17 Aralık 1921, s.

3.6. Buhara Şuralar Cumhuriyeti Merkez İnkılap Komitesi' nin Adliye ve Kadılar Hakkında Kararları

Emirlik döneminde Buhara'da idarede ki boşluk nedeniyle herhangi bir kontrol ve denetim kalmamıştı. Özellikle mahkemeler de zengin kişilerin çıkarları korunuyor ve adaletsizlik günden güne fazlalaşıyordu. Genç Buhara Hükümeti'nin kurulmasıyla bu durumun ortadan kaldırılması için ilk üç ay içerisinde memleketin her işini idare edecek nezaret şubelerinin açılmasını öngörülmüştür.¹⁶⁹

1. Her şehirde yer alan adliye şubeleri ve kadılar Merkez İnkılap Komitesine tabi olan temel ve genel işleri için Nezaret merkezinden adliye programına dahil edilmiştir.

2. Her şehirde yer alan adliye şubeleri bahsedilen inkılap komitelerinin bir kolu olarak hesaplandı ve bunun için inkılap komiteleri tarafından başka şubelerinde düzenlenmesi bildirildi.

3. Bunun için her bölgede ki inkılap komiteleri harcamalar ve giderlerin belirlenmesinin gerekliliği ve meblağın hesaplanmasını belirtildi.¹⁷⁰

3.7. Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti Anayasasının Kabulü

23 Eylül 1920 yılında Buhara Sovyet Kurultayında birinci anayasa kabul edilmiştir. Bu anayasa RSFSR'nin 1918 yılında ilan ettiği anayasayı esas almıştır. Buhara milletvekilleri seçimi de bu kurultayda yapılmış ve her 2000 kişiye bir milletvekili temsilcisi seçilmiştir. Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti hükümeti Halk Nazırları önemli kararların aldığı kurultay olmuştur.¹⁷¹ Kurultay yılda bir kez cumhuriyet anayasasının kabulü ve değiştirilmesi, hükümet raporu ve devlet bütçesinin onaylanması gibi önemli konuları tartışmak üzere toplanır.

23 Eylül 1921 yılında yapılan II. kurultayda BHSC Anayasası kabul edilmiştir. İlk anayasaya nazaran daha sistemli maddelerden oluşmaktadır. Bu anayasa giriş, 5 bölüm, 16 bab ve 76 maddeden oluşmaktaydı. Anayasa da işçilerin mevcut hak ve

¹⁶⁹ Buhara Ahbar Gazetesi, "Buhara'da Tertib ve İntizam," 3 Aralık 1920.

¹⁷⁰ Buhara Ahbar Gazetesi, "BHSC Merkez İnkılap Komitesi Tarafından Adliye Şubeleri ve Kadılar Hakkında," 9 Aralık 1920.

¹⁷¹ H.M. Muhammedov, B.M. Muhammedov ve O.T. Hasanov, *O'zbekiston Davlati va Huquqi Tarixi*, Tasvir Nashriyoti, Toshkent 2009, s.238.

özgürlükleri genişletildi. Toprak sahiplerinin, din adamlarının ve karşı güçlerin oylar üzerinde ki nüfuzu azaltıldı.¹⁷²1922 yılları başından itibaren RSFSR kanunları Buhara sınırlarında uygulanmaya başlanmıştır. 1923 yılında Buhara Merkez İcra Komitesinde yapılan görüşmeler sonucunda Türkmen bölümü eklenmiştir.¹⁷³

3.7.1. Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti Anayasası

1. *“Halk, Emirin gücünü devirmiş ve Sovyet Cumhuriyeti adı verilen yeni bir hükümet düzeni kurulmuştur.*
2. *Emir idaresinin devrilmesi ve yönetimin doğrudan Buhara halkına verilmesiyle Buhara Hanlığı yerine Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti ilan edildi.*
3. *BHSC, Sovyet Cumhuriyeti'nin şimdiki sınırları içerisinde tek, ayrılmaz ve bağımsız bir devlet olarak tanınmaktadır.*
4. *BHSC'de hem merkezi hem de yerel bölgelerdeki devlet gücü, bu tarihten sonra Buhara halkına aittir.”*

Anayasanın ilk dört maddesinden anlaşıldığı gibi yeni hükümetin kurucuları öncelikle tam bağımsızlığa önem vermişlerdir. Ayrıca dördüncü madde de “Buhara halkına aittir” ifadesi ile yönetim şekli açıkça belirtilerek, halkın idari sistemde söz sahibi olduğunun üzerinde durulmuştur.

5. *“BHSC'nin hem merkezi hem de yerel olarak bütünüyle ve bölünmezliği içindeki devlet gücü, genel yönetim ile ilgili her türlü önemli konuyu çözmek ve tartışmak için Buhara Halk Sovyet Kongresine aittir. Bu kongreler içerisinde cumhuriyetin en yüksek gücü, ülkenin devlet idaresinin tüm dikkat ve sorumluluklarını taşıyan milletvekilleri Sovyetler Kongresi, Merkez İcra Kurulu olarak bilinen kurum yürütme organı olarak belirlenmiştir.”¹⁷⁴*

¹⁷² X.T. Odilkorimev, N.P. Azizov, X.R. Madırımov, *Davlat va Huquq Tarixi*, Toshkent 2013, s.278-279.

¹⁷³ H.M. Muhammedov, B.M. Muhammedov ve O.T. Hasanov, a.g.e. s, 239.

¹⁷⁴ <http://shosh.uz/wp-content/uploads/2016/12/Konstitutsiya-Buharskoy-NSR-1922-g..pdf>

Eski hükümetin tekelinde bulunan idare, anayasaya eklenen bu madde ile meclise aktarılmış ve yönetimin halkın temsilcilerinden oluşan kongreler, kurullara devredildiği belirtilmiştir.

6. *“Ülkesinde yaşayan BHSC vatandaşları, miras yoluyla sahip oldukları ya da devraldıkları tüm taşınır ve taşınmaz malları elden çıkarma ve kullanma hakkını sınırlı olarak edindikleri ya da devraldıkları mülkiyeti, bireysel vatandaşların sahip olacakları arazilerin büyüklüğüne karar verme hakkına sahiptirler, bu hak Birleşmiş Milletler Merkez Yürütme Komitesi tarafından genel yasama bölümünde kararlaştırılmıştır.*

- *Günümüz BHSC Hükümeti sanayi ve ticari kazancın geliştirilmesi ve genişletilmesi için gerekli olan özel mülkiyete ve sermayenin herhangi bir miktarına, nakit kredi kullanımına ve diğer harcamalara herhangi bir kısıtlama getirmemektedir.*

- *Yasalar ile belirlenen sınırlar dahilindeki BHSC vatandaşları tarım, el sanatları, ticaret ve sanayi alanlarında serbestçe çalışma hakkına sahiptir ve üreticinin daha başarılı bir şekilde geliştirilmesi için ülkeler ticari, sanayi ortaklıklar, şirketler ve kooperatifler kurabilirler.”*

Buhara'nın bir önceki yönetiminde emir istediği kişinin mallarına el koyabiliyordu. Bu durum Buhara halkının miras yoluyla sahip olacağı malların ellerinden çıkmasına ilaveten istedikleri ölçüde mal edinme haklarının da olmaması emir yönetimine karşı hoşnutsuzlukların başlamasının diğer bir nedeni olmuştur. Bu madde ile Buhara halkının miras yoluyla veya belirli ücret karşılığında istedikleri ölçüde mal edinmelerinin önünü açmıştır.

7. *“BHSC vatandaşlarının vicdan özgürlüğünü sağlamak için herkes seçtiği dini özgürce yaşama ve tüm dini ritüellerini düzenleme, yerine getirme hakkı tanınmıştır. Bu durum diğerlerinin haklarını ihlal etmeyecektir.*

8. *BHSC'nin tüm vatandaşları, yasaların öngördüğü takdirde, Buhara halkının çıkarlarına aykırı olmamak kaydıyla bu özgürlüklerinin tadını çıkarmaları için ifade özgürlüğü, basın, toplanma ve sendikalarından yararlanırlar.*

- *Vatandaşlardan hiç kimse yasalarda öngörülen durumlar dışında hapsedilemez ve cezalandırılmaz. Her BHSC vatandaşı, kendilerine verilen tam teşekküllü kişilik özgürlüğünden yararlanırken, aynı zamanda diğer vatandaşlarında aynı özgürlüğüne saygı göstermeyi ve ihlal etmemeyi taahhüt eder.*

- *BHSC'nin her vatandaşına bağlılığının dokunulmazlığı, BHSC hükümeti tarafından bu konuda belirli yasalarla yayımlanan diğer vatandaşlar tarafından ele geçirilmesinden korunmaktadır.*¹⁷⁵ ‘‘

Buhara Emirliği döneminde özellikle Ceditçilik Hareketi'nin liderleri tarafından yayınlanmış olan dergi ve gazeteler birçok kez engellenmiş ve bazı kişilerin yönetim tarafından idam edilmesi ile sonuçlanmıştır. Yukarıda ki maddelerden anlaşıldığı gibi yasalar ölçüsünde yayınlanan dergi veya gazeteler kapatılmayacak ve yazarları cezalandırılmayacaktır. Yasa ile kişilerin basın özgürlüğü teminat altına almıştır.

9. *‘‘Konutun dokunulmazlığı artık BHSC'nin tüm vatandaşlarına sağlanmıştır ve hiçbir devlet görevlisi yasa ile belirlenmiş bir gerekçenin bulunmamasıyla özel evlere ve dairelere izinsiz giriş hakkına sahip değildir.*

10. *Bu anayasa tarafından oluşturulan sivil özgürlükleri uygun şekilde korumak ve onları bireysel devlet temsilcilerinin olası ihlallerine karşı korumak için tüm BHSC vatandaşlarına güçleri kötüye kullanma ve ihlalleri durumunda, resmi konumlarına bakılmaksızın tüm devlet memurlarına tek suçlama hakkı verilmektedir.*

11. *Vatandaşların eğitime ücretsiz erişimi, her milletin kültürel gelişimi için ilk ve gerekli şarttır ve bu neden BHSC hükümeti, istisnasız herkese devletin bütün okullarına geniş ve ücretsiz erişim sağlamaktadır.*

- Bu anayasa ile kurulan eğitim özgürlüğü, istisnasız herkese, devletin pahasına cumhuriyetin alt, orta, yüksek ve özel okullarının herhangi birinde eğitim alması için ücretsiz olarak fırsat tanınması şeklinde yürütülmektedir.

- *Devlet fonlarıyla yapılan tüm okullar için BHSC hükümeti hukukta öğretme ve yetiştirmenin temel ilkelerini belirlemektedir ve yalnızca halkın din eğitimi*

¹⁷⁵ <http://shosh.uz/wp-content/uploads/2016/12/Konstitutsiya-Buharskoy-NSR-1922-g..pdf>

konularında herhangi bir müdahaleyi reddetmektedir. Buhara hükümeti tarafından açılan devlet ilköğretim okullarında ana dilde eğitim verilmelidir.

• *Bununla birlikte, BHSC hükümeti yalnızca devletin bu konuda oluşturduğu usul ve kurallarına uyulması ve her millet için anadilde eğitim veren okullar açma hakkı tanınması koşuluyla, vatandaşların özel eğitimi için bireysel ve toplu olarak kurumların açılmasına herhangi bir engel teşkil etmez.*¹⁷⁶ , ,

Buhara Cumhuriyeti'nin kuruluşunda etkili olan kişiler aynı zamanda yenileşme hareketinin öncülerinden olmuştur. Bu kişiler, yenileşmenin eğitimden başlaması gerektiğini savunmuş ve bu yönde çalışmalarını sürdürmüşlerdir. Cumhuriyet kurulmadan önce kendi imkanlarıyla açtıkları okullara, yeni rejimin ilanından sonrada okullar ve öğretmenler hakkında çalışmalara devam edilmiş, ücretsiz öğrenim için devlet hazinesinin büyük bir çoğunluğu tahsis edilmiştir.

12. *“BHSC hükümeti cinsiyet, milliyet, din veya sosyal statülerine bakılmaksızın tüm vatandaşlarının eşit haklarını koşulsuz olarak kabul eder ve bir kez dahi tüm bireyler veya kamu grupları lehine ayrıcalıklar ve avantajlar oluşturmayı reddederler.*

• *Eşit hakların kullanılması ve kanun önünde eşit olma, devlet memurları, üst düzey görevlileri hariç olmak üzere, kendileri tarafından işlenen cezai eylemler ve yanlış davranışlar için aynı sorumluluğu taşımaktadır.*

13. *BHSC ile dost anlaşması olan Sovyet Cumhuriyeti muhalifleri hariç devlet bölgesinde siyasi ve dini suçlar ile yargılanan tüm yabancı uyruklara sığınma hakkı vermektedir.*

14. *Halkın kazandığı özgürlüğü korumak ve BHSC'nin devlet sınırlarını yabancı birliklerin muhtemel işgallerinden korumak için belli bir yaşa gelmiş olan ve silah taşıma kapasitesine sahip olan BHSC vatandaşları için evrensel askerlik hizmeti kurulmaktadır. ”*

Devletin kurucu üyeleri özellikle tam bağımsızlığın korunması için askerlik hizmeti konusunda ayrı bir çalışma yapmış ve askerliği yasa ile zorunlu hale getirerek, bu konuda hazırlanan raporu gazete de yayınlanmıştır. *

¹⁷⁶ <http://shosh.uz/wp-content/uploads/2016/12/Konstitutsiya-Buharskoy-NSR-1922-g..pdf>

15. ‘BHSC milletvekilleri, Genel Buhara Halk Sovyet Milletvekilleri Kongresi olarak adlandırılan devlet idaresinin en üst organı olarak hükümetin tüm gücüne sahiptir.
16. Bütün Sovyetler Meclisi Kongresinde her seçim bölgesinde 2000 seçmen için 1 milletvekili hesaplanarak seçilir. Vilayet Kurultayı milletvekillerden oluşmaktadır. BHSC’nin tüm milletvekillerinin toplam sayısı 350 kişiyi geçmemelidir. Kongre çalışmalarının bitiminde milletvekili yetkileri sona erer.
17. Milletvekilleri, ulusal temsilciler meclisi olan Genel Buhara Kongresi, ulusal öneme sahip tüm meseleleri tartışmak ve çözmek ve gelecek yıl için ortak bir kamu yönetimi programı geliştirmek üzere bir kez toplanır.¹⁷⁷
18. Özellikle, BHSC temsilcileri Sovyet Kongresinin yeterliliği aşağıdaki konu başlıklarını içerir;
 - a) BHSC’nin kuruluşunun kabulü, anayasanın değiştirilmesi ve eklenmesi,
 - b) BHSC’nin tüm iç ve dış politikasının yönetimi,
 - c) Devlet sınırlarının belirlenmesi ve değişmesi, ayrıca BHSC’nin toprak parçaları BHSC’nin halkları.
 - d) Kendi topraklarının idari bölümleri,
 - e) Ölçü sistemi, ağırlık sisteminin tanımı ve değişimi,
 - f) Para birimi,
 - g) Yabancı ülkelerle ilişkiler,
 - h) Savaş ilanı ve barış şartları,
 - i) Barış antlaşmasının onaylanması,
 - j) Yerel ve uluslararası kredilerin, gümrük ve ticaret anlaşmalarının hariç finansal anlaşmaların sonuçlandırılması,
 - k) Devletin genel bir ekonomik planının oluşturulması,
 - l) BHSC bütçesinin onaylanması,
 - m) Ulusal vergi ve harçların kaldırılması,

* Konu ile ilgili detaylı bilgiye ilerleyen bölümlerde değinilmiştir.

¹⁷⁷ <http://shosh.uz/wp-content/uploads/2016/12/Konstitutsiya-Buharskoy-NSR-1922-g..pdf>

- n) BHSC silahlı kuvvetlerinin organizasyonun temel ilkelerinin oluşturulması,
o) Mevzuat ve adli sistem,
p) Buhara vatandaşlık haklarının kazanılması ve kaybedilmesini ve BHSC bölgesinde ikamet eden yabancıların yasal statüsünü tanımlayan yasaların yayınlanması,
q) Genel ve kısmi af hakkı

19. Kongre çalışmalarının bitiminden önce meclis kapanmadan BHSC milletvekilleri meclis kongresi merkez yürütme kurulu olarak adlandırılan veya Buhara Merkez Yürütme Komitesi olarak kısaltılan yürütme organı için seçimler yapılır.

20. Kongre oturumu bitmeden kongre sonuna doğru bir sonraki kongre çalışmaları belirlenir. Kamu yönetimi konusundaki mevcut tüm çalışmalar Buhara Merkez Yürütme Komitesine devredilir.

21. Buhara Sovyet Kongresi'nin toplanması ve açılması Buhara Merkez Yönetim Kuruluna emanet edilmiştir.

22. Yerel Sovyetlerin talebi üzerine, BHSC bölgesinde, tüm Buhara halkının en az üçte bir nüfusu ile birleştirildiğinde, Buhara Halk Sovyet temsilcileri kongresi toplandı.

- Aynı kongre devlet gerekli olduğunu düşündüğünde Buhara Merkez Yürütme Komitesi'nin kendi inisiyatifiyle toplanabilir.

23. Buhara Merkez Yönetim Kurulu üye sayısı en fazla 85 kişiden oluşmaktadır.

178

BHSC'nin Kamu Müdürleri Konseyinin Merkez Yürütme Kurulu Hakkında

24. Buhara Kongresi toplantıları arasında devletin tüm gücünü, BHSC'nin en üst düzey yasama, idarece kontrol organı olan Buhara Merkez Yürütme Komitesinin elinde toplanmıştır.

¹⁷⁸ <http://shosh.uz/wp-content/uploads/2016/12/Konstitutsiya-Buharskoy-NSR-1922-g..pdf>

25. *Cumhuriyetin yüksek devlet organı olan ve yasama yetkisinin tamamına sahip olan Genel Buhara İcra Komitesi, tüm devlet yasalarını onaylama ve yayınlama hakkına sahiptir.*''
26. *''Buhara Merkez Yürütme Komitesi, tüm üst düzey idari ve denetleyici organı olarak, devlette ki tüm işlerinin düzeneğinin genel çalışma sürecini denetler ve yönlendirir, komite iktidarın tüm organlarının faaliyetlerini koordine eder ve birleştirir.*
27. *Özellikle bu anayasanın 18. Maddesinde listelenen tüm hususlarda a,d,h fıkralarında belirtilen Buhara Halk meclisleri milletvekilleri kongresinde münhasır yargı yetkisine tabi olanlar hariç Merkezi Yürütme Komitesi'nin yetkisine tabidir.*
28. *İkinci birliğin bakanlığı üyesi olmayan Birleşmiş Milletler Merkezi İcra Komitesi üyeleri hem merkezi hem de yerel vekiller ve devletin diğer devlet kurumlarında hem merkezi hem de yerel olarak çalışırlar. Genel Buhara Merkez İcra Komitesi'nin özel talimatlarını yerine getirirler.*
29. *Buhara Merkez Yürütme Komitesi yaptığı tüm çalışmalar sonucunda Buhara Halk Sovyet temsilcileri kongresinde raporlar vermek zorundadır.*
30. *Devlet işlerinin genel yönetimi için tüm Buhara Halk Sovyet temsilcileri kongresi, BHSC'nin üst düzey yürütme organı olan ve tamamen temsilciler kongresinin faaliyetlerine bağlı olarak yapmışlardır.*
31. *BHSC'nin genel yönetimi başkanların tamamı BHSC Merkez İcra Kurulu tarafından üyelerin atama ve kaldırma yetkisi Nazırlar Konseyine aittir.*
32. *Halk konseyi vekilleri, Buhara Sovyetler Kongresi ve Buhara Merkez Yürütme Komitesi gözetimindeki faaliyetlerinden tamamen sorumludur.*
33. *Devlet işlerini yönetmede komiteye verilen görevleri yerine getirirken, halk konseyi vekilleri normal devlet görevlerinin seyri, amacı, emriyle kararname, talimat verme de diğer her türlü önlemi alma hakkına sahiptir.*¹⁷⁹
34. *Halk konseyinin vekilleri tarafından verilenleri, içeriği emirler, kararnameler ve talimatlar devlet yasalarına aykırı olmayacak ve aksi durumlarda bağlayıcı güçlerini kaybedeceklerdir.*

¹⁷⁹ <http://shosh.uz/wp-content/uploads/2016/12/Konstitutsiya-Buharskoy-NSR-1922-g..pdf>

35. *Halk konseyinin vekilleri, tüm işlerini, kararlarını ve talimatlarını bunların herhangi birini iptal etme veya askıya alma hakkı bulunan Buhara Merkez Yürütme Komitesine rapor eder.*

36. *Halk vekilleri konseyi, halk vekilleri adı verilen bölümlere ayrılmıştır.*

- Vekillerin her biri bağımsız bir devletin yaşama konusundan sorumludur.

37. *Her vekilin yardımcılarında biri, o yokken vekilin yerine geçer.*

38. *Halk vekilleri konseyinin teşkilatı sadece vekiller konseyi ve vekiller konseyi başkanını içermektedir.*

39. *BHSC'de kurulan Bakanlıklar;*

- Adalet,
- İç işleri,
- Dış işler,
- Askeri işler
- Bilim (Eğitim),
- Ulusal Ekonomi Yüksek Kurulu

40. *Halk vekilleri kendi yaptıkları tüm faaliyetlerden tamamen vekiller konseyine karşı sorumludur.*

41. *Halk vekili unvanı sadece halk vekiller konseyinde üyelerine aittir ve devlet içerisinde başka göreve atanamaz.¹⁸⁰*

a) Yerel Hükümet Teşkilatı

42. *Her köy yerel devlet gücünün taşıyıcısı doğrudan köy ve köy seçmenlerinin genel toplantısıdır.*

43. *Seçmenlerin genel toplantısı, önceden belirlenmiş bir gün ve saatte, ayda bir kez toplanır; acil durumlarda meclisler, köy büyüğü (aksakal) takdirine göre daha önce köy ve köy seçmenlerin isteği üzerine toplanabilirler.*

¹⁸⁰ <http://shosh.uz/wp-content/uploads/2016/12/Konstitutsiya-Buharskoy-NSR-1922-g..pdf>

44. Köy veya köydeki yürütme gücü, bir yıllığına köy ve köy seçmenleri genel kurulunca seçilen ve bir yıl boyunca İcra Komitesi 'ne yaptığı çalışmalardan tamamen sorumlu olan aksakala aittir. Seçim kent konseyi tarafından onaylanır; köy veya köyün kent konseyi, köyün en azından seçmenlerin talebi üzerine, aksakalın yeniden seçilmesi ve bir yıldan daha erken seçim yapabilir.
45. Bir köy veya köy seçimlerimin genel kurul toplantılarına atıfta bulunma şartları şunlardır;
- a) Yerel, sosyal ve ekonomik yaşamın tüm sorunları,
 - b) Yüksek devlet organlarının kanun ve emirlerinin uygulanması,
 - c) Arazi, su konularından kaynaklanan sorunların çözümü,
 - d) Devlet vergilerinin tahsil edilmesi ve tüm devlet görevlerinin zamanında ve doğru şekilde uygulanmasının izlenmesi,
 - e) Köy ve köyün kültürel ve ekonomik ilişkilerde gelişimi ve yerel yönetim adına çözümlerini gerektiren diğer tüm konular. ''

b) Kent Halk Vekilleri Konseyleri

46. ''Her bölüm içindeki en yüksek devlet gücü bu seçime dahil olan köy seçmenlerinin genel kurallarında yapılan ve 50 seçmen için bir vekilin genel seçimlerinde seçilen halk vekilleri meclisine aittir. Her köyden en fazla 10 milletvekili seçilir.
47. Kent konseyi bir yıllığına seçilir, aynı dönem için üç üyeden oluşan bir yürütme komitesi seçer.
48. Kent konseyi toplantıları önceden belirlenmiş bir gün ve saatte, üç ayda bir yapılır. Konsey, belirtilen sürenin bitiminden önce en az vekillerin veya kendi yönetim kurulunun takdirine bağlı olarak toplanabilir.
49. Yürütme komitesi, onu seçen onay protokolleri için gönderen ve faaliyetleri hakkında rapor veren konseye karşı sorumludur. Yürütme komitesi, konsey milletvekilleri en az 3/1 talebi üzerine bir yıldan daha erken bir zamanda konsey tarafından tekrar seçilebilir.

50. İlçelerdeki yüksek devlet gücü ve kentleri bu gücün her kent konseyinin milletvekillerinden, her beş yüz seçmen için bir defa ve genel anlamda yapılan toplantılarda seçilen bir ilçenin milletvekillerinden oluşan ilçe konumundaki kurultaya aittir. Kongrenin tüm milletvekilleri toplam sayısı yüz kişiyi geçmemelidir. Kongre çalışmalarının bitiminde, milletvekilleri de sona erer.
51. İl-ilçe kongresi, beş yıl boyunca bir İcra Komitesi süresi boyunca bir yıl süreyle onu seçen kongreden sorumlu olacak, İcra Komitesi yürütme organı olacak ve kongreler arasında şehir ve ilçede ki en yüksek yerel devlet otoritesi olacaktır.
52. İl- ilçe meclisi önceden belirlenmiş bir günde altı ayda bir İcra Kurulu tarafından toplanır; ek olarak bu süreden daha önce hem yürütme komitesinin kararıyla hem de vekillerinin en az 3/1 talebi üzerine toplanabilir.¹⁸¹ ‘‘

c) Bölgesel Şehir Kongreleri ve Yürütme Kuruluşları

53. ‘‘Vilayetler ve şehirlerindeki en yüksek devlet otoritesi, ilçe düzeyinde kurultay tarafından seçilen ve 1000 seçmen başına bir milletvekilleri hesaplanmasıyla seçilen milletvekili oluşan bölge İl Halk Meclis Kongresi’ne aittir. Kongre de ki kişi sayısı yüz elliye asmıştır. Milletvekilleri yetkileri kongrenin bitiminde sona erer.
54. Bölgesel şehir kongresi, kongreden sorumlu 7 kişilik bir yürütme komitesi seçer.

- Yürütme Komitesi, kongreler arasındaki bölge ve şehirlerde en yüksek yerel yönetim otoritesi olan yürütme organıdır.

55. Bölgesel şehir kongresi yılda bir kez Yürütme Komitesi tarafından önceden belirlenmiş bir günde toplanır, ayrıca bu il seçmenlerinin an az 3/1 talebi üzerine ve Yürütme Komitesi’nin kendi inisiyatifinde, belirlenen zaman öncesinde de toplanabilir.’‘

¹⁸¹ <http://shosh.uz/wp-content/uploads/2016/12/Konstitutsiya-Buharskoy-NSR-1922-g..pdf>

d) Görev Kurulları- Kentsel ve Bölgesel Şehir Kongreleri

56. *“Kent ve ilçe konseyinin Sovyetler kongresinin ve yürütme organlarının faaliyetlerinin kapsamı:*

- a) Devlet makamlarının kararları ve emirleri üzerinde uygulanması;
- b) Kültürel ve ekonomik ilişkilerde bölgeyi geliştirmek için önlemler almak;
- c) Yerel öneme tamamen sahip konuların çözülmesi;
- d) Sovyet organlarına bağlı tüm faaliyetleri birleştirmek;
- e) Sovyet gücünün bölgesel organlarının faaliyetlerini denetleme ve kontrol etme hakkı. “

f) BHSC Vatandaşları Seçim Yasası

57. *“Milletvekilleri seçme ve seçilme hakkı, istisnasız olarak seçim gününe kadar 20 yaşına ulaşmış her iki cinsiyetten BHSC vatandaşları yararlanır.*

182

58. *Aşağıda belirtilen kişiler seçimlere katılma hakkında sahip değildir;*

- Gasp, hırsızlık gibi suçlar için BHSC mahkemeleri tarafından mahkûm edilmiş olması,
- Yasa da belirtilen süre içerisinde siyasi haklardan yoksun bırakılarak mahkûm edilenler,
- Kanun ile belirlenen düzeyde ağır hastalığı olanlar,
- Hüküm süren emirlerin yakınları, emirin eski üst düzey devlet yetkilileri.

59. *Seçimlerin organizasyonu ve doğruluklarının izlenmesi için Buhara Merkez İcra Kurulu tarafından kurulan her seçim bölgesine özel seçim komisyonları oluşturulur.*

60. *Ara seçimler mutlaka bu seçim komisyonun ve yerel Sovyetler tarafından belirlenen günlerde, kent ve köylerde genel seçmenlerin katılımıyla Sovyet hükümetinin bir temsilcisinin de bulunmasıyla gerçekleşecektir.*

¹⁸² <http://shosh.uz/wp-content/uploads/2016/12/Konstitutsiya-Buharskoy-NSR-1922-g..pdf>

61. Seçim süreci boyunca sürecin takibi ve sonucu hakkında ayrıntılı bir rapor özel protokol hazırlanır. Bu protokol, seçim komisyonu üyelerinin tamamı ve seçimlere katılan hükümetin bir temsilcisi tarafından imzalanır. Kışlaklarda da bu şekilde yapılmaktadır.
62. Bu durum Buhara Sovyet Komitesi tarafından verilen talimatlara uygun olarak her seçim bölgesinde yerel yönetim organları tarafından seçim yapılması için ayrıntılı bir prosedür oluşturulmuştur.
63. Tüm seçim malzemeleri onları doğrulamak için özel bir referans komite kurulur ve seçmen ile ilgili bilgiler konseye sunulur.
64. Referans komitesi denetimin sonuçları ile ilgili konseye raporlar ve bu da seçimin bir bütün olarak alınması ve bireysel adayların katılımlarını onaylanması ile ilgili sorunları da çözer.
65. Konseyin seçimleri bir bütün olarak hatalı olduğu kabul etmesi durumunda, seçimi iptal etme durumunu Sovyet iktidar organına iletilir.
66. Seçimlerin son temyiz yeri Genel Buhara Sovyet Komitesi'dir.
67. BHSC'ye seçilen milletvekili görev süresi bitmeden yetkililerden mahrum edilebilirler.

Genel Buhara Sovyet Komitesi'nin her üyesi, ikinci bir kararname ile milletvekili yetkileri vaktinden önce alınabilir. Ayrıca bu karar Genel Buhara Sovyet Komitesi'nin toplam oylarının en az 3/2 tarafından kabul edilmelidir. Yetkisi alınan bir milletvekili bir sonraki BHSC Milletvekili Sovyet Kongresinde itiraz etme hakkı verilir.

183 ''

g) BHSC Bütçe Hukuku

68. "Bu konu için oluşturulan yasa veya düzenlemenin yokluğunda vergi alınamaz ve BHSC vatandaşlarına vergi uygulanamaz.
69. BHSC'nin devlet gelir ve giderleri ulusal bütçede birleştirilmiştir.
70. Buhara Sovyet Kongresi ve Buhara Merkez Yürütme Komitesi, devlet bütçesine ne tür be ne miktarda devlet gelirinin geldiğini ve yerel Sovyet makamlarının eline geçen miktarı belirler.

¹⁸³ <http://shosh.uz/wp-content/uploads/2016/12/Konstitutsiya-Buharskoy-NSR-1922-g..pdf>

71. *Devletin ihtiyaçları sadece ulusal fonlardan karşılanır, yetkililer ihtiyaca göre bilinen miktarların kullanılması serbest bırakılır.*
72. *Yerel ihtiyaçlar, vergi makamları tarafından alınan vergi ve harçlar yoluyla elde edilen fonlardan karşılanmaktadır. Toplanan vergiden elde edilen fonlar, bölgenin ihtiyaçlarını karşılamak için yeterli değilse, halk vekilleri konseyinden ulusal fonlardan borç alabilir.*
73. *Bölgesel makamlar, ihtiyaçları için yarı yıllık ve yıllık gelir-gider tahminleri hazırlar, kışlak seçmenleri ile kırsal belediye meclislerinin genel kurul toplantısı tarafından hazırlanan tahmini bütçe ilçe düzeyindeki kongreler veya yürütme organları tarafından değerlendirilir; il -ilçe kongreleri, bölge il kongreleri veya yürütme organları tarafından hazırlanan bütçe tahminlerini, Maliye Bakanlığı'nın bütçe çalışmalarını, Genel Buhara Merkez İcra Kurulu tarafından onaylanmaktadır.*
74. *Tüm giderler, devletin gelir-gider listesinde bölgeler için belirlenen krediye göre veya genel birlikler merkez yürütme komitesinin özel bir kararına göre yapılabilir.*
75. *Bütçe hesaplanmalarını kapsamadığı kredi ve bütçe hesaplanmalarının yetersiz kalması durumunda, halk vekilleri kongresinden uygun kredi talep edilebilirler.*
76. *Ulusal fonlardan çıkarılan ve yerel ihtiyaçlar için yapılan bütçe tahminlere göre onaylanan krediler, öngörülen birimler, kendi amaçları doğrultusunda harcanır ve diğer ihtiyaçlar için ancak halk vekilleri konseyinin özel izni ile uygulanabilir.”*

h) Devlet Amblemi ve BHSC Bayrağı

77. *“BHSC'nin ulusal amblemi, içinde kırmızı bir arka plan üzerinde gösterilen yeşil renkli demetinden oluşuyor. Kol katının st kısmına, kılıfın st kısmına altın beş köşeli bir yıldız bulunan altın bir hilal orak yerleştirilir. BHSC yazısı ile çevrilidir.*

78. *BHSC'nin ulusal bayrağı iki paralel dikişli panelden oluşuyor: üst kısım yeşil, alt kısım kırmızı, beş köşeli bir ay, ortada bir hilal. Üst yeşil panelde, sol köşesinde direğin yanında ‘‘ BHSC’’ harfleri bulunur.*¹⁸⁴’

Buhara Emirliği’nde idareye bağlı olan kişilerin kanunsuz ve haksız davranışları, ağır vergiler ve memurlar tarafından alınan rüşvetler neticesinde artan yolsuzluklar, sosyal ve siyasi hayatta büyük sorunlar ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ortaya çıkan bu durum özellikle okuyan genç nüfus arasında hoşnutsuzluğa ve emirin karşısında yer almalarıyla sonuçlanmıştır. ¹⁸⁵ Emir yönetimi, halkın memnuniyetsizliğinden ve idareden umduklarını bulamamaları sonucunda yıkılmış yerine Buhara Cumhuriyeti adında demokrasi temelli bir devlet kurulmuştur. Yeni rejimin gerekliliğinden biri olan anayasa da çok geçmeden ilan edilmiştir.

Bu anayasa Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti topraklarında yaşayan tüm vatandaşlara eşit haklar tanımıştır. Yeni kurulan Buhara Cumhuriyeti hükümeti Milletvekilleri Kongresi devlet idaresinde en üst organı olarak kabul edilmesi demokrasiye geçişin sağlanmaya yönelik olduğunu görmekteyiz. Anayasa her ne kadar hukuki ve siyasi olarak bağımsızlık ve millet iradesini temel alarak hazırlansa da uygulama da gerek hükümet içerisinde ki anlaşmazlıklar gerekse Sovyetlerin devlet bünyesinde söz sahibi olmak için üst düzey yönetim organlarında Bolşevik yanlısı kişilerin yerleştirilmesi sonucunda beklenen ve arzulanan sonuca ulaşamamıştır.

¹⁸⁴ <http://shosh.uz/wp-content/uploads/2016/12/Konstitutsiya-Buharskoy-NSR-1922-g..pdf>

¹⁸⁵ Darhan Hıdraliyev, *a.g.e.*, s. 27.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BUHARA HALK SOVYET CUMHURİYETİ İKTİSADİ HAYAT

4.1. Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti'nde İktisadi Alanlarda Yapılan Çalışmalar

Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti dört yıllık tarihi boyunca ulusal devletin temellerinin restore etmek ve geliştirmek için pratik adımlar atıldılar. Emirlikten farklı olarak ekonomik, sosyo-politik, eğitimsel ve kültürel alanlarda ıslahatlar yapmışlardır. F. Hocayev başkanlığında ki Bakanlar Konseyi hükümeti, çağdaş ülkeler arasında yer alabilmek için yenilikler yapabilmek için büyük çaba göstermişlerdir.

4.1.1. BHSC'nin Emirlik Hazinesinin İadesi Hakkında Çalışmaları

Buhara'da komünist işgalin bir sonucu olarak Ceditler tarafından bir hükümet kuruldu. Yapılan işgal sonucunda Buhara Emirliği'ne ait hazineler Frunze tarafından Rusya'ya kaçırılmıştır. Frunze, bu hazineyi tek seferde götürmemiştir. İlk aşama Buhara Devrimi'nin ilk günü olan 2 ve 3 Eylül'de gerçekleşmiştir. O güne ait raporlara göre elde edilen altın miktarı yaklaşık 3 vagondur. İkinci aşamada Alimhan'ın gezisi sırasında Kızıl Ordu ile gönderildiği bildirilmiştir.

BHSC'nin kurulması sırasında ülkede bulunan altın rezervi hakkında net bir bilgi ve hazinenin miktarının belirsizliği söz konusudur.¹⁸⁶ Buhara Sovyet Hükümetinin altın hazinesinin merkeze alıp getirilmesi için Buhara'da ki siyasi durum, emirliğin tekrar iktidara geri dönme olasılığının olması nedenleriyle ivedilikle getirilmesine karar verilmiştir. 5 Eylül'de yapılan görüşmeler sonucunda RSFSR, emirlik hazinesini geçici olarak depolanmasından sorumlu olması kararına varmışlardır. Daha sonra hazinenin çoğu kısmı Taşkent Halk Bankası'na oradan da Türk Ofisine aktarılacaktı. Bu aktarma Ocak 1920 ile Eylül 1923 yılları arasında gerçekleşmiştir. Buhara Emirliği'nin hazinesiyle ilgili olarak Bolşevik Parti liderleri sömürgelerine devam ederek, ikiye bölünmüş

¹⁸⁶ Sotimjon Xolboyev, *Buxoro Amirligining Oltin Xazinası*, Fan Nashriyoti, Toshkent 2008, s.70.

bir politika izlediler. Ayrıca bir yandan Ceditçilerin yanında gibi durarak aynı zamanda el altından halka onları soyguncu olarak gösterdiler.¹⁸⁷

4.1.2. Buhara Ekonomi Konseyi 'nin Oluşumu ve Görevleri

Emirliğin yıkılmasıyla iktidar gücünü eline alan BHSC hükümeti için en önemli konu ekonominin düzeltilmesiydi. Ekonomik reformdaki hedef Sovyet standartlarına ulaşmaktı. Ekonomiyi merkezde toplamak amacıyla özel mülkiyetlere son verilmesi planlanmıştır. BHSC, Rusya'da ki gibi öncelikle askeri komünizm politikası ve yeni bir ekonomik politikaya geçiş üzerinde odaklanmıştır. BHSC'de yürütülen ekonomik reformları Bolşevikleri ve özellikle Feyzullah Hocayev'i ikna etmemiştir. Bu nedenle ülke ekonomisi üzerindeki kontrolün artırılması için ekonomi konseyi kurulmuştur. Şubat 1921'de kurulan bu konsey, sekreterlik, Türkistan planlama komitesi, dağıtım komitesi, bilim enstitüsü ve yayıncılık gibi bölümlerden oluşmaktaydı.

Ekonomik Konseyi aşağıdaki hedeflere sahiptir:

- a) Tüm ekonomi konseylerini yönetmek,
- b) RSFSR Çalışma Savunma Konseyi direktif ve talimatlarının, ulusal konsey temsilcileri tarafından uygulanıp uygulanmadığını gözlemlemek,
- c) Ulusal ekonominin inşasında tüm Sovyet yetkililerin çalışmalarını kontrol etmek,
- d) RSFSR'nin ve Ekonomi Konseyi'nin ilgili kurumlar tarafından geliştirilen program ve planların, tek ulusal RSFSR ekonomi planı temelinde geliştirilmesi ve koordinasyonunu sağlamak.

Buhara Ekonomi Konseyi, 12 Mart 1921'de tanınmış biri olan Muhittin Mansurov başkan olarak atanmıştır. Konsey, 9 Mayıs 1921'de yeniden düzenlemiş ve 8 bölüm olarak kademelenmiştir. Konseyin yönetim kurulu başkan, iki asistan ve beş üyeden oluşmaktadır. 20 Kasım 1921'de Buhara Ekonomi Konseyi'nin girişimiyle RSFSR Ticaret Konseyi başkanı Nikolai Zalsmanov ile Mirzo Abdülkadir Muhitdinov arasında bir ticaret anlaşması imzalanmıştır.¹⁸⁸ Bolşevikler, yapılan reformlardan

¹⁸⁷ Sotimjon Xolboyev, a.g.e, s.71-73.

¹⁸⁸ Asror Pardayev, *Buxoro va Xorazmdagi Iqtisodiy Kengashlar Faoliyatı (1920-1924 Yılları)*, Yangi Nashr, Toshkent 2015, s.45-47.

memnun değildi ve Türkistan üzerindeki ekonomisini pekiştirmek ve tam kontrol sağlamak amacıyla 5-9 Mart 1923'te Buhara ve Harezm Cumhuriyetleri'nin ilk ekonomi konferansını düzenlemiştir. Bu konferansta alınan karar üzerine üç devletin ekonomik olarak birleştirilmesi için Orta Asya Ekonomi Konseyi (SES) Kurulmuştur.¹⁸⁹

4.1.2.1. BHSC Ekonomik Konseyi 'nin Reformlardaki Rolü

BHSC'de Bolşevikler tarafından kurulan bazı gizli örgütler, ekonomik, sosyal ve siyasi reformların uygulanmasında büyük rol oynamıştır. Buhara Ekonomi Konseyi de gizli örgütler arasında ekonomi alanında varlığını hissettirmiştir. Bu konsey kurulduğu andan itibaren Türkistan da Sovyet ekonomisini güçlendirmek için çalışmıştır.1922 yılında Buhara Halk Vekillerinin III. Kurultayında, BHSC anayasası değiştirilmiş, merkezi hükümet kurumları yeniden düzenlenmiştir. Yapılan kongreler ve alınan kararlardan da anlaşıldığı gibi Sovyetler, bu toprak üzerinden hammadde ihtiyaçlarını karşılamışlardır.

Buhara Hükümeti sınırlarında ekilen yerli pamuğun yerinin bir süre sonra Amerikan pamuğu ile değişmesinde de etkili olmuş aynı zaman da Rus-Buhara Pamuk Şirketi'nin şubelerinin de açılmasına izin verilmiştir. BHSC'de pamuk üretimini arttırmak amacıyla Buhara Halk Konseyi tarafından 6 Mart 1924'te özel bir kararname çıkarmış, Amerikan pamuğu eken çiftçilere birçok ayrıcalık tanınmıştır. Buhara Ekonomi Konseyi, yaptığı konferanslar aracılığıyla ülkede ki ekonomik reformlar hakkında merkeze rapor vermiştir. Genel olarak Buhara Ekonomi Konseyi, ülkedeki tüm örgütler ve bakanlıklar üzerinde tam kontrole sahiptir.¹⁹⁰

4.1.3. BHSC Hükümeti 'nin Mali Alanda Yaptığı Reformlar

BHSC Hükümetinin kurulmasından itibaren finansal reformlar üzerinde çok durulduğunu yapılan çalışmalardan görebiliriz. Her şeyden önce toplumdaki sosyo-ekonomik ilişkileri istikrara kavuşturmak ve halk arasındaki gelir eşitliğini sağlamak üzere önlemler alınmıştır. BHSC 1920 yılında Merkez İnkılap Komitesi, bir dizi kağıt para reformlarıyla ilgili yasalar kabul edildi. BHSC'nin parasal sorunu en kısa sürede

¹⁸⁹ Asror Pardayev, a.g.e, s.48.

¹⁹⁰ Asror Pardayev, a.g.e, s.65-89.

çözmek ve serbest ticaret ve parasal ilişkilere geçmek için önemli adımlar atıldığını o dönemde yayınlanan gazete haberlerinden de öğreniyoruz. Ayrıca Buhara Emirliği yönetimi altındaki mühürlü kâğıt paranın mali kontrol altına alınacağını ve ticarete sahte banknot kullananların cezalandırılacağı belirtilmiştir. Mart 1921’de RSFSR ile BHSC arasında Moskova’da bir ekonomi anlaşması imzalandı. Yapılan anlaşmalar sonucunda BHSC, Sovyet Rusya’dan 1.5 milyon arşına fabrika, 10 bin arşına kadar yakıt alındı.¹⁹¹

Buhara Emirliği'nin son yıllarında basılan kâğıt para toplanmaya başlandı ve madalyonun arkasındaki emirin damgası kaldırıldı, Buhara Cumhuriyeti Hükümeti'nin uygun damgasıyla damgalandı ve ticaret için kullanıldı. Bu düzenlemeler yapılmaya devam etse dahi son yıllara kadar para sorunu devam etmiştir. 5 Aralık 1922’den itibaren, para reformu komisyonu “som” olarak adlandırılan 1000, 2.500, 5000 değerinde banknotlar piyasaya girdi. Devlet bütçesinin açığı nedeniyle 1 Nisan 1923 yılı itibarıyla maaşların altın olarak ödenmesi askıya alınmış ve herkese maaşları banknot olarak ödenmeye başlanmıştır. Buhara Hükümeti’nde 1923 yılı başında 17 maaş seviyesi getirildi. Seviye 1 ve seviye 17 arasındaki fark 5 kattır. Maaşların değişiminde yeterlilik, deneyim ve sorumluluk kriterlerine önem verilmiştir. Maaşların bir kısmı çalışanlara ve işletmelere gıda veya ayni hizmetler şeklinde ödenmiştir. Yani kart sistemi ile en önemli gıda malzemeleri (pirinç ve et) maaş ödemesinin bir parçasıdır. 1923 ortalarında bu sistem kaldırıldı.

Cumhuriyette günlük çalışma saatleri 8 saat olarak belirlenmiş olup, haftalık 42 saatlik yasal süresinin aşılmasına dikkat edilmiş, fazla çalışanlara ise mesai ücretleri ve ikramiyeleri verilmiştir. 1923’ten başlayarak çalışanlar için 15 günlük veya 30 günlük ücretli izin de yasalaşmıştır. Buhara Halk Cumhuriyeti hükümeti, ülkedeki mali durumu iyileştirmek ve sükûnet sağlandıktan sonra işçiler ve çalışanlar için yeni ücret oranları belirlemek için özel kararnameler ve kararlar çıkarılmıştır.¹⁹² RSFSR, Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti ile yapılan görüşmeler de ekonomik kalkınmanın sağlanması için yardım sözü vermiş ve mali yardımı periyodik olarak bölmüştür:

¹⁹¹ O. Eshonov, a.g.m., s.27.

¹⁹² K. Rahmonov, “BXSR Hukumatining Moliyaviy Islohotlari Tarixidan,” *Buxoro Tarixi Masalalari*, Buxoro Davlat Universiteti Tarix Kafedrası, Buxoro 2016, s.201-206.

- 1 Haziran 1922 yılında 50 milyon som borç verilmesine karar verildi,
- 16 Haziran 1922 yılında 4 fabrika hediye edilecektir,
- 5 Eylül 1923 yılında 10 milyon som kredi verilecektir.¹⁹³

Mali alanda yapılan diğer reformlardan biri de bankacılıktır. Merkez Halk Bankası tarafından Karshi şehrinde 1 Ocak günü itibariyle bir şubenin daha açılacağı bilgisini vermiştir.¹⁹⁴ 1921 yılında Buhara Halk Bankası kurulmuştur. Yeni paralar kağıt olarak basılmış ve yeni paralar som üzerinden çıkarılmıştır. Kağıt paralar 3000,10.000,20.000-ruble olarak basılmaya başlanmıştır.¹⁹⁵ Yeni kağıt paralar 1922 yılında 1,3,10,25,100,250,500,1000 somluk olarak tekrardan basılmıştır.¹⁹⁶ Ancak çok geçmeden güçlü enflasyon sonucunda düşük banknotlar piyasa talebini karşılamadığı için kaldırılmıştır. RSFSR, 1921 yılı mart ayında aldığı bir karar ile Türkistan Ekonomik Konseyi 'nin (TES) kurulmasına karar vermiştir. Kongreye ASSR, BHSC, HHSR'nin ekonomik olarak birleştirilmesi amaçlanmıştır.¹⁹⁷ 1923-1924 yıllarında Buhara ve Harezm Cumhuriyeti'nde para birimini RSFSR para birimi olarak değiştirilmiştir.¹⁹⁸

4.1.4. BHSC'de İzlenen Tarım ve Hayvancılık Politikası

Doğu ülkelerinde ki gibi Buhara Emirliği'nde de tarım, ekonominin ana faktörüydü ve sulama kanalları da bu sektörün gelişmesinde önemli bir rol oynamaktadır. 1920 Eylül ayı başında Buhara Emirliği'nin kaldırılmasıyla Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti bu toprak üzerinde kuruldu. Buhara Cumhuriyeti'nin% 93,6 oranında ki ahali tarım ile geçinmekteydi. Bu dönemde çözülmesi gereken en önemli sorun arazi meselesi olmuştur.¹⁹⁹ BHSC'de Feyzullah Hocayev önderliğinde Ziraat İşleri Konseyi'nde Tarım Bakanlığı kurulmuştur. Tarım Bakanlığı'na Buhara Ceditçilik hareketinin temsilcilerinden olan Mirza Abdulrahim Yusufzade başkanlık yapmıştır. (1920- Ocak/1921) BHSC'de Afganistan'a elçi olarak Yusufzade'nin atanmasıyla yerine Safa Jurabayev getirildi. Bakan yardımcısı ise Halim Ashurov olmuştur.

¹⁹³ Umar Rashidov va O'lmasjon Rashidov, a.g.e. s, 109.

¹⁹⁴ Buhara Ahbar Gazetesi, "Karshi Banka Şubesi," 13 Ocak 1921, s.2.

¹⁹⁵ Feyzullah Mullujanov, "Pul Islahati," *Ozbekistan Milli Ansiklopedisi*, 2004, s.438.

¹⁹⁶ Buhara Ahbar Gazetesi, "Rusya'da Pul Islahında Önemli Karar," 18 Ocak 1923, S.127.

¹⁹⁷ Jorayev, M., R. Nurullin va S. Kamolov, a.g.e. s.221.

¹⁹⁸ Feyzullah Mullujanov, a.g.m, s.439.

¹⁹⁹ Umar Rashidov, *Buxoro Halq Respublikasi 1920-1924*, Buxoro Nashriyoti, 2003, s.47.

Azat Buhara ve Buhara Ahbar gazetelerini incelediğimizde tarım ve sulama kanalları hakkında yazılmış pek çok raporun olduğunu görebiliriz. Bölgede ki su temini sorunu ve dağıtımı ile ilgili çalışma yapmak için üç kişilik ve beş kişilik üyelerden oluşan komisyonlar kurulmuştur. Su temini sorunu için görevlendirilen İsakovich birçok kez Semerkant ve Kattakurgan'da bulunmuş burada görüşmeler yapmıştır. Bu alanda yapılan denemelerden sonra Narpayderya üzerinden Buhara'ya aktarılacak ve böylece Cumhuriyet topraklarının sulanması sağlanmıştır.

Ülkede ki başlıca tarımsal sektörler pamuk yetiştiriciliği, tahıl yetiştiriciliği ve ipek böceği yetiştiriciliğiydi. Fakat yaşanan su sorunu ve Emirlik yıllarında Birinci Dünya Savaşında tarımsal kalkınmayı olumsuz etkilemiştir. Ayrıca BHSC kurulduktan sonra da devam eden iç savaşlar nedeniyle de verimlilik artsa da, stabil hale gelmemiştir. 1921 yılında pamuk hasılatı 30.000 tanka düşmüş aynı zamanda tarımsal nüfusta %85-90 oranında azalma yaşanmıştır. Hükümet başkanı Feyzullah Hocayev, bu konu hakkında görüşlerini şu şekilde belirtmiştir; *“ Yatırım çabaları ve iç savaşlar tarafından yok edilen tarımda reform yapmak ve köylülerin maddi-manevi durumunu iyileştirmek için tüm çabalarımızı kullanmalıyız.”* Buhara Cumhuriyeti'nde tarıma dayalı olarak tahıl ürünlerinin fiyatı yıldan yıla artmaktadır. 1920-1923 yıllarında ki tarım ürünlerinin pazar fiyatlarının astronomik meblağlarla ulaştığını görebiliriz.²⁰⁰ Aşağıda verdiğimiz tablo da fiyat artışları işlenmiştir:

²⁰⁰ B.M. Kandov, a.g.m., s.236.

Tablo 3. SH. A. Hayitov ve K.J. Rahmonov, *Buxoro Xalq Sovet*

1	Buğday	1 Çuval	280 som*	1 pud*	260000 som	1 Çuval	600 milyon som
2	Un	1 Çuval	-	1 pud	300-350 milyon som	1 Çuval	700 milyon som
3	Arpa	1 Çuval	150 som	1 pud	180000 som	1 Çuval	65 milyon som
4	Mısır	1 Çuval	190 som	1 pud	140000 som	1 Çuval	650 milyon som
5	Susam	-	-	-	500000 som	-	-
6	Susam Yağı	-	-	Yarım pud	92000 som	-	-
7	Pirinç	-	-	1 pud	200000 som	1 pud	110 milyon som
8	Koyun eti	-	-	5 paket	20000 som	1 pud	40 milyon som
9	Dana eti	-	-	5 paket	18000 som	5 paket	32 milyon som
10	Kara üzüm	1 pud	2400 som	1 pud	125000 som	1 pud	150 milyon som
11	Yemeklik üzüm	-	-	1 pud	200000 som	-	-
12	Ceviz	-	-	1 pud	130000 som	-	-

SH. A. Hayitov ve K.J. Rahmonov, *Buxoro Xalq Sovet Respublikası: İqtisodiyot, İjtimoiy-Siyosat va Madaniy Hayot (1920-1924 Yıllar-, Buxoro Nashriyoti, 2005), Sayfa 8'den Alınmıştır.*

Ayrıca bu dönemde paranın değer kaybetmesiyle sanayi mallarının fiyatları da artış göstermiştir. 1923 yılına kadar sanayi mallarının fiyatları aşağıdaki gibidir.²⁰¹

Tablo 4. Buhara Ahbar Gazetesi, ‘‘Bozor Narhları,’’

10 paket ham ipek	3 milyon som
1 arşın* jarse (ipekli kumaş)	12 milyon som
1 arşın saten	18-20 milyon som
1 kutu kibrit	600 som
1 kilo şeker	600 milyon som
1 pud gaz lambası yağ	60 milyon som
1 paket sabun	8 milyon som

1923 yılında temel gıda ürünlerinin fiyatlarını incelediğimizde karşımıza şu tablo çıkmaktadır. Bir paket buğday 26000 som, un 26000-35000 som, arpa 18000 som, susam 50000, susam yağı 92000 somdur.²⁰² BHSC’de tarımı geliştirmek adına mümkün

²⁰¹ SH. A. Hayitov ve K.J. Rahmonov, *Buxoro Xalq Sovet Respublikası: İqtisodiyot, İjtimoiy-Siyosat va Madaniy Hayot (1920-1924 Yıllar), Buxoro Nashriyoti, 2005, s.7-8.*

**1 arşın 0,68 metre / 68 cm’dir. / 1 pud = 16.38 kg.dir. / Özbekistan para birimidir.1 Özbek somu = 0,00067 Türk lirasına denktir.*

olan tüm önlemler alınmış ve A. Fıtrat tarafından hazırlanan ‘‘Vakıflar Hakkında’’ raporunda üretimin artması amacıyla arazi kirası ödemeyerek, tüm vergilerden muaf tutularak, çiftçilere destek verilmesini önermiştir. Pamuk yetiştiriciliği yapan çiftçilere, tarım bankalarından kredi almaları halinde vergiler dışında ödeme yapılması kolaylığı getirilmiştir. Amu Derya suyunun pamuk yetiştiriciliği için Buhara’ya yönlendirilmesine dair bir proje hazırlanmıştır. Tarımın gelişmiş ve modern makinelerle donatılmasına özellikle dikkat edildi. 1923’te yabancı uzmanlarla birlikte 20 traktör ve arazi ekipmanları Çekoslovakya’dan Buhara Cumhuriyeti’ne getirilmesi planlanmıştır. Fakat yapılan planlar ne yazık ki, devletin ulusal özelliğinin artması nedeniyle Sovyetler tarafından yıkılmasıyla kâğıt üzerinde kalmıştır.²⁰³

Tarım alanında çiftçiler arasında ittifak yapılmıştır. 24 Aralık günü bahçe, bağ hasadından 10 bin çiftçinin oluşturduğu merkez fırka reisi, ziraat nazırı, hükümet şuralar ittifakı reisi, vilayet fırka reisi, Semerkant’tan gelen çiftçiler, bağ – bahçe sahipleri arasından bir azanın liderliğinde ‘‘Dehkanlar (Tarım) İttifakı’’ düzenlenmiştir. Bir süre sonra çiftçiler kendi aralarında yedi kişiden oluşan vekil topluluğu, iki kişiden oluşan rehber seçilmiştir.²⁰⁴ Emirlik döneminde elinden arazisi ve atları alınan çiftçiler belirlenerek, Tarım Bakanlığı tarafından geri verilmek üzere çalışmalar yapılmıştır. ²⁰⁵ BHSC Çalışma ve Savunma Konseyi’nin 4 Ocak 1923 yılında aldığı karar ile muhtaç köylülere yardım fonuna 140.000 pud tohum ve 123,5 bin pud tahıl bağışlanmıştır. Ayrıca çiftçilere 1344 baş hayvan ve 3800 tarım aleti verilmiştir. ²⁰⁶

4.1.5. Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti’nin Ticaret Politikası

BHSC ekonomisinin ana gelir kaynağı hayvancılık olmuştur. Ancak yaşanan iç savaşlar ve kötü yönetim nedeniyle Buhara Emirliği’nin son yıllarında hayvancılık sektöründe de azalma olmuş, 1916’da tüm ülkede koyun ve keçi cinsi 2,5 milyona yükselmişken, 1923’te 500.000’den fazla keçi ve koyun kalmamıştır. Sığırcılık 1914 yılında Emirlik yönetiminde ahalinin büyük bir kısmının geçim kaynağı olmuştur. Emirlik döneminde 6.077.290 baş sığır bulunurken, 1922 yılında Buhara Hükümeti

²⁰² Buhara Ahbar Gazetesi, ‘‘Bozor Narhları,’’ 18 Ocak 1923, S.127.

²⁰³ SH. A. Hayitov ve K.J. Rahmonov, a.g.e, s.9.

²⁰⁴ Buhara Ahbar Gazetesi, ‘‘Dehkanlar İttifakı Tüzüldü,’’ 31 Aralık 1921, s.3.

²⁰⁵ Buhara Ahbar Gazetesi, ‘‘Yersiz va Atsız Dehkanlarga Hükümet Tamimdan Yordım,’’ 6 Aralık 1920.

²⁰⁶ N. Jorayev ve Sh. Karimov, a.g.e.s.248.

döneminde 2.276.2 bin baş sığıra kadar düşmüştür. 30 Mart 1924 yılında Buhara Cumhuriyeti, sığircılığın gelişmesi için sığır ve hasılatlardan alınacak türlü vergilerden muaf tutulacaklarını belirtmişlerdir.²⁰⁷ Buhara kadim zamanlardan beri sadece Orta Asya'nın değil, tüm dünyanın karakul deri ticaretinin merkezi olarak görülmüştür. Yüksek kaliteli karakul derileri Karshi, Chorjoy, Karki bölgelerinde üretilmektedir. Karakul derileri Buhara'dan Rus pazarlarına oradan da Avrupa ve Amerika'ya gönderilmiştir. Kaynaklara göre Buhara Emirliği döneminde Novgorod fuarında satılan karakulun 1,2 milyon adet olmuştur. Ayrıca 19. Yüzyıl sonlarında Buhara'dan Rusya'ya 4.000 pud deri ihraç edilmiştir.²⁰⁸ Karakul ticaretinin neredeyse tamamı Buhara tüccarları elindeydi, aynı zamanda Buhara emirlerinden Abdullah Han da karakul ticaretine çok önem vermiştir. Buhara'nın yüzyıllardır geçim kaynağı olan karakul yetiştiriciliği de cumhuriyetin ilk yıllarında önemli ölçüde azalmıştır.²⁰⁹

Buhara'nın yüzyıllardır geçim kaynağı olan karakul yetiştiriciliği de cumhuriyetin ilk yıllarında önemli ölçüde azalmıştır. 20.yy. başlarına kadar her yıl artış gösteren karakul yetiştiriciliği 1.500.000'den 2.000.000'a kadar büyüme yaşansa da 1920 yılında bu sayısı 200.000'e kadar düşmüştür. 1922'de bölgede 800.000 kadar çıkmış ve az miktarda da olsa bir canlanma sağlanmış.²¹⁰

Ülkenin hayvancılık sektöründe en fazla kazanç sağladığı karakul derisi ticaretinin düşüş yaşaması ve cironun azalması ekonomiyi derinden etkilemiştir.

a) Karakul derisi ve yün ürünlerinin düşük fiyatlarla satılması sonucunda ticaret zarara uğramıştır.

b) Dış ticarete yapılan satışların kanun dışı olmasıyla elde edilen kazancın azalması.

Bu iki temel neden ile birlikte hükümet hayvancılığı geliştirmek adına birçok çalışmalar yapmıştır. Eylül 1922 yılında Eski Buhara'dan Bakü'ye ticaret fuarına beş vagon ürün gönderilmiştir. Bu ürünler arasında 25.000 adet karakul derisi, 37.000 adet

²⁰⁷ M.Jorayev, R. Nurullin ve S. Kamolov, a.g.e. s, 241-242.

²⁰⁸ O.A. Ostonov, "XIX Asr Oxiri – XX Asr Boshlarida Buxoro Tadbirkorlik va Savdo Sotiq Ishlari" *XIX Asr Oxiri- XX Asr Boshlarida Buxoro*, Nisan 2016, s.47-49.

²⁰⁹ Sh. Y. Kudratov, "XIX Asr Oxiri -XX. Asr Boshlarida Buxoro Amirliğida Qarakul Teri Savdosı," *XIX Asr Oxiri- XX Asr Boshlarida Buxoro*, Nisan 2016, s. 33-35.

²¹⁰ SH. A. Hayitov ve K.J. Rahmonov, a.g.e, s.8.

post, 140.000 adet dana bağırsak vb bulunmaktadır. 1923 yılında karakul derisi yetiştiriciliğine özel önem verilmiş ve bu dönemde karakul şirketi kurularak, Alman iş adamlarıyla anlaşmalar imzalanmıştır.²¹¹Buhara Cumhuriyeti Hükümeti, karakul endüstrisinin gelişimini sağlamak, ekonomik büyümenin önündeki engelleri kaldırmak, gümrük vergilerinin azaltılmasına yönünde görevlendirmeler yapmıştır. 1923 yılı itibariyle karakul derisi ticareti hükümet tarafından daha da ciddiye alınmış ve “Karakul Ticareti ve Sanayisi” şirketini kurmuştur. Her bir pud (16,38 kg) karakul derisi için 10 altın som miktarında gümrük vergisi verilmesine karar verilmiştir. Karakul derisi ticareti özel tüccarlardan alınarak, devlet ve kooperatif şirketlerine devredilmiştir. Bu durum Karakul Ticaret ve Sanayi Şirketi’nin statüsünü de artmış ve Almanya’ya çok sayıda karakul derisi satılmıştır.1923- 1924 yılları arasında Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti’nde karakul derisi ticareti yapan şirketler ise aşağıdaki gibidir:

Tablo 5. A. Pardiyeu, B. Ahmedov, “ Buxoro Halq Sovet

ŞİRKETLER	YAPILAN SATIŞ MİKTARI
Buhara Ticaret Departmanı	150 Milyon
SSSR Ticaret Departmanı	115 Milyon
Buhara Hammadde Hazırlama Bölümü	105 Milyon
Rus- Buhara Anonim Şirketi	2500
İkbal Şirketi	10 Milyon
Bireysel Ticaret Yapanlar	15 Milyon
Kafkas Tüccarları	20 Milyon
Tüccar ve Üreticinin Elindekiler	60 Milyon
Afganistan ve İran’a Satılanlar	80 Milyon
TOPLAM	557500

A. Pardiyeu, B. Ahmedov, “ Buxoro Halq Sovet Respublikasında Karakulchılıknıng Ahvoli,” Qardu *Xabarlar Jurnalı*, Karshi 2018, s.57.

Şirket ve şahsi tüccarlara yardım etmek için 1922-1923 yıllarında hükümet bir banka kurmuş ve tüccarlara yıllık 100 milyon som verilmesine karar verilmiştir. Ayrıca ticaret ilişkilerini geliştirmek amacıyla Alman ticaret şirketi ve Buhara Devlet Bankası arasında iş birliği anlaşması imzalanmıştır.²¹² Kurulan şirketler ticareti arttırmak için çalışmalarını yerine getirse de Buhara Emirliği döneminde yapılan satışlara

²¹¹ A. Pardiyeu, B. Ahmedov, “ Buxoro Halq Sovet Respublikasında Karakulchılıknıng Ahvoli,” Qardu *Xabarlar Jurnalı*, Karshi 2018, s.56.

²¹²SH. A. Hayitov ve K.J. Rahmonov, a.g.e., s.20-22.

ulaşılamamıştır. Emirlik döneminde yaşanan baskı ve şiddet sonucunda ortaya çıkan iç isyanlar ve dış saldırılar neticesinde günden güne yaşanan düşüş BHSC'nin aldığı tüm önlemler karşısında da sonuçsuz kalmıştır.

4.1.6. BHSC'de Pamuk Yetiştiriciliğinin Durumu

Buhara Emirliği'nin devrilmesinden sonra, 1920 sonbaharında kurulan Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti'nin ekonomik ve kültürel geri kalmışlığı miras almıştı. Nüfusun %90'ının tarım ile geçindiği bilinmektedir. BHSC hükümeti, ülkenin ekonomik büyümesinin her şeyden önce tarım reformu olduğuna inanıyorlardı. Buhara uzun süredir yurtdışında pamuk, karakul deri, ipek ve yünlü ürünler ihraç etmektedir. Fergana bölgesi pamuk üreticiliğinde büyük yer kaplamaktadır. Bu durum sömürgeci devletlerin dikkatini çekmiştir. 1893 -1917 yılları arasında Buhara'da pamuk yetiştiriciliği 300.000 tank ve 25 milyon dolar değerindedir. Buhara Emirliği döneminde 2 milyon iki yüz pud kadar hasıl edilen pamuk, Rusya'ya ihraç edilmiştir. İhraç edilen pamuktan elde edilen kazanç tahmini yirmi yedi milyon altın som olarak hesaplanmıştır.²¹³ Pamuktan elde edilen kazanç tüm ürünlerin gelirlerinden daha yüksek olduğu için devletin bütçesinde mühim bir yerdedir. 1921 yılı itibariyle ülkede ki pamuk tarlaları on kat azaldı. O dönemde kaydedilen raporlara bakıldığında pamuk krizinin nedenleri hakkında şunları söyleyebiliriz:

- 1) Pamuk endüstrisi, 1914-1918 yıllarında Birinci Dünya Savaşı ve 1920-1922'de Buhara Cumhuriyeti'ndeki silahlı çatışmalar nedeniyle çöküş yaşandı.
- 2) Buhara çiftçilerine maddi destek sağlanamaması nedeniyle pamuk satışları düşmüştür.
- 3) Yapay sulama tesisleri, hendek ve kanallar savaşlar nedeniyle hasar görmüştür.
- 4) Çiftçiler, tohum ve diğer masraflar için zenginlerden borç alır, hasattan sonrada büyük bir faizle geri ödemek zorunda kalmış ya da aldıkları kredi karşılığında pamuklarını piyasa fiyatının altından satmak zorunda kalmışlardır.

²¹³ Buhara Ahbar Gazetesi, "Pahta va Yon'ğok Ekimi Hakkında," 29 Kasım 1921, S.10, s.2

Buhara Cumhuriyeti hükümeti, pamuk yetiştiriciliğini tesis etmek ve bölgenin bu alandaki eski potansiyeline dönmesi için bazı önlem almıştır. BHSC III. Kurultayında (1922 yılı) bu meseleye özel önem verilmiştir. Hendeklerin ve kanalların temizlenmesi, çiftçilere pamuk yetiştirme ayrıcalıkları vermek, modern tarım makinelerini yurt dışından ithal etmek, dehqanların gelişimi için okullar açmak ve kapsamlı bir sulama planı geliştirmek gibi pratik adımlar atılmıştır. Cumhuriyet'te bir tarım bankası kuruldu, Rus- Buhara Pamuk Şirketi'nin faaliyetleri yeniden başlatıldı ve Buhara Kredi Şirketleri kuruldu. Tarım Bankası, 1922-1923'te birkaç gün içinde 4 milyon dolar kredi sağlanmış, köylüler de %20-30 daha ucuz satılması istenmiştir. Türkistan Pamuk Komitesi'nin Buhara şubesi, özel üreticilere pamuk satmak amacıyla kuruldu. Çiftçileri teşvik etme gayesiyle Buhara Devlet Ticaret Bakanlığı pamuk yetiştirmek için düşük fiyata buğday unu satmış ya da pamuk üretim merkezine getirilen her pud (16 kg) yerine 2 pud buğday verilmiştir.²¹⁴

*“Semerkant'ta bulunan çiftçilerin pamuk ekimi yapmaları durumunda hükümet tarafından çeşitli kampanya ve yardımlar yapılacağını dair görüşmeler yapılmıştır.”*²¹⁵

Pamuk yetiştiren bölgelerde çiftçilerin mali durumunun kötü olması ve gıda sıkıntısı çekmeleri nedeniyle, ülke genelinde geziye çıkan Kori Yoldash Türkmen köylerine 10.000 pud buğday, 5.000 pud mısır, 1.000 pud nane ve 400 kilo susam gönderdi. Ayrıca yoksullara 500 baş sığır da verilmiştir. Çiftçi kooperatifleri kuruldu ve pamuk temizleme araçları onarıldı. 1923 yılında Karakul istasyonuna yeni bir pamuk fabrikası inşa edildi. Cumhuriyet liderlerinin çabalarına rağmen, ülkedeki pamuk üretimi Birinci Dünya Savaşı öncesi seviyeye yükselmedi. Bu alandaki birçok proje ve plan başarısız oldu.²¹⁶ 1 Temmuz 1924 yılında Buhara Cumhuriyetinde toplam 64 adet tarım şirketi bulunmaktaydı. Bu şirketlere 9688 kişi üyeydi. Bu şirketlerin içerisinde 26'sı pamuk alanında faaliyet göstermektedir.²¹⁷

4.1.6.1. Amerika'dan İthal Edilen Pamuğun Dağılımı Hakkında Rapor

Buhara Emirliği döneminde, ithal edilen ilk Amerikan pamuğu 1888-1920 yılları arasında dikilmiştir. Böylece Amerika ve Buhara arasında ki ticari ilişkiler resmen

²¹⁴ SH. A. Hayitov ve K.J. Rahmonov, a.g.e., s. 10.

²¹⁵ Buhara Ahbar Gazetesi, “Pahta Kampanyası,” 17 Mayıs 1921, s.4.

²¹⁶ SH. A. Hayitov ve K.J. Rahmonov, a.g.e., s.11-14.

²¹⁷ M.Jorayev, R. Nurullin ve S. Kamolov, a.g.e. s, 243.

başlamış ve Buhara Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra da bu ilişki devam ettirilmiştir. 1920-1924 yılları arasında sadece pamuk değil, aynı zamanda 167 Amerikan takım tezgâhı, 22 saman kesme ve hasat makinesi sipariş edilmiştir. Bu siparişler 1923 yılının sonbaharında Buhara'ya ulaşmıştır.²¹⁸Emirlik döneminde İthal edilen pamuk, BHSC döneminde de ekilmiştir. Emirliğin yıkılması ve iç karışıklıklar nedeniyle azalan pamuk üretiminin tekrar eski haline gelebilmesi için çalışmalar yapılmıştır. Hükümetin faaliyetlerinden biri de Amerika'dan ithal edilen pamuk ekimlerinin devam etmesidir. 1922'de yetiştirilen pamuğun, 1914 yılında ki üretimin sadece %30'a, 1915 yılı üretiminin ise %25'i elde edilmiştir. Amerikan pamuk alanları tarlaların 3/1'ini oluşturmuştur. Eylül 1922 – Ocak 1923 yılları arasında 36 tarım kredi şirketi açılmış²¹⁹ ve 1923'te hükümet çiftçilere 500.000 som ödemiştir. Amerikan pamuğunun yerel pamuğa göre piyasada daha değerlidir. Bu nedenle çiftçiler tarafından 1922 yılında yerel pamuktan daha çok ekilmiştir. Amerikan pamuğu aynı zamanda pazarlarda da yüksek fiyatlarda satılmıştır. Amerikan pamuğu üretimi sonucunda düşük bir verim olsa da çiftçiler pazar fiyatları nedeniyle tercih edilmiştir. Devlet Pamuk Şirketi, yaklaşık 560.000 pud pamuk satın almıştır. BHSC hükümeti ihraç edilen Amerikan pamuğu ekimi teşvik edilmiştir. BHSC bünyesinde Amerikan pamuk tohumları için "Özel Amerikan Pamuk Yetiştirme Tesisleri" oluşturulması hakkında çalışmalar yapılmıştır. Pamuğun ithal edilmesini periyodik olarak şu şekilde sıralamak mümkündür:

- Amerikan pamuğu, 1890 yıllarında Buhara Emirliği topraklarında yeni bir ürün olarak tanıtılmış, Rus İmparatorluğu'nun bölgede ki ham pamuk alanını güçlendirmek amacıyla emirlik sınırlarında hızlı bir şekilde yayılmasını sağlanmıştır.

- Emirlik ve BHSC'de ki tüm pamuk arazilerinin %30-40'ı Amerikan pamuk ekimine ayrılmıştır.

- Rusya'da tekstil endüstrisinin Amerikan pamuk elyafının kullanılmasından, hükümet ve ayrıca Rus şirketleri, Amerikan pamuğu eken çiftçilere vergi ve gümrük masraflarından muafiyet verilmiştir.²²⁰

²¹⁸ Majidov Jorabek ve Kamol Rahmanov, "Buxoro Halq Respublikasining Germaniya Bilan İktisodiy va Savdo- Sotik Alokaları," *Buxoro Tarixi Masalalar*, Buxoro, s.16-17.

²¹⁹ Azat Buhara, "Dehkonlarga Yordam Ishlari," 16 Şubat 1924.

²²⁰ A. Salmonov, *BXSR Hukumatining Vakf Islahoti*, Buxoro Davlat Universiteti Tarix Kafedrası, Buxoro 2016, s.119-126.

Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti'nde ekilen pamuk arazilerinin durumu;

Tablo 6. Kemal Rahmanov, *Buxoro Halq Sovet*.

BHSC'nin Pamuk Tarlaları	Yerel Pamuk Yetiştirme Alanları	Amerika'dan Alınan Pamuk Tarlaları Oranı	İzah
Zirabulak	4500	10.000	Pamuk tarlaları 160.000 tank (%60) ve Amerikan pamuğu 50-60.000 tank (%40) üzerinde ekilmektedir.
Karmana	8000	6000	
Kızıltepe	60.000	4000	
Buhara	50.000	10.000	
Karakul	20.000	1000	
Chorjoy	13.000	16.000	
Karki	2000	-	

Kemal Rahmanov, *Buxoro Halq Sovet Respublikası Tarixi Matbuat Sahifalarıda 1920-1924* (Buxoro Davlat Universiteti, Tashkent 2012), Toshkent 2012, s.57'den Alınmıştır.

Pamuk endüstrisini geliştirmek amacıyla çiftçilere yardım etmek üzere ticaret ve sanayi bakanlıkları kontrolünde tarımsal kredi şirketleri kurulmuş ve bankalar aracılığıyla para desteği sağlamasına rağmen BHSC döneminde yetiştirilen yerel pamuğun halkın ihtiyacını karşılamaması neticesinde ihraç edilen Amerikan pamuğu ile de planlanan hedefe ulaşamamıştır.

4.1.7. BHSC Hükümeti 'nin Vakıf Varlıkları Hakkındaki Faaliyetleri

Buhara, Orta Asya'da İslam kültürü, bilim ve eğitiminin gelişmesinde önemli rol oynayan şehirlerden biridir. Türkistan bölgesindeki ilk cami ve medreseler burada kurulmuştur. Bu nedenle dini kurumlara ait vakıflarında en büyüğü Buhara'dadır. BHSC'nin kuruluşunun ardından hükümet vakıflar konusuna özellikle dikkat etti. Komünistlerin temel amacı toprak ve mülkleri devlete aktarmak olduğundan, Buhara Emirliği memurlarından zengin olanların mülklerinde ele geçirilmesi için bir plan hazırlanmıştır. 30 Eylül 1920 tarihli arazi kanunun kabul etmesine rağmen, emirin ailesinin toprağına el koyulmasına karar verildi. Buhara'da dini örgütlerin vakıf arazileri Sovyet hakimiyeti tarafından dikkate alınmıştır. BHSC'nin ilk yıllarında vakıf gelirlerinin

kullanımı kontrol etmesine rağmen, bir kısım dini kurumların ihtiyaçlarına harcanmasına izin verildi.²²¹ BHSC sınırları içerisinde yer alan vakıf mülklerinin miktarları ve koşulları şu şekildedir:

Tablo 7. A. Salmonov, *BXSR Hukumatının Vakf Islohoti*.

Mülk Türleri	Kültür ve Eğitim Kurumlarına Ait Mallar	Dini Kurumlara Ait Mallar	Toplam
Mağaza Binaları	960	48	159
Kervansaraylar	111	48	159
Hamam	8	7	15
Su Değirmeni	9	10	19
Pazar Alanları	11	16	27
Konutlar	48	7	55
Arazi Alanları	327037	161127	488265

A. Salmonov, *BXSR Hukumatının Vakf Islohoti*, (Buxoro Davlat Universiteti Tarix Kafedrası, Buxoro 2016), Sayfa 118'den Alınmıştır.

8 Ekim 1923'te BHSC Çiftçi Vakıf Kongresi yapıldı. Bu kongre de vakıf reformunun gereği konusu gündeme getirildi. 11-17 Ekim 1923'te düzenlenen dördüncü Halk Nazırlar Kongresi "Vakıf Üzerine" adlı özel karar kabul edildi. Vakıf yönetimi gelirlerinin çoğunu kültürel ve eğitim kurumlarından devlet tarafından işletilen kültür ve eğitim kurumlarına harcamaya karar vermiştir. Kararname, vakıf yerlerinin kiralanması durumunda çiftçilerden %10 vergi alınacağı bildirilmiştir. Buhara hükümetinin vakıf reformunda temel amacı, dini kuruluşların ve din adamlarının haklarını ve maddi fırsatlarını sınırlamaktır.²²² 1923 yılında Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti'ne ait 278,5 bin hektar vakıf arazileri bulunmaktaydı.²²³

4.1.7.1. BHSC Hükümetinde "Arazi Hakkındaki" Vakıf Arazilerinin Ayrılması

BHSC'nin kuruluşundan sonra hükümetin karşılaştığı en büyük zorluklardan biri yer-su sorunların yönünden vakıf arazilerinin ele alınmasıdır. 20 Eylül 1920'de toprak ve su reformunun derhal yapılması gerektiğinin üzerinde durulmuştur. Ayrıca vakıflar

²²¹ A. Salmonov, a.g.e., s. 197-199.

²²² A. Salmonov a.g.m., s. 199-200.

²²³ M.Jorayev, R. Nurullin ve S. Kamolov, a.g.e. s.240.

ile ilgili de bir taslak hazırlanmış ve bu konuda ıslahatın nasıl yapılacağına dair içeriğe bulunan yedi makale Rus ve Özbekçe yayınlanmıştır. Yasa tasarısı vakıf arazileri sorununu çözmeye çalışıyor ve Müslüman din adamlarının topraklarını tam hükümet örgütü olan Eğitim Bakanlığı'nın kontrolü altındaki dini kurumlara devretmesi planlanmıştır. Bununla birlikte, yasanın, vakıflar da dahil olmak üzere tüm toprakların kamu malı, devlet malı olduğunun beyan edilmesi gerekmektedir.¹¹ Ağustos 1923'te BHSC hükümetinin B.K. P'nin vakıf politikası izlendi. Dini kurum ve kuruluşlar için reform yapılması gerektiğine karar verdiler. Toplantıda aşağıdaki kararlar alınmıştır:

- Camilere ait araziler geçici süre için kendi kaderine bırakmak,
- Camiye ait olmayan vakıf arazilerini Vakıf Genel Müdürlüğü'nce eğitim amaçlı kullanmak,
- Vergilerin tahsilinin vergi idaresi tarafından yapılması,
- Köylülerin arazi kullanma hakkının eşitliğini sağlamak,
- Kırsal alanların (camiler hariç) köylüler tarafından kullanılması izin vermek.

Nüfusun kendine özgü yaşam tarzı ve maneviyatı dikkate alındığında vakıfları camilerden ve medreselerden tamamen yok saymak mümkün değildir.²²⁴

4.1.8. Buhara Cumhuriyeti'nde İş Hakkı ve Maaş Ödemeleri

Toplumlarda gündelik hayatın yaşanabilirliği ve refah seviyesi kişilerin aldıkları maaşlar ile doğru orantılıdır. Toplum üyelerinin maaşların azalması veya vergilendirmede ki çarpıcı artışlar, insanları memnuniyetsizliğe sürüklemiştir. 1920-1924 yıllarında kurulan Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti'nde de öncelikli olarak bu konu üzerinde durulmuş ve çeşitli projeler hazırlanmıştır. Buhara Cumhuriyeti hükümetinin kuruluşunun ilk zamanlarından beri toplumun geçim kaynaklarını iyileştirmek ve adaletli bir şekilde işçilerin maaşlarını ödemek adına önlemler alınmıştır. Ülkede ki entelektüel potansiyeli arttırmak için, her şeyden önce eğitimcilerin maaşlarının düzenli şekilde ödenmesi gerekmektedir. Buhara Eğitim Bakanı Kori Yoldash Pulatov, Kasım 1920'de "Okullar için Genel Kurallar" başlığıyla bir rapor hazırladı ve öğretmenlerin ve öğretmenlerin maaşlarının üç kategoriye ve beş seviyeye

²²⁴ E. Mahmudov, "BXSR'de Vakıf Toprak Kararının Değerlendirilmesi," *Buxoro Tarixi Masalalari*, Buxoro 2016, s.218-221.

ayırıldığını belirtmiştir. Buhara Halk Cumhuriyeti'nde 1920-1922 yıllarında özel bir bildiri yayınladı; ülke de bulunan altın rezervlerinin paranın değerini koruduğu düşünülse de bir sonra ortaya çıkan Basmacılık hareketi ve iç savaş nedeniyle ekonomi bir türlü düzeltilememiştir.²²⁵

Neticede önceki bölümlerde açıklandığı gibi, yapay sulama tesislerinin bozulması, ekilebilir arazilerin azalması, sanayi işletmelerinin gerilemesi ve pamuk ve karakul yetiştiriciliği sektörlerindeki kriz, enflasyonda benzeri görülmemiş bir artışa yol açtı. Pazarlardaki fiyatların yükselmesiyle, hükümetin ödediği maaşlar yetersiz hale gelmiştir. Buhara Cumhuriyeti'nin ulusal devletinin kısa dönemi ekonomik kalkınmaya ne yazık ki gerçekleşmemiştir. Her halükârda, Buhara hükümeti, maddi ve manevi yaşamın temel taşı olan maaş ve maaşlarının eşitliğini sağlayarak, vatandaşlarının refahını güvence altına almaya çalıştığından şüphe duymaz.²²⁶

4.1.9. BHSC'de Personel Yerelleştirme Siyaseti

Türkistan bölgesinin milli devlet yönetimlerinde çalışanların çoğunluğu Avrupa kökenli olduğu için ofis ve iş dokümanlarının dili Rusça idi. Devlet dairelerinde bu dil sorunu halk arasında da memnuniyetsizlikle karşılanmıştır. Milli bir devletin oluşması için öncelikle devlet dilinin Özbekçe olması gerektiğine dikkat çekilmiştir. 11 Mart 1921 yılında Buhara Halk Konseyi, Özbek dilini ülke çapında devlet dili olarak ilan etmiş ve resmi olarak gazetede yayınlanmıştır. Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti, Özbek dilinin resmi dil olduğu, halkın anadili olduğunu, edebiyatta da bu dilin kullanılması gerektiğini bildirmiştir. Buhara Cumhuriyeti Anayasası'nın 11. maddesinde de herkesin anadilinde eğitilmesi gerektiğini belirtmektedir. Eylül 1923'te BHSC Merkez İcra Komitesi himayesinde Yerelleştirme Komisyonu kurulmuştur. Bu komisyonun görevi, çalışanların yerel dilde çalışıp çalışmadığını denetlemek, yerel nüfusu yönetime dahil etmek ve çıkarlarını korumak ve yerel halkın çeşitli kurumlarda istihdam ettirmektir. Ancak bu durum diğer devletler tarafından hoş karşılanmamıştır. Sonuç olarak, yerel kadroların payını arttırmak için bazı çabalar sarf edilmiştir.

Özellikle, Buhara Komünist Partisi Merkez Komisyonu'nun kararıyla, hükümet kurumlarını etnik azınlıklardan temizlemeye başlamıştır. Avrupalı işçilerin %8'i işten

²²⁵ SH. A. Hayitov ve K.J. Rahmonov, a.g.e., s.22-23.

²²⁶ SH. A. Hayitov ve K.J. Rahmonov, a.g.e., s.24-25.

çıkarılmış ancak yerel idarecilerin yönetim konusunda sıkıntıları vardır. BHSC hükümeti lideri Feyzullah Hocayev, cumhuriyet yönetimine mümkün olduğunca çok sayıda yerel insanı dahil etmeye çalışmıştır.²²⁷ Buhara Cumhuriyeti Yüksek Mahkeme Yerelleştirme Komisyonu'nda alınan 426 numaralı kararının uygulanması sağlamak için mahkeme personelinin ulusallaştırılması hakkında bir rapor sunmuştur. Hâkim, Yüksek Mahkeme merkezindeki personelin değiştirilmesi talebine yanıt olarak şunları söyledi: *“ Rus arazi müfettişleri şu anda değiştirilemez. Mahkemeye gelen davaların çoğu Rus olduğu için, yerel yetkililerin bunu yapmasına izin verilmiyordu. ”*

Aralık 1923'te Buhara Merkez Yürütme Komitesi altındaki Yerelleştirme Komisyonu yerel personeli eğitmek üzere Buhara Askeri Komutanlığına 72 numaralı bir emir göndermiştir. Netice de, Buhara Askeri Bakanlığı ile Buhara Kızıl Ordusu arasında bir uzlaşma sağlanacak ve Özbeklerden gelen askeri uzmanların eğitimi verilecektir. Feyzullah Hocayev liderliğindeki hükümet, ülkeyi yerelleştirmek için önlemler alsa da, kamu yönetiminde bir pozisyona başvururken, Rusça dil yeterliliğine göre seçilmiştir.²²⁸

4.1.10. Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti'nde Vergi Siyaseti

Buhara Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra emirlik sırasında alınan çeşitli vergi ve harçlar yürürlükten kaldırılmıştır. 26 Kasım 1921'de yeni hükümetin vergi politikası Buhara Genel Merkez İcra Komitesi (MIK) tarafından belirlenen “BHSC'nin Devlet Vergilendirme Düzenlenmesi” yasası kabul edilmiştir. 1 Ocak 1922'den itibaren beş türlü vergi: el sanatları atölyeleri vergisi, tüccarlar üzerindeki gümrük vergisi, hasatın 1 / 10'u ve çiftlik hayvanlarının 1 / 40'ı, ve çeşitli belge ve gerçekleştirilen bazı sözleşmelerden alınacak olan özel vergi şeklindedir.²²⁹ Hükümetin kurulmasından sonra iki yıl boyunca halktan alınmayan vergiler, devlet bütçesinin tükenmesine ve ekonomik durumun kötüleşmesine neden olmuş, 1923 yılında vergi politikası uygulanmaya başlanmıştır. Buhara Cumhuriyeti'nde mali kontrol altında vergi ve vergi yöneticilerinin

²²⁷ O. Rashidov, “BXSР'de Kadrlarnı Mahallıylashtırish Siyosatı (1920-1924 yıllar)” *Buxoro Tarixi Masalaları*, Buxoro 2017, s.88-90.

²²⁸ O. Rashidov, a.g.e, s.91-92.

²²⁹ J.G. Zaripov, “BXSР'de Solik Siyosatı Muammaları”, *Buxoro Tarixi Masalalar*, Durdano Nashriyoti, 2019, s.66.

eğitimi için özel kurslar düzenlenmektedir. Bu dersleri alan öğrenciler dürüst bir şekilde çalışacaklarına dair yemin etmişlerdir.²³⁰

1922 yılı başlarında BHSC’de yiyecek- içecek vergisi, ürün ve nakit para olarak alınmıştır. Öşür vergisi sadece ürün tarzında alınmış ve Doğu Buhara ile birlikte 1.885.048 pud (1.490.338 altın som değerinde) miktarında toplanmıştır. Zekât vergisi de 11.432 parça evcil hayvan (45.576 altın som değerinde) toplanmıştır. Genel olarak 1922 yılı toplam vergi tutarı 1.598.220 altın somdur. 1923 yılı 17 Ocak- 14 Mart arasındaki öşür ve zekât vergilerinin toplamı 46.370 altın somdur.²³¹ Buhara Cumhuriyeti, 1923 yılında ekonomiyi iyileştirmek amacıyla halka %5 faizle krediler vermiştir. Verilen kredilerin faizlerden toplam 70 bin altın som toplanmıştır. Devlet, Buhara Üniversitesi’nin kuruluşu için harekete geçse de ekonominin düzelmemesi sebebiyle sadece hayal olarak kalmıştır.²³² Bunun dışında BHSC’de ticari ilişkiler sonucunda da birtakım vergilerin getirildiğini görmekteyiz. Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti’nin vergi politikasının iyi planlanmış olmasına rağmen bazı vergi personellerinin görevlerini kötüye kullanmaları, topladıkları vergileri devletten saklamaları nedeniyle beklenen sonucuna ulaşamamıştır.²³³

Buhara Emirlik döneminde alınan vergilerin ağırlığıyla fakirleşen halkın memnuniyetsizliğini fark eden Buhara Cumhuriyet’inin yöneticileri alınan vergileri kaldırsa da bir süre sonra devlet hazinesinin boşalmasıyla yeniden vergilendirmeye gidilmiştir. Halk tarafından taraftar kazanmaya yönelik bu politika sonuç olarak devletin ekonomik olarak zayıflamasına ve beğenilmeyen eski sisteme dönülmesine neden olmuştur.

4.2. Buhara Cumhuriyeti’nin Dış Ticaret İlişkileri

4 Mart 1921’de Moskova’da RSFSR ile BHSC arasında bir ittifak anlaşması imzalandı. İttifak Anlaşması BHSC ve RSFSR arasındaki ekonomik ilişkinin ilk olarak ayrıntılı bir şekilde gözden geçirilmesi ve iki ülke arasındaki ekonomik iş birliği

²³⁰ J.G. Zaripov ve Ahmad Asrorovich Ahmadov, “Buxoro Xalq Sovet Respublikasida Soliq Siyosati: Tarix Tajribasi, Yechim va Muammolar (1920- 1924 Yillar),” *Buxoro Davlat Universiteti Ilmiy Axboroti Dergisi*, S.66, 2017, s. 151-152.

²³¹ Mahmut Ochilov, “Buxoro Halq Sovet Soliq Siyosati,” *O‘zbekiston Tarixi Yosh Tadqiqatlar Nigohida*, Toshkent 2010, s.48.

²³² SH. A. Hayitov ve K.J. Rahmonov, a.g.e., s.29.

²³³ Zaripov Jahongir Gulmurodovich ve Ahmad Asrorovich Ahmadov, a.g.m, s.155.

durumunda ortaya çıkan sorunların ele alındığı 17 maddeden oluşmaktadır. 9 Ağustos 1922’de RSFSR ile BHSC arasında imzalanan ekonomi anlaşmasının 4. Maddesine göre, Buhara Hükümeti’nin ticari ilişkileri sınırlandırılmış ve bu tarz ilişkileri sadece RSFSR’nin İç ve Dış Ticaret Komiserliği (NKVT) aracılığıyla yapabildiği bilinmektedir.

31 Mayıs 1923’te Moskova’da RSFSR, NKVT başkan yardımcısı L.M Karahan ve BHSC’nin Moskova temsilcisi Mukammil Burhanov tarafından gümrük anlaşması imzalanmıştır. Gümrük Anlaşmasının 7. Maddesine göre tarafların gümrük vergilerinin oranları hakkında anlaştıkları ek bir protokol imzalanacak ve bu 10 maddelik gümrük anlaşmasının sonucu olarak Buhara- Afganistan sınırındaki tüm kontroller RSFSR’nin emrine geçmiştir. 1923 yılında BHSC Bakanlar Kurulu kararıyla satılacak mallar ve para birimi işlemleri için Buhara Ticaret Borsası kurulmuştur.²³⁴

Pazarlar, ticaretin gelişmesinde ki rolü büyüktür. Buhara da yer alan pazarlar genelde kent merkezinde yer almaktaydı. Buhara da pazarlar sektöre bağlı olarak ürün bazlı şeklinde ayrılmıştır. 1920 yılında yaşanan siyasi değişiklik Buhara’da ki ticaretin gelişmesi ve piyasaların durumunu da etkilemiştir. Yapılan reformlardan pazarların düzenlenmesi üzerinde de durulmuş ve her vilayette neredeyse eşit orantılı pazarlar kurulmuştur.²³⁵ İthalat ve ihracattan sorumlu olan bakanlıklar kurulmuştur. Bu bakanlıklar da alınan ve satılan her mal kayıt edilmelidir. Bu bakanlıklar, Ticaret ve Sanayi Nezareti, Gıda Nezareti, Hububat Nezaretidir. Buhara Hükümeti ile Rusya Hükümeti arasında yapılan ticaretin kayıtlarının Ticaret ve Sanayi Nezareti’ne gönderilmesi her müessese için zorunludur.²³⁶

Dış ticaret kaidelerinden olan memleketten mal çıkarmak hakkında bir buyruk yayınlanmıştır. Bu buyruk şu maddeleri içermektedir:

1. Memleketten mal çıkarmak ve harici devletlerden mal almak için Ticaret ve Sanayi Nezaretine başvurunun yapılması gerekmektedir.

²³⁴ Farhodovna Rıslıgoy Hamıdova, a.g.t., s.58-60.

²³⁵ B.M. Kandov, “Buxoroda XIX-XX Asrlarda Savdo- Sotiqning Rivojlanishida Buxoro Bozorlarining Roli,” *Buxoro Tarixi Masalalari*, Durnoma Nashriyoti, 2019, s.235-237.

²³⁶ Buhara Ahbar Gazetesi, “ Buhara Şuralar Cumhuriyeti Merkez İnkılap Komitesi Tarafından...” 29 Kasım 1920, S.26.

2. Ticaret ve Sanayi Nezareti'nin icazetinden başka Buhara Şuralar Cumhuriyeti'nden mal çıkarmak kesinlikle yasaktır.

3. Memleket sınırlarından gayri meşru ve kanunlara aykırı şekilde mal çıkaranlara mâni olmak için Harbiye Nezareti tarafıyla ortak çalışma icra edilecektir.

4. Ticaret ve Sanayi Nezareti'nin icazetini almadan dışarıya mal çıkaranlar tespit edildiğinde halk yararına mallarına el konulacaktır.

5. İşbu buyruğun tekmili ve tafsili için yazılan program, Nazırlar Şurası ve Ticaret ve Sanayi Nezareti tarafına verilir.²³⁷

Aslında Buhara Cumhuriyeti ve RSFSR arasındaki anlaşmalar ve düzenlemeler, her iki ülkenin karşılıklı olarak kalkınması için büyük fırsatlar yaratmayı amaçlamıştır. Ancak istenen sonuç alınamamıştır. Feyzullah Hocayev'in konuyu tekrar gözden geçirdiğinde farklı bir bakış açısı kazanmış ve L.M. Karahan yazdığı bir mektupta durumların eşit olmadığını belirtmiştir. BHSC'nin Moskova'dan hariç Taşkent, Hive, Semerkand, Aşkabat, Tiflis, Krasnovodsk, Bakü şehirlerinde konsolosluklar için girişimlerde bulunmuştur. İstanbul, Ankara, Berlin, Kabilde de konsoloslukların açılması için harekete geçmişlerdir. Özellikle Harezmi Halk Sovyet Cumhuriyeti ile olan ticari ilişkiler en etkili olanıydı. 1922 Temmuz ayında Buhara şehrinde BHSC ile HHSC arasında ekonomik anlaşma imzalanmıştır. Ekonomik anlaşma iki ülke arasındaki eşitliğe ve ticari ilişkilere dayanan iş birliği konularını içeren 10 maddelik bir anlaşmadır. Ekonomik anlaşmanın imzalanmasıyla iki ülke arasındaki ticaret ve ekonomik ilişkiler yeni bir seviyeye ulaşmıştır.

BHSC ve HHSC arasındaki karşılıklı anlaşmaya göre Harezmi Halk Sovyet Cumhuriyeti'nin Buhara Hükümetinde ki konsolosluğu Temmuz 1922'de Chorjoy'da açılmıştır. Buhara'da ki Harezmi Dış Ticaret Bakanlığı'nın özel ticaret temsilcisi konsoloslukta çalışmaya başlamıştır. Kaynaklara göre, Afganistan, İran, Azerbaycan, Çin, Türkiye ve Almanya gibi ülkeler ile de benzer ilişkiler kurmaya çalışılmıştır.²³⁸

²³⁷ Buhara Ahbar Gazetesi, "60 Sayılı Buyruk," 20 Aralık 1920.

²³⁸ Farhodovna Rıslıgoy Hamıdova, a.g.t., s.61-63.

4.3. Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti ile Almanya Arasındaki Ticari İlişkiler

2 Eylül 1920’de Buhara’da kurulan BHSC hükümeti iç ve dış politika da aktif olmaya başlamıştır. Buhara Cumhuriyeti, çağdaş-modern hale gelmesi için doğu- batı ülkeleri ile ekonomik, kültürel, bilimsel ve teknik alanlarda iş birliği yapmıştır. Yeni kurulan hükümet bölgeyi il, ilçe, kasaba gibi bölümlere ayırmıştır. Bölge 10 vilayet, 41 kasaba ve 132 köye ayrılmıştır.²³⁹ Cumhuriyet bölgelerindeki yaşam standartlarının iyileştirilmesi ülkede ekonomik temellerin oluşturulması ve bozulan ekonominin acil bir şekilde çözülmesi için gelişmiş ülkelerle iş birliği yapılmaya çalışılmıştır.²⁴⁰ BHSC hükümeti, Emirlikten miras kalan yoksulluk ve eşitsizliği ortadan kaldırmak için iki yıl boyunca vatandaşlardan vergi almamıştır. Devlet ve hükümet harcamaları da cumhuriyet hazinesi tarafından karşılanmıştır. Buhara Cumhuriyeti, ticari alanda adımlar atmaya başlamıştır. Bu sırada batı dünyasında yaşadığı olumsuzluklara rağmen ekonomik gelişim gösteren Almanya’da yüzünü doğuya çevirmiş, böylece iki devlet arasındaki ilişkilerin başlamasına neden olmuştur. Hükümet başkanı Feyzullah Hocayev ’de bu konuda çalışmalar yapmaya başlamış ve ilk olarak Buhara’da bir Alman elçiliğini açmaya çalışmıştır. F. Hocayev, bu konuda görüşlerini şu şekilde dile getirmiştir: “*Almanlar iyi insanlar, Almanya güçlü bir ülke, her zaman onlarla görüşebiliriz. Büyükelçiliğimizi açar ve ilişkilerimizi sağlamlaştırırsak, üzerimizde ki Rus etkisini de engelleyebiliriz.*”²⁴¹ Feyzullah Hocayev’in Buhara’da temsilcilik açmak istemesi, genç cumhuriyetin daha fazla siyasi bağımsızlığını sağlayacağını ve daha fazla ekonomik iş birliğine erişim sağlanacağını belirtmiştir. Konseyde yaptığı bir konuşmada şu sözleri dile getirmiştir: “*BHSC’de ki Afgan konsolosluğunu sona erdirmeyi kabul ederek büyük bir hata yaptık. Sadece Afgan misyonun korunmasıyla değil, diğer ülkelerle de diplomatik ilişkiler kurmak gerekmektedir.*”

BHSC ile Almanya arasında ekonomik, ticari ilişkilerin sağlanması için Buhara Hükümeti, Almanya’da yaşayan Tatar milleti temsilcisi Alimhan İdrisi, devrin milyoneri Âmin Süleyman Buharalı tüccar iki devlet arasında arabuluculuk yapmalarını istediklerini görmekteyiz. Feyzullah Hocayev meslektaşı “Milli İttihat” teşkilatı maliye

²³⁹ Azat Buhara Gazetesi, “Buhara Cumhuriyeti’nin Nüfusu Nedir.?” 21 Kasım 1923.

²⁴⁰ Majidov Jorabek ve Kamol Rahmanov, a.g.e., s.1-5.

²⁴¹ Majidov Jorabek ve Kamol Rahmanov, a.g.e., s.6-7.

görevlisi Mukammil Burhanov, Buhara ve Almanya arasında ortaklık kurmak için iki ülkeyi de düzenli olarak ziyaret etmiştir. Bununla birlikte Buhara Cumhuriyeti ekonomik ve ticari ilişkileri, kültürel iş birliği RSFSR aracılığıyla mümkün olmuştur. Moskova'da ki Buhara temsilciliği Sovyet hükümeti tarafından sıkı bir şekilde kontrol edilmiştir. Buhara hükümeti, çiftçilik ve hayvancılığının modernleşmesi için ekipmanlar temin edilmesi konusunda Alman şirketleri aracılığıyla adım atılmıştır. 1923 yılının Şubat ve Kasım aylarında, Almanya'dan Buhara'ya 4 vagon ve 200.000 som değerinde ilaç ithal edilmiştir.²⁴²

4.4. BHSC ve Almanya Arasındaki Ticari İlişkilerde Rus Şirketlerin Yeri

BHSC ve Almanya arasında diplomatik ve siyasi ilişkiler kurulmasa da ekonomik ve ticari iş birliği açısından birçok adım atılmıştır. Alman sanayicilerinden ‘‘Almanya-Karadeniz’’, ‘‘ Shreder ve Ortakları’’, ‘‘Sinkup’’ gibi şirketler ve ‘‘ Rus-Alman Ticaret Örgütü’’ Buhara Cumhuriyeti ile ticari ilişkiler kurmaya çalışmışlardır. Buhara Ticaret ve Sanayi Bakanlığı'nın bir ticaret departmanı kurulmuştu ve bu dönemde yapılan ticari faaliyetler için hammadde alımı ve yurt dışı seyahat masrafları, devlet fonları tarafından karşılanmıştır. Devlet Ticaret Ofisi'nin fonları olmasına rağmen iç ve dış pazarı kontrol etmekte zorlanmıştır.

Almanya gibi ülkelerden teklifler aldıktan sonra Eylül 1922'de bağımsız -kendi kendini finanse etme- esasına dayanan Devlet Ticaret İdaresi kurulmuştur. Eski ticaret birimi tarafından 100.000 pud pamuk, 100.000 pud tatlı tahıl, 50.000 pud karakul deri, 10.000 pud yakın yün pazara çıkarılmıştır. Bu ürünlerin çoğu Moskova, Nizniy, Navgorod ve Makar fuarlarında yabancı tüccarlara sunulmuş, satılan ürünler Alman ve Sovyet iş adamlarının dikkatini çekmiştir.1922'de Almanya ve Fransa da açılan fuarlarda 14.000 ürün satılmıştır. Alman tüccarlar BHSC'de ki mevcut mallardan karakul deri, pamuk, ipek, şifalı otlar ve yün alımı arzusuna sahiptirler. Almanya, 1922 yazında Moskova'da ki Buhara temsilcisiyle görüşerek açılacak olan kırmızı altın fabrikası karşılığında karakul derisi talep etmiştir.²⁴³Almanya ile ticari ilişkiler kurma fırsatından yararlanan Buhara Hükümeti Mirzo Abdülkadir Muhitdinov liderliğindeki

²⁴² Majidov Jorabek ve Kamol Rahmanov, a.g.e., s.10-12.

²⁴³ Majidov Jorabek ve Kamol Rahmanov, a.g.e, s. 16.

bir heyeti Temmuz 1922'de Moskova'ya Alman temsilcilerle görüşmek üzerine gönderilmiştir. Muhitdinov, yurt dışına seyahat etmek amacıyla Letonya büyükelçiliğine 40.000 karakul derisi satmış, bu satış Buhara denetleme kurulu tarafından onaylanmıştır.

Karakul derisi ve sığır yetiştiriciliği Buhara Cumhuriyeti ekonomisinde önemli bir oynamaktadır. Bu ürünler ihracatın ¼ oranını oluşturmaktaydı. Emirlik döneminde de ticarete önemli bir yeri olan karakul derisi Rusya üzerinden Almanlar tarafına satılmış ancak 1914-1918 yılları arasındaki savaş nedeniyle ihracatın neredeyse bitme noktasına gelmesi, yetiştiriciliğinin de azalmasına neden olmuştur. 1921 yılı baharında yeni Rus ekonomi politikası nedeniyle Pazar ilişkileri gelişmiş ve Buhara Cumhuriyeti ürünlerine talep etmiştir. Bu durum karakul derilerinin önemi artmış, aynı zamanda çobanlarında mali durumunun iyileşmesi ve ülke içerisinde ki para akışının düzelmesine de katkı sağlamıştır.²⁴⁴

4.4.1. BHSC ve Almanya Arasındaki Şekerleme (Tatlı) Ticareti

Buhara Cumhuriyeti ile Almanya arasında ki Ticari İlişkilerde şifalı bitki ve şekerleme (tatlı) Ticareti önemli rol oynamaktadır. Rus- Alman- Buhara arasındaki tatlı ticaretinden başlangıç olarak 30.000 altın som miktarında ciro elde edilmiştir. Bunun üzerinde hükümet tatlı ticaretinin gelişmesi için adımlar atmıştır. Chorjoy bölgesinde özel bir şekerleme fabrikası ve bir tatlı şirketi kurulmuştur. Fabrika kısa sürede her gün yarım düzine tatlı üretimi yapmaya başlamış ve 20.000 som altın değerinde ki 10 vagon tatlı Almanya'ya gönderilmiştir. 1923 yılı sonlarında Batum ve Astrahan limanlarından 10.000 pud tatlı ve 60 vagon pamuk topları Almanya'ya gönderilmiştir. Almanya'ya gönderilen ürünlerin ülkede ki tanıtımıyla Buhara'ya, Alman firmaları tarafında ilgi artmış ve fiyat bilgisinin öğrenilmesi için mektuplar gönderilmiştir. Almanya'nın artan tatlı talebiyle, Buhara hükümeti tatlı tesislerini yenilemek için önlemler almış ve Buhara Ticaret Şirketi'ne devredilmiştir.²⁴⁵

²⁴⁴ Majidov Jorabek ve Kamol Rahmanov, a.g.e, s. 17-18.

²⁴⁵ SH. A. Hayitov ve K.J. Rahmonov, a.g.e., s. 30-33.

4.4.2. Buharalı İş Adamlarının Almanya'ya Gidişi

Feyzullah Hocayev, Almanya 'nin ekonomik potansiyelinden de bahsetmiş ve 1922 yılı Kasım ayında Berlin' den Buhara'ya adlı yazısında; *‘‘Avrupa pazarlarından ihraç edilen ve kolonilerden yoksun ağır Alman sermayesinden faydalanmak, ortak sanayi ve ticaret şirketlerinin kurulması hiç şüphesiz zarar vermez. ’*demiştir. İlk hükümet başkanı Buhara Cumhuriyeti sanayi ve tarımın geliştirilmesinde Alman yatırımını kullanma, üretimi yeni teknolojiyle donatma ve yeni kanallar oluşturma fırsatını görmüştür. BHSC ile Almanya arasında ekonomik, ticari ilişkilerin gelişmesi dönemin önde gelen isimleri tarafından sağlanmıştır.

Feyzullah Hocayev, Berlin Mektuplarında görüşlerini şu şekilde dile getirmiştir: *‘‘ bildiğiniz gibi Almanya'ya ticari işle gelmedim. Fakat ticaret heyetimiz Moskova'dan gelseydi, bu konu üzerinde çalışırdım. ’’* Ayrıca Buhara Ahbar Gazetesindeki bir rapora göre: *‘‘Alman Hükümeti, Moskova'da ki temsilcimizden kıyıl altın veya fabrika makineleri ve başka şeyler beraberinde ipek, pamuk ve bozkır vaşağı derisi isteğini hükümetimiz onayladı, Almanya sorunlar için Moskova'ya karşı harekete geçebilir. ’’*

Yukarıda ki iki alıntıdan anlaşıldığı gibi Moskova sadece bir aracı değil aynı zamanda bir kontrol ve talimat merkezi olduğu açıktır. Bu nedenle Moskova temsilcisi Ata Hocayev'de, Bolşevik liderlerinden rehberlik alma zorunda kalmıştır. Buhara Cumhuriyeti, Alman devleti ile ticari faaliyetlerin kesintiye uğramaması ve gelişmesi için Berlin'de bir bina satın almıştır. Buhara Hükümeti, Almanya'da nakış, takı, dokuma ve başka milli sanat eserleri yerine uluslararası sergi organizasyonu ve bu şekilde iki ülke arasındaki ticaret yeni bir seviyeye yükseltmek niyetindeydi. Veli Kayumhan, Buhara Cumhuriyeti'nin ekonomik ilişkileri geliştirmek için Buhara'dan Almanya'ya üç iş adamı gönderdiğini, tüccarların Berlin'de kaldıkları özel bir pansiyonda gaz zehirlenmesi nedeniyle öldükleri bildirilmiştir.²⁴⁶

²⁴⁶ K.J. Rahmonov, ‘‘ Buxoro Tadbirkorlari Germaniyada,’’ *Buxoro Tarixi Masalalar*, Buxoro, s.1-3.

4.5. BHSC ve Harezmi Halk Cumhuriyeti'nde Mali Politika ve Para Sorunu

Her devletin belirli bir ekonomi politikası vardır. Tüm ülkelerinde siyasi yaşamın istikrara ve ekonomik gelişimi, politikaları ve ticari ilişkilerinin de rolü vardır. Bu dönemde özellikle Harezmi ve Buhara Cumhuriyeti ile arasında ki finansal ilişki eski bir geçmişe sahiptir. Sovyet yönetiminden önce Buhara'da 14 tür para birimi olmasına rağmen, esas olan ticarete iki tür metal para kullanılmıştır.²⁴⁷

İki cumhuriyet arasında ilişkilerin geliştirilmesi adına ‘‘Türkistan’dan Hive heyeti, fırka komitesinde yer alan kişilerden oluşan elçilik heyeti aralık ayının beşinci gününde Eski Buhara’ya geldiler. Eski Buhara, kızıl meydanda askerler muhafazasında, hükümet yetkilileri ve mızika takımı ile karşılandılar. Heyetin başkanlığını yapan Artuk Gevniyer ile üç kişi daha vardı. Nazırlar İnkılap Komitesi meclislerinde hükümet yetkililer ile görüştüler. Heyet 4 gün kaldılar ve aralık ayının dokuzuncu gününde gece saat dörtte tren ile Hive’ye döndüler.’’²⁴⁸

Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti’nin kurulmasından sonra, BHSC Merkez Komitesi kağıt para dolaşımıyla ilgili çeşitli yasalar kabul edilmiştir. 1 Ocak 1922’den itibaren Buhara Cumhuriyeti Hükümeti, madeni para olarak adlandırılan kağıt paralar basılmıştır. Türkistan’da olduğu gibi Rusya, Buhara ve Harezmi Cumhuriyetlerinin de iç işlerine müdahale etmiş ve Özellikle pazarlarda ki etkisini arttırmaya çalışmıştır. Rusya’nın Buhara Cumhuriyeti’nin ekonomik hayatına müdahalesi nedeniyle dış ticarete ki cirosunun azalmasına sebep olmuştur. Devlet bütçesi, belirli bir ülkenin politikasında önemli rol oynamaktadır. Buhara Cumhuriyeti’nin 1921’den itibaren bütçe fonunu oluşturulmaya başlanmıştır. Ticari reformlar, her ne kadar yapılsa da para birimleri devalüasyon nedeniyle döviz kuru 500.000-ruble iken 850.000 rubleye yükselmiştir. Bunun üzerinde 1922 yılında 1000,2500,5000 değerinde banknotlar çıkarılmıştır.²⁴⁹BHSC’de yapılan yeniliklere rağmen istikrarlı bir ekonomik yapıya

²⁴⁷ R.N. T’oxtayeva, ‘‘Buxoro va Xorazm Respublikalarıda Moliyaviy Siyosatı va Pul Muomalası,’’ *Qardu Xabarlar Jurnalı*, 2014, s.16.

²⁴⁸ Buhara Ahbar Gazetesi, ‘‘Hive Heyeti Buhara’da,’’ 17 Aralık 1921, s.1.

²⁴⁹ R.N. T’oxtayeva, a.g.m. s, 17.

sahip olmamiş ve gün geçtikçe artan enflasyon nedeniyle neredeyse devlet bütçesi tükenmiş ve 1924 yılında Sovyet hakimiyetiyle milli ekonomi son bulmuştur.

BEŞİNCİ BÖLÜM

BUHARA HALK SOVYET CUMHURİYETİ'NDE MAARİF ÇALIŞMALARI

5.1. Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti'nin Maarif Alanındaki Çalışmaları

Buhara Cumhuriyeti'nin kurucularından olan Ceditçiler, ilk olarak eğitim alanında yenilik yapmaya tamamen yönelmişlerdir. Memlekette talim-terbiye düzenini değiştirmek ve geliştirmek amacıyla hükümet bünyesinde Maarif Bakanlığı kurulmuştur. Maarif Bakanı Kori Yoldash rehberliğinde eğitim alanında genel görevler, okul yöneticisi, eğitimci- memurların maaş ödeme düzeni, devlet bütçesi içeriğinde okullar, derslikler, fenler ve talim-terbiyenin esası hakkında *“Okullar Hakkında Genel Kaideler”* çıkarılmıştır. Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti kurulduğu sırada Buhara'da 360 mescit, 100 medrese, 18,450 cilt kitabı barındıran 11 kütüphane bulunmaktaydı.²⁵⁰

Bakanlık, medreseleri geliştirmek için eğitim müesseselerinde uzman seçimi, çeşitli yaşta ki kişilerin eğitime katılması, hapishanelerin düzeltilmesine hizmet etmek için kıraathane açma, çocuklar için kursları açıp, bunları maddi yönden desteklemek için resmi olarak yapılması gerektiğini belirtilmiştir. Okullarda ders verebilmek için 1921 yılında 200, 1924 yılında 1500'den fazla Rus, Türk, Tatar, Özbek dil bilimci Türkistan ASSR, RSFSR, Tataristan, Azerbaycan ve Türkiye'den geldiler. Buhara Hükümeti, eğitim-öğretim alanını geliştirmek için 1922-1923 yıllarında okuma -öğrenme yılında devlet hazinesinden eğitim işleri için ayrılan bütçe %5,6 iken 1923-1924 yılları okuma-yazma döneminde ise %21 oranında artmıştır. 1921 yılı Buhara şehrinde öğretmen yetiştirmek için ilk Darülmualim açılmış ve akşam okulu şeklinde dersler verilmiştir. Burada eğitim iki yıllık ve okuma-yazma için yarı zamanlı dersler verilmiştir. Bunun haricinde 3 aylık süren talim-terbiye eğitimi veren kurslar da açılmıştır.²⁵¹ Yeni yılda ise Chorjoy şehrinde *“Nikola”* spor salonu ve yurt binası yerine *“Feyzullah Hoca”* isminde ikinci Darülmualim açıldı. Buhara Cumhuriyeti talim sürecini geliştirmek amacıyla okullar, okuma-yazma kursları ve yüksek okul yurtları açıldı, onları

²⁵⁰ Umar Rashidov va O'lmasjon Rashidov, a.g.e. s,114.

²⁵¹ Buhara Ahbar Gazetesi, *“Buxoraga Birinci Darülmualim,”* 3 Ocak 1921, S.2.

geliştirmek için bir dizi pozitif tedbirler alınsa da sorunların devam eden konular vardı. Bunlardan biri öğretmenler ve okulların maddi yönden sorunlu olması, ikincisi ise ilk okulların çekici hale getirilmesidir. Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti'nin öğretmen yetiştirmek alanındaki uzun vadeli planları, Orta Asya'da ki ulusal devlet sınırlaması nedeniyle durmuştur. Ancak günümüz müfredatı ve modern binaların kurulmasının tarihsel sürecinin 1920 yıllarına dayandığını görebiliriz.

Öğretmenlere ödenen maaşın az olması nedeniyle eğitim kurumlarında uzman bulmak neredeyse imkansızdı, okul binalarının çağın taleplerine uygun olmaması ve bu dönemdeki öğrencilerin ve okulların kapasitesi de en güncel meselelerinden biri olmuştur. Öğretmenlerin az olan maaşları hakkında Maarif Nezareti tarafından yayınlanan genel usuller hakkında ki metin şöyledir: “ *Buhara Maarif Nezareti ‘ne tabi olan medreseler, bundan önce öğretmenlerin ücretine el konulması hakkında bir buyruk çıkarılmaya karar verilmiştir. Bu buyruktan sonra maaşlarına el konulan öğretmenlerin Maarif Nezareti ‘ne müracaat etmeleri gerekmektedir.*”²⁵² Eski Buhara’da ki bütün medreselerde eğitim için kursların açılmasına karar verildi. Rusya müslümanlarının meşhur alimlerinden Musa Cevallullah öğretmen olarak tayin edilmiştir. Bu kurslarda dersler ıslah edilip okuma yazma öğrenme dışında, fen dersleri de tecrübeli öğretmenler tarafından öğretilmesi gerekmektedir.²⁵³ Maarif Bakanı Abdurrauf Fıtrat, bakanlıklar ile I. Kurultayda ki konuşmasının raporunda bu sorunları ortaya çıkaran sebepler ve onları çözme yolları hakkında bilgiler vermiştir.²⁵⁴

Okul ve öğretmenler için genel programlar;

1. Kişilerin, ilk okullarda öğretmen olabilmeleri için tecrübeli veya orta dereceli malumatlar ile kurslar da talim terbiye eğitimi almış olması gerekmektedir. Bununla beraber okulda olan kişi aynı zamanda Maarif Nezaretinin yetkilisi olarak Buhara Şuralar Cumhuriyeti'nin isteğini ve amacını iletmekte, Nezaret ile hükümet, muallimler ile halk arasında aracılık yapmaktadır.

²⁵² Buhara Ahbar Gazetesi, “Buhara Şuralar Cumhuriyeti Maarif Nezareti Tarafından / Buyruk,” 20 Aralık 1920.

²⁵³ Buhara Ahbar Gazetesi, “Eski Buxoraga Medreseler Kursu,” 1 Şubat 1921, S.22.

²⁵⁴ Dilnoza Jamalova, “Buxoro Respublikasi Hukumatining Maorif Sohasudagi Siyosati, *Jadid Marifatperverlik Harakatining Goyaviy Asaslari*, Toshkent Islom Universiteti Nashriyoti, Toshkent 2016, s.193-194.

2. Hükümet, okullarda temel okuma eğitiminde çok yardımda bulunmuştur.
3. Okullarda programa dahil edilmemesi için özel önem verilen batıl inançların çocuklara öğretilmesi katiyen yasaklanmıştır. Çocuklar ve yetişkinler için din dersi adına verilen bu inançlardan oluşan dersler kaldırıldı.
4. Okullarda, ahlak ve edep derslerine önem verilmiştir. Okullarda ahlak dışı ve edebe aykırı hareketleri olan öğrenciler öğretmenler tarafından kontrol edilmelidir.
5. Okullarda, sağlık derslerini de önem verilmiştir. Ayrıca okullarda yapılan yarışmalar ve oyunlarda ortaya çıkan sağlık sorunlarının çıkmaması nedeniyle, sıhhat şartı getirilmiştir.
6. Okullarda, çocukların ilmi seyahat yapmaları için ayrıca öğretmenler görevlendirilmiştir. Müzeler, kütüphaneler, bahçecilik, pazar ve fabrikalar gezilerek zanaat öğretilmiştir.²⁵⁵

Bakan, eğitimde ki ıslahatların halk tarafından sıcak karşılanmamasını 1908 yılında başlayan Ceditçiler ve Kadimciler arasındaki kavgalar sebep gösterilmiştir. 1917 yılı Nisan vakalarından sonra alimler halkı ıslahatlara karşı doldurmaya çalışmıştır. Rusya'da inkılap olduktan sonra Nikola Hükümeti 'nin yıkılmasıyla Ceditçilerin siyasi görüşleri de ortaya çıkmıştır. Bunların, emirliğe karşı olduklarını anlaşılmaktadır. Artık meselenin sadece okullar değil, siyasi mesele olduğu hissedilmiştir. Ceditçiler, bu tarih itibarıyla emir yanlıları tarafından dinsizlik ve asilik ile suçlanmış, aynı zamanda son dönemlerde eğitim veren Cedit okullarının marifeti olarak gösterilmiştir. 1920 yılı Eylül ayında yeni hükümet tarafından kurulan 160 ilkokul, 4 kız okulu ve okuma kursları çocuklar ile dolmuştur. Fakat bir süre sonra çıkan söylentiler nedeniyle halk çocuklarını okula göndermek istemediler. Abdurrauf Fıtrat, öğrencilerin polis zoruyla okullara getirilmesinin doğru olmadığını belirtmiş ve sadece geçici bir çözüm olabileceğini söylemiştir. Bu konu hakkındaki görüşlerini şu sözlerle dile getirmiştir: *“Bu bir suç (bela) değilse, neden bunca zorluk diye korkunç bir düşünce halkımızda hakim olmuştur. Halkımızın bir an önce eğitime ısındırmak isteyen bizler için bu yol zararlıdır. Zaten silah gücüyle bir millet yok etmek kolay, var etmek mümkün değildir. Silah zoru ile hiçbir cemiyet medeniyette ileri gidememiştir.”*

²⁵⁵ Buhara Ahbar Gazetesi, 'Mektep ve Muallimler için Umumi Programlar,' 26 Kasım 1921, S.56.

Buhara şehrinde ki okullar için bir süre sonra ‘‘Babalar Meclisi’’ adıyla üç kişiden oluşan bir komisyon düzenlenmiştir. Bu komisyon üyeleri çocuklarını okulu sevmesini sağlamaktan sorumlu idi. Okulda ki maddi ve manevi eksiklikleri bakanlığa bildirmekle görevliydi. Bu komisyonun çalışmaları neticesinde çocuklar polissiz olarak okula gelmeye başladılar. Maarif Bakanlığı, bu komisyonu tüm illerde kurulması için harekete geçmiştir.1920-1924 yıllarında Buhara’da eğitim düzeninde yapılan ıslahatlar da millet bağlı fedakar aydınlarının hizmetleri büyük olup, devlet rehberleri görevlerinde faaliyet gösteren bu şehirler için temel görev, çağın taleplerine cevap veren okullar ve yüksek okul yurtların istikbali için mücadele eden bir kuşağın olgunluğunu temsil eden gençler idi. Bu yolda binlerce engel ile karşı karşıya gelseler de, hayatları boyunca halk ve millet derdi ile yaşamışlardır.²⁵⁶ BHSC’nın Halk Nazırlar şubesi 11 Mart 1921’de devlet dilinin Türk dili olarak ilan edilmiştir.²⁵⁷ ‘‘Yok olmaya yüz tutmuş Türk dili, inkılap neticesinde yeniden dirilmiştir. Buhara Halk Şuralar Cumhuriyeti’nde, hükümet dili olarak ilan edilmiştir. Büyük Türk şairi Nevai ’den sonra Türk dili ile ilgili çalışmalara kimse teşebbüs etmedi. Bugün cumhuriyette Türk dilinin Çağatay şivesi kullanılmaktadır.’’²⁵⁸ Kurulan okullarda ki ders programı da yenilenmiş eskiye nazaran pozitif bilimlere ağırlık verilmiştir. Dönemin gazetesinde derslerin içeriğiyle ilgili şu bilgiler verilmiştir: ²⁵⁹

Tablo 8. Mehmet Arslan,’’ Gaspıralı İsmail Bey’in Eğitim Reformu ve Usul-i.

Dersler	Ders Süreci	Toplam saat
Ana Dil	2 ay	23 saat
Hesap	2 ay	23 saat
Hat (Kaligrafi)	2 ay	16 saat
Hatteriya (Zooloji)	2 ay	23 saat
İctimai Malumat	2 ay	16 saat
Tıbbiye	2 ay	8 saat
Cebir	2 ay	8 saat

²⁵⁶ Dilnoza Jamalova, a.g.m.s.195-196.

²⁵⁷ Umar Rashidov, a.g.e.s.59

²⁵⁸ Buhara Ahbar Gazetesi, ‘‘Dilimiz ve Maarif Nezareti,’’26 Kasım 1921, S.56.

²⁵⁹ Buhara Ahbar Gazetesi, ‘‘Dersler,’’25 Aralık 1921, S.10, s.3

Yayınlanan bu programa ek olarak din, Arap dili, Rus dili, fizik, kimya, tarih dersleri de ilave edilmiştir.²⁶⁰ Yeni okullarda daha köklü eğitim öğretim için ders müfredatı oluşturmak üzere çalışmalar yapılmıştır. Yapılan çalışmalar sonucunda ders müfredatı da aşağıdaki tablo da verilmiştir:

Tablo 9. A. Khalid, *The Politics of Muslim Cultural Reform*.

YIL	DERS ADI	KİTAP ADI	YAZAR
I. YIL	Okuma ve Yazma İbadet Esasları	Edib-i evvel	Münevver Kari
II. YIL	Okuma ve Yazma İbadet Esasları	Edib-i sani	Münevver Kari
	Dini Talimatlar	Hava'ic diniyye	Münevver Kari
III. YIL	Okuma	Nesaih ul atfal	M. Muhammedcanov
	Ahlaki Talimatlar Kuran-ı Kerim	Seba-ül acizin Tecvid	Münevver Kari
	Din Tarihi	Tarih-i Enbiya	Hanefi
	Coğrafya	Muhtasar-ı coğrafya	Fatih Kerimi Hadi Maksudi
IV. YIL	Hesap	Hisab Meselesi	İnayetullah Mirzacanoğlu
	Okuma	Edebiyat (şiir)	-
	Kuranı Kerim	Tecvid	M. Kari
	Ahlak	Nasihat	Rızaeddin Fahreddinov
	Din Tarihi	Tarih-i Enbiya	Hanefi
	Arapça	Durus	H. Maksudi
	Farsça	Cami-ül Hikayat	Abdülkadir Şakuri

A. Khalid, *The Politics of Muslim Cultural Reform. Jadidism in Central Asia*, California University Press Yayınları, 1998, s.168.

²⁶⁰ Mehmet Arslan, "Gaspıralı İsmail Bey'in Eğitim Reformu ve Usul-i Cedid...", *GAU Journal of Social and Applied Science*, C.8, S.1, s.18.

Ders müfredatına göre hafta da altı gün ve günde dört ve beş saatlik dersliklere ayrılmıştır. İlk iki yıl büyük ölçüde alfabeyi öğrenmeye ayrılmıştır. Üçüncü yıl öğrencileri için özel olarak ders kitapları tasarlanmıştır. Bu ders kitapları basit kelimeler ve resimlerden oluşmaktadır.²⁶¹

Maarif alanında yapılan çalışmalar da teftişlerde yapılmıştır. Bu teftiş hakkında raporlar gazetelerde yayınlanmıştır. “ *Halk Maarif Nezarati Ta’mininde Karshi shahrinde kishlak ve tumanlarda bulunan okullar ve okul içerisinde yer alan derslikler, kütüphane ve okuma salonlarının denetimi için 5 Ocak günü Buhara’dan yola çıkmıştır.*”²⁶² Buhara Maarif Nezareti tarafından Edinburg’a 26 Ocak 1921 yılında sekiz grup halinde öğrenciler gönderilmiştir.²⁶³ Buhara Cumhuriyeti’nde 1924 yılına gelindiğinde 14 kütüphane, tiyatro, müze ve kulübün hizmet ettiğini aynı zamanda çeşitli gazete ve dergilerin yayınlandığını görmekteyiz.²⁶⁴ Hükümet başkanı Feyzullah Hocayev, Özbekistan’da milli eğitimin gelişmesini engelleyen faktörler şu şekilde sıralanmıştır:

1. Yerli devlet okulları için öğretmen eksikliği ve dışarıdan daha fazla öğretmenin getirilmemesi,

2. Yükseköğretiminin gelişimini engelleyen temel konulardan biri de, ilköğretimin kalitesiz olmasıdır.

3. Okulların ve eğitim kurumlarının yetersiz donanımına sahip olmasıdır.²⁶⁵

1922 yılında eğitim alanında yapılan bir diğer çalışmada Türkiye’ye okuması için gönderilen 21 öğrencidir. Bu öğrenciler Kastamonu, Trabzon Darülmuallin ve Sultaniler Mekteplerine ve Ankara’da bulunan Ziraat Mektebi’ne yerleştirilmiştir. Bu öğrencilerin eğitim masrafları Ankara Hükümeti tarafından karşılanmış ve her biri için bin beş yüz lira ödenmesi için Maarif Vekilinden talep edilmiştir.²⁶⁶ 1924 yılında Buhara’da 69 Genel Talim okulu, 4 müzik okulu, 3 el sanatları okulu, 13 yatılı okul

²⁶¹ A. Khalid, *The Politics of Muslim Cultural Reform. Jadidism in Central Asia*, California University Press Yayınları, 1998, s.169.

²⁶² Buhara Ahbar Gazetesi, “Maarif İşleri Teftişi,” 18 Kasım 1921, s.2

²⁶³ Buhara Ahbar Gazetesi, “Atfara Yubarılan Talabeler,” 1 Şubat 1921, S.22.

²⁶⁴ M.Jorayev, R. Nurullin ve S. Kamolov, a.g.e, s.248.

²⁶⁵ N. Mustafayeva, *O'zbekistonda Sovet Davlatining Qatağon Siyosati: Kelib Chiqishi Sabablari va Fajiali Oqibatları*, Toshkent 2012, s.142.

²⁶⁶ BOA, *Kararlar Daire Başkanlığı*, 1422.

faaliyet göstermiş, bu okullarda toplam 5604 öğrenci eğitim görmüştür. 1923-1924 yılında 5 kız okulu vardı. Bu okullarda da toplam 306 kız öğrenimini tamamlamıştır.²⁶⁷

Buhara Cumhuriyeti kurucuları Buhara Emirliği döneminde de eğitim alanında Usul-ı Cedit adı altında da yenilikler ve çalışmalar yapmaya çalışmıştır. Buhara Cumhuriyeti kurulduktan sonra da bu kişiler öncelikle eğitim alanında çalışmalar, programlar ve müfredatlar hazırlayarak eğitimi kaliteli hale getirmeye çalışmışlardır. Emirlik döneminde Buhara medreselerinde birleştirilmiş müfredatın bulunmaması ders kitaplarının modern eğitimi karşılamamaktaydı. Ayrıca ulema sınıfından bir kısmı kişiler kendi çıkarlarını ters düşmesi gerekçesiyle eğitimde süreklilik ilkelerini takip etmemiştir. Buhara Hükümeti'nin kurulmasıyla tüm ülke de geçerli olacak programlar hazırlanmış ve çeşitli eğitim kurumları ile yerel halkın eğitime katılımı sağlanmıştır.

5.1.1. Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti'nde Halk Eğitimi

Devlet başkanı Feyzullah Hocayev, BHSC'nin iç ve dış politikalarında ekonomik, kültürel reformların uygulanmasına özellikle dikkat etmiştir. Özellikle ülkenin kalkınması için eğitim ve öğretimin önemini kabul eden kişiler tarafından okullar kuruldu ve 1922'de Buhara ve Chorjoy'da Öğretmenler Enstitüsü açılmıştır. Ayrıca gençleri dünyanın gelişmiş ülkelerinde çalışmaya göndereceğini belirtmiştir. İlk olarak 11 Ocak 1923'te Rus hükümeti ile eğitim anlaşması yaparak, Buhara'dan öğrenciler gönderilmiştir. Eğitim alan öğrenciler zamanla en iyi üniversiteleri kazanmış ve alanlarında uzmanlaşarak belli bir kısmı ülkesine dönmüştür.²⁶⁸

Ayrıca ülke de kültür ile ilgili eserleri toparlayarak kayıt altına almak amacıyla Milli Eğitim Bakanlığı bünyesinde özel bir "Tarih Koruma Birimi" kurulmuştur. 1921 yılında Buhara Bilim Derneği kurulmuştur. 1924 yılında Buhara'da 60 kişilik kulüp ve 150 kişilik pedagojik kurslar açılmıştır.²⁶⁹

²⁶⁷ M.Jorayev, R. Nurullin ve S. Kamolov, a.g.e. s.247.

²⁶⁸ S.I. Inayatov, "Buxoro Halq Maorif Uyi," *Buxoro Tarixi Masalalari*, Buxoro 2016, s.146-148.

²⁶⁹ N. Mustafayeva, a.g.e., s, 139.

5.1.2. Buhara'dan Almanya'ya Gönderilen Öğrenciler

BHSC hükümeti başkanı Feyzullah Hocayev, Buhara'dan Almanya'ya eğitim için öğrenciler göndermiştir. Alimhan İdrisi de eğitim ve kültür işleri için gönderilen öğrencilerin lideri olarak görevlendirilmiştir. Fıtrat, öğrencilerin Almanya'da gördükleri eğitim sonrası ülkelerinde dönmeye ve gelecekleri için özverili vatansever olarak hizmet etmeye teşvik edilmiştir. Buhara ve Türkistanlı öğrenciler, RSFSR Dış işleri Bakanı yardımcısıyla Almanya'da çalışmaya gönderilmiştir. 1921'de Almanya'da okumaya başlayan Abdulvahap Muradi, Berlin 'den gönderdiği bir mektupta, Almanların şu anda Avrupa çapında bilim ve eğitim profesörü olduklarından ve Almanya ile Sovyet Rusya arasında iyi komşuluk ilişkileri olduğu için onları Almanya'ya gönderilmesini tavsiye etmiştir.

“Bir yıldır Avrupa’da yaşıyorum. Eğitimde Alman Üniversitesi’nde tüm dünyadan öğrenciler var, birçok Tatar ve binlerce Türk olmasına rağmen Türkistanlı öğrencilerin eksikliği beni üzüyor. Sizlerin bu yöndeki teşebbüsleri yıllardan beri sönük olan ruhumu canlandırdı. Almanya’ya geldikten sonra Avrupalıları tanımaya başladım. Almanlar, düşmanlarını yenebilmek için doğuyu uyandırmak istiyorlar. Şimdiye kadar doğu hakkında yazılan kitapları tarafsızdı. Sadece eğitim ve bilim alanından yapılan çalışmalar sonucunda Alman liselerinde yüzlerce Fransız, İngiliz ve Amerikanlı öğrencileri vardır. Sovyet ve Almanların arasındaki anlaşmalar, bizimde Almanya’ya öğrenci göndermemiz için son derece makul bir nedendir. Sovyet hükümeti mevcut politikası bu yönde olması sebebiyle bizimde bunu başarmamız zor değil.”²⁷⁰

Abdulvahap Muradi 'nin mektubuyla eğitime teşvik etmesi bir grup eğitimci ve çiftçiler tarafından öğrencileri desteklemek adına bağış olarak dönmüştür. Ayrıca Ceditizm aydınlarından Saidnasır Mirjallıov 20.000, Çolhan ise 7.500 som gönderilmiştir. İki yıl sonra ‘‘Türkistan’’ gazetesinde Almanya'da okuyan Türk yazar Sattar Jabbarın, yayınladığı bir makalesinde Almanların bilim ve eğitimde Avrupa'nın önünde olduklarını ve Buharalı öğrencilerin de buna şahit olduğunu belirtmiştir.²⁷¹

²⁷⁰ Sherahli Turdiyev, *Ular Germaniya'da O'qigan Edilar*, Akadem-Hizmat Yayınları, Taşkent 2006s. 14-15.

²⁷¹ Sherahli Turdiyev, a.g.e., s.11-13.

1920 yılı başlarında Almanya’da okumaya giden tüm öğrenciler, Türkistan’ın umutlarını ve beklentileri karşılanmıştır. Alman gençleri ve dünyanın dört bir yanında ki öğrencilerle iletişim kurmalarının yanı sıra Almanların kendi dilleri, gelenekleri, tarih ve kültürleri, bilimleri ve teknolojilerinde gelişmelerini daha iyi anlamışlardır. Buharalı öğrenciler, Almanlar arasında ‘‘Doğu Gecesi’’ adlı eğlenceler düzenleyerek ulusal şarkı ve dansları tanıtmışlardır.

Türkistan’ın bereketli topraklara sahip olmasına rağmen, ekonomik olarak kötü olması, fabrikaların olmamasının nedeni halkın eğitim ve kültürde geri kalmasının sonucudur. Bu durumdan kurtulmanın ve işsizliği sona erdirmenin tek yolu gençleri gelişmiş ülkelere göndermektir. Almanya’daki eğitimi destekleyenler olduğu gibi aynı zamanda karşı çıkanlarda olmuştur. Almanya’ya gönderilenlerin Moskova’da eğitim görmelerini istemişlerdir. Feyzullah Hocayev’i de bu konu da protesto etmişlerdir. Ancak protestolara rağmen öğrenciler, Almanya’da eğitim almaya devam etmişlerdir. 1923 yılında Türkistan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Halk Komiserler, Konseyi Başkanı Turar Rıskulov, Buhara ve Türkistanlı öğrencilerin Almanya’da ki durumunu öğrenmek için bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Buharalı 47 öğrenci, Türkistanlı 11 öğrenci, 4 Kazak öğrenci ile görüşmüş, öğrencilerin görevlerini en iyi şekilde yerine getirdiklerini ve mezun olduklarında ülkelerine dönerek, devlete faydalı kişiler olacaklarını belirtmiştir. Tüm öğrenciler, Almanca’yı daha iyi öğrenebilmek için Alman ailelerin yanında ikamet etmişlerdir. G. Meyerson, Almanya’ya seyahat ettiği sırada Buharalı öğrencilerin SSCB’de eğitim almalarını aksi takdirde burs ve yardımların derhal kesileceğini söylediğinde, buna karşılık olarak Berlin Üniversitesi felsefe bölümü öğrencisi Ahmet Şükri, protesto etmek amacıyla ateş etmiştir. Karşılaştığı protesto sonucunda tedirgin olan Meyerson hemen Moskova’ya dönmüştür. Özbek ve Alman eğitimciler bir araya gelerek, öğrencilerin Sovyet Rusya’ya gönderilmelerine karşı çıkmışlardır:

‘‘ Değerli misafirler, değerli akademisyenler, sanat ve halk bilimi erbabları, Özbek öğrenciler ile çalışmamız tam hızıyla devam ediyor. Özbek gençleri ve Alman gençleri çok uyumludur. Siyasi nedenlerden dolayı, Özbek öğrencilerinin eğitim kurumlarımızdan ayrılması ve Moskova’da zorunlu olarak çalışmaya devam etmesi çok talihsiz bir durumdur. Berlin Üniversitede okuyan gençler ile görüştüm ve bu durum

hakkında tutumlarını sordum. Heyet başkanı Özbek öğrencilerinin eğitimlerine devam etmelerini sağlayacak uzun vadeli bir sözleşme yapılmasını istemiştir. ‘‘

Bununla birlikte 20. yy ikinci yarısından itibaren Almanya’da okuyan Özbek öğrencilere karşı siyasi baskı SSCB tarafından daha arttırılmıştır. Bolşevikler, yurtdışındaki öğrencileri bile gözetliyordu. Özellikle Almanya’da ki SSCB elçiliği çalışanı Mikhalsky, Berlin’de okuyan Afzal Abdusaid’e ‘‘Milli İstiklal’’ teşkilatına dahil olan öğrenciler hakkında bilgi vermesi halinde para teklif etmiştir.²⁷² 1920 yılında öğrenci olarak Almanya’ya giden Abdulvahap Muradi, 1927 yılında Berlin Tarım Akademisinden mezun olarak dönmüştür. Bahçe Bitkileri Araştırma Enstitüsü’nde müdür yardımcısı olarak göreve başlasa da, 25 Nisan 1930 yılında vatan haini olarak tutuklanmıştır. 30’lu yılların başında bu tür habelerden sonra mezun olan öğrenciler, Almanya’da kalmayı tercih etmişlerdir. Sonraki süreçte Nazilerin Almanya’ya hakim olmalarıyla, Buharalı öğrenciler İstanbul’a taşınmak zorunda kalmıştır.²⁷³

5.1.2.1. Almanya’da Okuyan Özbek Öğrencilerin Faaliyetleri

Almanya’ya okumaya gönderilen öğrenciler, 1923 yılında ‘‘Komak’’ isimli dergi de bilimsel ve kamu konuları hakkında makale ve şiirlerini yayınlamışlardır. Mezun olduktan sonra bir kısmı geri dönse de, bir kısmı yurt dışında kalmayı tercih etmiştir. Yurt dışında kalanlar, Türkistan ve ulusal bağımsızlık hareketi ve sömürge hakkında yabancı basında yer alması için makaleler kaleme alınmıştır. Komak dergisi, Said Ali Hoca tarafından yönetilmiştir. Almanya’da tıp okuyan Bahovuddin Aminjanov, Türkistan dergisinde insan sağlığı hakkında makaleleri yayınlanmıştır. Salimhan Tillaxonov, Türkistan gazetesinde 11 Mart 1923 yılında yazdığı makale de, yurt dışına daha fazla öğrenci gönderilmesi gerektiğini belirtmiştir. Said Hoca, ‘‘Akıl ve His,’’ ‘‘Beyin ve Kalp, ‘Amerika’da İnsan Ticareti,’’ ‘‘Asya’nın Ak Yolu’’ isimli makaleleri Komak dergisinde yayınlanmıştır. Ahmet Şükri, ‘‘Türk Edebiyatında İdealizm ve Gerçekçilik,’’ ‘‘Çolpan Çolpandır, ‘Ahmedjon İbrahimov, ‘‘Hayat,’’ ‘‘ Rüya,’’ ‘‘Bölüm,’’ ‘‘ Teknik ve Biz’’Sattar Jabbar, ‘‘ Tilak’’ adlı şiiri çeşitli dergiler de yayınlanmıştır.²⁷⁴

²⁷² Sherali Turdiyev, a.g.e. s. 16-18.

²⁷³ Sherali Turdiyev, a.g.e. s.20-22.

²⁷⁴ Azam Boltayev, ‘‘ Xorijdagi Turkistonliklarning Milliy Matbuoti va Uyushmalari (1917-1921)’’ Yüksek Lisans Tezi, Buxoro 2013, s.36-37.

5.1.2.2. Almanya’da Okuyan Öğrenciler İçin Burs Destekleri

Yurt dışındaki Türk öğrencilere verilecek devlet bursunun yanında ‘’Komak (Yardım) Derneği,’’ aracılığıyla da bağışlar yapılmıştır. Bu derneğin kurulma amacı ise yurtdışında ki Özbeklerin dillerini, geleneklerini ve adetlerini korumak, yurtdışında doğan Özbek çocukların kaliteli bir eğitim almasını sağlamak, konut, yerleşim ve istihdam konularında yardımcı olmaktır.²⁷⁵

Taşkent’te eğitim ve kültür alanında çalışan bir grup gencin girişimiyle, Berlin Yüksek Tarım Okulu’nda öğrenci olan Abdulvahap ile birlikte yapılan bir edebiyat gecesinde öğrenciler için burs desteği için yardımlar toplanmıştır:

- Seyyid Nasır Mirjalil 20.000 som,
- Talibjon Musaboy 10 som altın,
- Abdulhamid Süleyman 7500 som,
- Necmeddin Sherahmedov 5000 som,
- Hamidulla Orifjon ve Muhammed Akhundiy 3.5000 som
- Münevver Kari ve Zufar Nasiriy 2500 som
- Salimhan Tillahon 1200 som.

6 Aralıkta yapılan bu gecenin sonunda elde edilen net kâr 75.000 somdur. Bu para Abdulvahap’ın aracılığıyla Berlin’de ki öğrencilere iletilmiştir.²⁷⁶

5.1.2.3. Almanya’da Okuyan Özbek Öğrencilerin Akıbetleri

BHSC hükümeti, zikredilen tarihler de Avrupa’da bilim ve eğitim alanında, çağın ötesinde bir anlayışla gelişme gösteren Almanya’ya gönderilen öğrenciler aldıkları eğitim sonrasında ki durumları hakkında bir kaç rapor tutulmuştur. Bu öğrenciler hakkındaki kayıtlar aşağıdaki gibidir.

²⁷⁵ Azam Boltayev, a.g.t., s.44.

²⁷⁶ Bahrom Irzayev, *O’zbek Yoshları va Xorijiy Ta’lim*, Akadem Nashr., Toshkent, 2018, s.81.

Tablo 10. Sherali Turdiyev, *Ular Germaniya'da O'qigan Edilar.*

Ülkeye Dönüş Yapanlar;

Kişi Bilgisi	Gittiği Tarih	Bulunduğu Okul	Sonraki Durum
Abdolvahap Muradi	1921	Berlin Üniv. Öğretmenlik Fakültesi	Ülkesine geri dönmüş ve Shreder isimli Bahçe Ens. ve başka işletmelerde çalışmış, 1938 yılında öldürülmüştür.
Salih Muhammed	1922	Shtutgart Üniv. Öğretmenlik Fakültesi	1927 yılı yazında tatil için ülkesine dönmüş ve tekrar çıkışına izin verilmemiştir. Kattaqorgan deney istasyonunda ve çeşitli firmalarda çalışmış, 1938 yılında öldürülmüştür.
Tolagan Mumin	1922	Berlin Üniv. Teknik Fakültesi	1931 yılında ülkeye dönmüş, elektrik ve enerji kurumlarında müdür olarak çalışmış, 1938 yılında öldürülmüştür.
Sultan Matkul	1922	Berlin Üniv. Teknik Fakültesi	1931 yılında ülkeye dönmüş, Fen Komitesinde başkan olarak çalışmaya başlamıştır. 1938'de vurulmuştur
Gulsum Rahimova	1918	Drezden Kızlar Spor Okulu	1925 yılında Özbekistan'a dönmüş, MEB Ens. çalışmış, 1937'de vurulmuştur
Sattaor Jabbor	1922	Berlin Üniv. Kimya Fakültesi	Enst. Kimya bölümü müdürlüğü yapmıştır. 1938'de vurulmuştur.
Hayrūnnisa Mejidxonova	1922	Darmstadt Kız Tıp Kursu	1928'de ülkeye dönmüş, Öğretmenler Evinde doktor olarak çalışmıştır. 1938'de vurulmuştur.
Meryem Sultanmuradova	1922	Darmstadt Öğretmenler Okulu	1928 yılında ülkeye dönmüş, Komünist Üniv. Guliston dergisinde çalışmış, 1937'de hapishaneye atılmış, 15 yıl sonrasında beraat etmiştir.
Rukiye Xojayeva (Rahimova)	1918	Drezden Eğitim Öğretim Okulu	1925 yılında mezun olduktan sonra Özbekistan'a dönmüş ve Semerkant Pedagoji Akademisinde çalışmıştır. 1937 yılında vurulmuştur. ²⁷⁷

²⁷⁷ Sherali Turdiyev, a.g.e. s. 43-139.

Tablo 11. Sherah Turdiyev, *Ular Germaniya’da O’qigan Edilar.*

Ülkeye Dönüş Yapmayanlar;

Kişi Bilgisi	Gittiği Tarih	Durumu
Seyyid Ali Osmani	1922	Berlin Üniv. Mühendislik Okulu Kimya Fakültesi
Afzal Abusaid	1922	Berlin Üniv. Teknik Akademisi Mimarlık Fakültesi
Ahmadjon İbrahimov	1922	Berlin Üniv. Teknik Akademisi Madencilik Fakültesi
Bilal Fathulla	1918	Berlin Üniv. Teknik Akademisi
Hayrūnnisa İsmail	1922	Berlin Üniv Tıp Fakültesi
Abdulahap Ishakoğlu	1922	Heidelberg Üniv Tıp Fakültesi
Bahovuddin Amin	1922	Berlin Üniv. Tıp Fakültesi
Azimbek Berimjon	1922	Berlin Üniv. Köy Öğretmenliği Fakültesi
Ahmad Naim Ashuroğlu	1922	Berlin Üniv. Siyasi -İktisat Fakültesi
Ahmad Şükrü	1922	Berlin Üniv. Felsefe ve Tarih Fakültesi
Abdumejid İbrahimov	1922	Berlin Üniv. Köy Öğretmenliği Fakültesi ²⁷⁸
Tahir Shokir	1922	Heidelberg Üniv İktisat Fakültesi
Sabir İbrahimova	1922	Darmstadt Üniv Teknik Akademisi Kimya Fakültesi
Veli Kayumxon	1922	Berlin Üniv. Köy Öğretmenlik Fakültesi
Gıyasiddinov Salahiddin	1922	AE Elektroteknik Fabrika
Sadriddin Ziyoviddin	1922	Freyburg Ciltleme Okulu
Safar Hakim	1922	Berdziger Elektroteknik Fabrikası

Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti’nden gönderilen öğrenciler için hedeflenen gelecek ne yazık ki gerçekleşmemiştir. ²⁷⁹

5.1.3. Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti, Halk Maarif Nezarati

Halk Maarif Nezarati, 1921-1923 yılları arasında BHSC’nin çeşitli alanlarda uzman yetiştirmek için Türkistan ve Buharadan bir grup Özbek, Türkmen ve Yahudi öğrencileri Almanya’ya göndermişlerdir. 7 kişiden oluşan ilk grup 1922 yılı Ekim ayında Berlin’e gönderilmiştir. Öğrencilerin daha hızlı ve kolay şekilde dil öğrenmeleri için Alman ailelerin yanında ikamet ettirilmiştir. Öğrenciler, her gün bir uzman tarafından iki saatlik dersler aldılar. Ayrıca petrol bilimi hakkında da dersler alıp, kendilerini bu alanda geliştirmişlerdir. Gruptan hasta olan öğrenciler olmuştur.

²⁷⁸ Sherah Turdiyev, a.g.e. s.155-170.

²⁷⁹ Sherah Turdiyev, a.g.e. s. 184-207.

Hastanede yattıkları sürede de özel bir öğretmen tarafından ders almaya devam etmişlerdir. Gönderilen öğrenciler, mühendislik, tıp, petrol ve dil bilimleri ile ilgili öğrenim görmüşlerdir. En küçükleri 10 yaşında olan bir grup öğrenci ise Alman ailelerin yanında kalarak, özel bakıcılar gözetiminde okuma yazma öğrenmiş ve dil eğitimi almışlardır.²⁸⁰

5.2. BHSC'nin Moskova'da Açılan Eğitim Evleri

Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti'nde ulusal ekonomi için eğitim önemliydi. Savaş zamanı ve ekonomik yıkımın muazzam zorluklarına rağmen, Buhara hükümeti, Sovyet Cumhuriyeti ile verimli bir iş birliği yürütmüştür. Eğitim alanında RSFSR, Türkistan ASSR, Azerbaycan, Moskova'ya gönderilen öğrencilerin maddi desteği BHSC hükümeti tarafından sağlanmıştır. Buhara 'dan Moskova'ya gönderilen ilk öğrencilerin listesi 20 Ağustos 1922'de derlenmiştir. 20 öğrenci Özbek, 3 Tatar, 2 Tacik olmak üzere toplam 25 öğrenci gönderilmiştir. 12 Eylül 1922'de RSFSR temsilcisi Mukamilov, Buharalı öğrencileri Moskova ve Petrograd şehirlerine yerleştirmiştir. Buhara hükümeti, RSFSR ile personel eğitimi alanında karşılıklı iş birliğini genişletmek için birçok adım atmıştır. Dışişleri Komiseri L. Karakhan'a mektup göndererek, BHSC'de ki eğitim alanında resmi olarak açıklama da bulunmuş ve Moskova'da 100 erkek ve 25 kız öğrenci için bir okul kurmak için Eğitim Bakanlığından yardım istemiştir. Bu dönemde aynı zamanda Almanya ve Kafkas Ülkelerine de öğrenciler gönderilmiştir.

Mukamilov'un bu isteği olumlu yanıt bulmuş ve Moskova'da Buharalı öğrenciler için küçük bir okul (Eğitim Evi) açılmıştır. 1923'te Sovyet Halk Komiserleri Konseyi, Moskova'da ki Buhara Eğitim Evi'nin ilgili bakanlığa devredilmesine karar verilmiş, Kremlin yakınlarındaki 9 numaralı Caxaro- Trust binası, öğrenciler için okula dönüştürülmüştür. İlk olarak 75 öğrenci için tasarlanan bu okul, artan talep nedeniyle bina olarak yetersiz kalmıştır. Moskova'da ki BHSC temsilcileri, 200 öğrenci için yeni bir yer belirlemeye yardımcı olmak amacıyla RSFSR hükümeti komisyonuna başvuru

²⁸⁰ B.V. Hasanov, S. Ahmedov ve N.F. Karimov, *Tarixning Nomalum Saxifalari I. Kitob*, Gafur Gulom Nashriyoti, Toshkent 2009, s.77-79.

yapılmıştır. 9 Temmuz 1923 tarihli komisyon kararıyla Spiridonovka Caddesi'ndeki 17 numaralı ev, Buhara Eğitim Evi için yeni bir bina olmuştur. ²⁸¹

Bu binanın kiralama sorunları da 5 Ocak 1924'te yapılan bir toplantı da ele alınmıştır. Altı yıllık kira bedeli 16.000 altın ruble olarak belirlenmiş, ek olarak onarım masraflarıyla 25.000 altın ruble, BHSC tarafından ödenmiştir. RSFSR'de yaşanan karışıklıklar nedeniyle masrafların atışına neden olmuştur. Maliyetler artsa da BHSC hükümeti düzenli olarak öğrencilerinin ihtiyaçlarını karşılamıştır. Öğrenciler için gönderilen paralar Kızıl Doğu fabrikası yönetimi tarafından kullanılmış, ayrıca okulun onarımı içinde gönderilen para başka amaçlar için harcanmıştır. Eğitim evleri olarak adlandırılan bu okullarda, tam teşekküllü bir eğitim verecek kadar yeterli sayıda öğretmen ve destek personeli yoktu. Geliştirilen bir projeye göre her beş öğrenciye bir öğretmen sağlanacaktı. Ek olarak öğrencilerin sağlığını izlemek için de bir sağlık personeli oluşturuldu. Moskova'da ki okulların müdürleri bir süre sonra öğrencilere kötü davranmaya ve onları zorla fabrikalarda çalıştırmaya başlamışlardır. Buhara Eğitim Evi'nin mali durumunu iyileştirmek için Moskova'daki Buhara konsolosunun başkanlığında bir mütevelli heyeti oluşturulmuştur. Mütevelli Heyeti, Aydınlanma Evi'nin tüm masraflarının%25'ini oluşturan aylık 54 öğrenciye 500 altın ruble sağlama maliyetini üstlenmiştir. Zamanla bu miktar 45 altın rubleye düşmüştür. Ne yazık ki Moskova'da ki BHSC'nin eğitim evi tarihinin ilk ve son tatilini vermiş, 1924 yılı ortalarında Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti siyasi arenadan kaybolmuştur. ²⁸²

Moskova'da açılan bu eğitim evi bir süre sonra amacı dışında kullanılmaya başlanmıştır. Özellikle öğrenciler fabrikalarda işçi olarak kullanılmış ve ayrılan bütçenin de Moskova'ya aktarılması sonrasında yapılmış olan harcamalar hakkında herhangi bir rapor alınmaması, bu konunun üzerinde durulmaması da eğitim evinin başarısızlık ile sonuçlanmasına neden olmuştur.

²⁸¹ T.K. Nuriddinov, "House of Education of the Bukhara People's Soviet Republic in Moscow", *Research Result. Social Studies and Humanities*, S.5, s. 45-46.

²⁸² T.K. Nuriddinov, a.g.m. s. 47-49.

ALTINCI BÖLÜM

BUHARA HALK SOVYET CUMHURİYETİ'NDE ASKERİ ALANDAKİ ÇALIŞMALAR

6.1. Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti'nde Ulusal Ordu İçin Verilen Mücadele

BHSC'nin kuruluşundan sonra, düzenli bir ulusal ordu oluşturma, yerel uzmanlar sağlama, ülkenin coğrafi sınırlarını güçlendirme ve ordu ile modern askeri beceriler edinme konularını ele almak için pratik adımlar atılmıştır. Sosyal yaşamın diğer alanları arasında, bir ulusal ordunun oluşumu, hükümet tarafından alınacak önlemler ve yerel basının bu konudaki vurgusuyla daha da dikkat çekici hale gelmiştir. Çünkü BHSC'nin resmi politikasına ve Kızıl Ordu ile savaşan işgalcilere karşı çıkan güçler, gençlerden oluşan ulusal bir ordunun kurulması liderlerin odak noktası haline gelmiştir.

Feyzullah Hocayev, Abdulkadir Muhiddinov, Kari Yoldash Pulatov, Mahmut Said Ahroriy, bu konu hakkında çok sayıda makale yayınlamıştır. Halk Nazırlar Şurası tarafından 3 Ekim 1920'de yayınlanan buyruk ile Kızıl askerlerin üniformalarını Ticaret ve Sanayi Bakanlığı kontrolünde Harbi Hazırlık Şubesine devredildiğini duyurmuştur.²⁸³ BHSC'de askeri gelenekleri teşvik etmek için bir dizi önlemler alınmış ve 1921 yılı itibarıyla 5 Şubat günü BHSC ordusunun ‘‘Dayanışma Günü’’ olarak kutlanmaya başlanmıştır. Ordunun ulusal amblemlerinin oluşturulması, cesaret gösteren askerler için bir onur rozetinin tasarlanması ve aynı ulusal orduyu güçlendirmeye yönelik etkinliklerinin yapılması yönünde gazetelerde geniş makalelere yer verilmiştir. Ancak ulusal hükümet düzenli bir yerel halk ordusu kurma, onu modern askeri teçhizatla donatma ile ülkenin savunma kapasitesini güçlendirme ve yerel bir askeri mahkeme kurma görevi verilmiştir.

Fakat kurulan bu yeni devlet bir askeri mahkeme kurma görevini yerine getirememişken aynı zamanda ordunun sağlığı üzerinde kontrol yetersizliği vardı. Özellikle doktor yetersizliği Buhara Hastanesinde yatan birçok askerin tedavisinin

²⁸³ Buhara Ahbar Gazetesi, ‘‘Savdo va Sanaat Nezareti,’’17 Ekim 1920.

yapılamamasına neden olmuştur. BHSC hükümetine muhalefette bulunan, Kızıl Askerlere karşı, askeri faaliyetlerine, kişiliklerine, mücadelede ki psikolojik koşullar hakkında makaleler dönemin gazeteleri olan Buhara Ahbar ve Azat Buhara’da yayınlamışlardır.²⁸⁴

Gazete ve dergilerde yayınlanan konuları üç madde de toplamak mümkündür:

- Basmacılar ve onların askeri hareketleri, sınır, amaç ve vazifelerinin içeriği, teşkilatları, onların arasındaki ihtilafları kapsayan makale ve haberler,
- Basmacılar ve Kızıl Askerlerin çarpışmalarına karşı savaş sürecinin akıbetleri, ayrıca Korbaşılar ve onların çeteleri ile bağlılık olayları hakkında makaleler.
- BHSC hükümetine teslim olan Korbaşı ve Basmacıların, çete üyelerinin askeri mahkeme tarafından hüküm giyişi ile ilgili haberler.

Bu malumatlar 1920-1924 yıllarında Buhara Cumhuriyeti’nde ulusal kurtuluş mücadelesi tarihinin bilimsel ve teorik bilgisini zenginleştirmiştir. Verilen tüm mücadeleye rağmen ve iç savaşlar nedeniyle de ulusal ordu kurulamamıştır.²⁸⁵ 20 Eylül 1920’de BHSC özel karar ile, Yüksek Askeri Devrim Mahkemesi kurulmuş, 20 Kasım 1920 yılında mahkemenin tüzüğü onaylanmıştır. Mahkeme, Buhara’da ki Sovyet hükümetini güçlendirmek, rejime karşı olan eylemleri önlemek amacıyla oluşturulmuştur. ²⁸⁶ 4 Mart 1921 yılında RSFSR ile Buhara Cumhuriyeti arasında ki anlaşmaya göre yeni sistemin muhalifleriyle mücadele de Sovyet Rusya’nın askeri gücüne tamamen güvenme hakkı verilmiştir. ²⁸⁷

BHSC’de ordu konusunda ki yapılan ıslahatlar aşağıdaki şekilde sıralayabiliriz:

- Kızıl ordu personeli 2197 nefere çıkarılmış ve bu kişiler her zaman BHSC vatandaşı olarak sayılmış ve komutan yetiştirmek okullarında öğrenci sayısı da 287’e ulaşmıştır.

²⁸⁴ A. Rajabov, ‘‘BXSR’de Milliy Armiya va Milliy Ozodlik Harakatiga Munosabat Masalalari,’’ *19.Asr Oxiri – 20.yy. Boshlarida Buxora*, Buxoro Davlat Universiteti Tarix Kafedrası, Buxoro 2016, s.152.

²⁸⁵ A. Rajabov, a.g.m. s.153.

²⁸⁶ S. Xoshimov, ‘‘ Ş’uro Hokimiyatining Buxoradagi Kuch Ishlatish Organlari Tarixidan,’’ *Fergana Bilim Universiteti Dergisi*, S.1, C.3, 2018, s.45.

²⁸⁷ D.A. Alimova, P. Y. Radjapova vb. *Turkestan V Nachale XX Veka: K Istori Istokov Natsional’noy Nezavisimosti*, Sharq Nashriyoti, Tashkent, s.524.

- Ordu genel harp şartlarına göre oluşturulmuş, yaş konusuna önem verilmiş ve yaş sınırlaması üzerinde olanların yetkilerine son verilerek, yerine genç görevliler tayin edilmiştir.

- Askeri – siyasi çalışmalar iyi şekilde organize edilmiştir.
- Eğitim çalışmaları güçlendirildi. Askeri- bilimsel bir toplum kuruldu. Komutanlar SSCB'nin yüksek okullarına gönderildi.
- Buhara Cumhuriyeti, Kızıl orduyu milledirme çalışmıştır.²⁸⁸

Buhara Şuralar Cumhuriyeti Merkez İnkılap Komitesi tarafından yayınlanan 105. buyruk ve asker alımı hakkında ki şartları ilan edilmiştir:

1) Buhara Cumhuriyeti ve hükümeti tarafından dahili ve harici bağımsızlığını düşmanlardan korumak için ordu mühimdir.

2) Ülkesini korumak adına ergenlik çağını geçmiş ve mükellef yaşa gelmiş erkekler askerlik hizmetini yapmak zorundalar.

3) Askerlik hizmeti ile mükellef olan her bir yurt evladı bir yıl askerlik yapacaktır.

4) Askerlik yaşına gelen kişiler birliğe katılır.

5) Askerlik ve sefer birliğine katılacak kişilerin yaşları 20-27 arasında olacaktır.

6) Askerlik görevini yerine getirmek temel vazifelerden biridir. Bu vazifeyi yerine getirmeyenler için de ceza kaidesi Harbiye Nezareti tarafından ilan edilmiştir.

7) Her vilayetten alınacak olan asker sayısı Harbiye Nezareti tarafından ilan edilecektir.

8) Her vilayet için asker alımı zamanı Merkez İnkılap Komitesi ve Harbiye Nezareti isteği ile tayin edilecektir.

²⁸⁸ Feyzullah Hocayev, *Tanlangan Asarlar III*, Fan Nashriyoti, Tashkent 1976, s.271-272.

9) Hastalık veya başka sebepler nedeniyle askerlik hizmetini ve bağımsızlık için mücadeleye katılamayanlar için Harbiye Nezareti isteğinde genel kaide ve nizamname yazılıp ilan edilecektir.

10) Genel askerlik hizmetini intizam ve tertibi sağlamak ise Harbiye Nezareti tarafından bildirilecektir. Her vilayet için Merkez İnkılap Komitesi ‘nin emri ile genel askerlik hizmetini yapması ve düzenli olarak seferberlik ve mücadeleye katılmakla mükelleftir.²⁸⁹

Buhara Cumhuriyeti yetkililerinden Feyzullah Hocayev, Osman Hocayev, Abdülhamid Oripov ‘dan oluşan bir grup bu konu hakkında ki görüşlerini şu şekilde açıklamıştır: ‘*Kızıl Ordu birimleri Buhara topraklarından bulunduğu sürece Cumhuriyet ve bağımsızlık sadece boş kelimelerden ibaret olacaktır.*’²⁹⁰ 5 Şubat 1921’de Buhara halkından asker alımı hakkında bir beyanname yayınlandı. Bu beyanname ile merkez hükümet dairelerinden Harbiye Nezareti ileri derecede önem vermiş ve özel bir komisyon kurularak askeri programlar hazırlanmıştır. 5 Şubat 1921’de saat 12:00’de bütün ahali İstiklal Meydanında toplandılar. Halk Nazırlar Şurası Başkanı Feyzullah Hocayev ve Merkez İnkılap Komitesi Başkanı Abdülkadir Muhiddinov halka seslenmiştir. Muhiddinov, askerliğin önemini ve faydalarını aktarmıştır.²⁹¹

6.2. Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti’nde Polis Teşkilatının Kurulması ve Sorunları

Buhara’da ki emirlik rejiminin devrilmesinden sonra kurulan yeni hükümette İç İşleri Bakanlığı tarafından bir denetim konseyi kurulmuştur. Buhara Hükümeti, iç düzeni sağlamak, haklarını koruma, yıkıcı ve suçlarla mücadele etme, ahlaki ve ruhsal çevreyi dengeleme görevlerini İç İşleri Bakanlığı sorumluluğuna vermiştir. İç İşleri Bakanlığı tarafından emirlik dönemi polislerin yerine yerel ahalden oluşan bir polis teşkilatının kurulmasına karar verilmiştir. Bu karar ile birlikte CH. K adı varilen acil durum komisyonu kurulmuş ve başkan olarak Ibadulla Hocayev atanmıştır. Hükümetin,

²⁸⁹ Buhara Ahbar Gazetesi, ‘‘Buhara Şuralar Cumhuriyeti Merkez İnkılap Komitesi tarafından yayınlanan 105. Buyruk...’’29 Şubat 1921.

²⁹⁰ SH. A. Hayitov ve K.J. Rahmonov, a.g.e. s.50.

²⁹¹ Buhara Ahbar Gazetesi, ‘‘Buhara Ahalisinden Asker Alma Tarihi Beyan,’’ 16 Şubat 1921.

kurmuş olduğu okullar, müzeler, tiyatro binaları ve kulüplerin güvenliği için de polis teşkilatına ihtiyacın artmasına neden olmuştur. Ancak BHSC ‘de ki yerel ahaliden oluşturulacak polis teşkilatıyla ilgili bir takım sorunlar vardı. Herşeyden önce polis memurluğu için verilecek eğitim programı konusunda sorunlar baş göstermiştir.

BHSC’de, 1924 yılına gelindiğinde 2 Özbek ve 2 Tacik alayı bulunmaktaydı. Ancak bu alaylarda bulunan polislerin okuryazarlık sorunları, ahlaki eğitimi ve sorumsuz davranışları ahali arasında memnuniyetsizliğe ve devlet içerisinde ki düzensizliğe neden olmuştur. Ayrıca bu teşkilatın başında bulunan Ibadulla Hocayev’in de eğlence hayatına düşkünlüğü ve sorumsuzluğu polisler üzerinde olan etkisinin yok olmasına neden olmuştur.²⁹²

6.3. Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti’nde Ulusal Hava Filosu ve Ulaşım

Yirminci yüzyılın ilk on yılı, dünya bilimi ve teknolojisinin gelişimindeki küresel keşifler başlamış, bu dönemde uçak üretimi, yolcu taşımacılığı ve askeri teçhizatların yenilendiği bilinmektedir. 1920-1924’te Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti vatandaşlarının yaşamlarını iyileştirmek, ülke çapında ulaşım sorunlarına çözüm bulmak ve komşu ülkelerle yakın ilişkiler kurmak amacıyla kendi filosunu oluşturmaya başlamışlardır. Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti başkanı Feyzullah Hocayev, 1923 yılı baharında Moskova’daydı ve ülke çapında hava yolları kurmak için bir anlaşma imzalamıştır. Aynı yıl Rusya üzerinden Buhara Cumhuriyeti, Türkistan ASSR ve Harezm Cumhuriyeti ’ne 20 uçak gönderilmiştir. Havaalanları Buhara ‘yı Duşanbe, Hiva, Taşkent, Almatı ile bağlamak zorundaydı. Ülkede düzenli bir hava filosu oluşturarak için üç kişilik bir komisyon kurulmuştur. Komisyon havaalanını ülkenin en önemli şehirlerinde kurmaktan sorumludur. Buhara Hükümeti, Duşanbe hava yolunun açılması, uçaklar ve durakların oluşturulması için 35.000 som altın tahsis edilmiştir.²⁹³

Buhara Cumhuriyeti, 1923 yılında ‘‘Hava Filosu Dostları Cemiyeti’’ kurmuştur. Bu toplumun himayesinde, ülkedeki şirketler ve kuruluşlar hava filosunun yararına halktan bağış toplamıştır. Nifat Şirketi çalışanları filo için 3.078 meblağ ödemiştir. İki

²⁹² SH.N. Aminov, ‘‘ BXSR Hukumatida Mıllıtsiya Hızmatining Yolga Koyılıshı Echım va Muammolar,’’ *XIX Asr Oxırı- XX Asr Boshlarida Buxoro*, Nisan 2016, s.145-146.

²⁹³ SH. A. Hayıtov ve K.J. Rahmonov, a.g.e., s.34.

tiyatro gösterisi toplamında elde edilen miktar 18.375 som bu derneğe bağışlanmıştır. 3 Ağustos 1923'te resimlerden 5802, halk oyunlarından 4505 ve binicilik maçlarından 1425 som elde edilmiştir. 5-12 Ağustos 1923 yılında Buhara Cumhuriyeti uçak alımı ve yüksek maliyetleri için ‘‘Hava Filosu Yardım Haftası’’ düzenlenmiştir. Buhara’da haftalık 5 milyon kişinin katılabileceği etkinlikler yapılmıştır. Hafta boyunca toplanan meblağlar Buhara Ahbar gazetesinde listelenmiştir: *‘‘235 som, 50 madeni para, Gümüş bölümünden 233 som, 25 madeni para, 25 Buhara Altın Sikkesi, 4 Afgan Sikkesi, 318.792 Rus parası. ‘‘*Yapılan haberlere baktığımızda, halkın hava taşımacılığını desteklediği görülmektedir. Buhara Cumhuriyeti Hükümeti, zamanın modern uçakları edinerek finansal durumunu iyileştirmeyi amaçlamıştır.²⁹⁴

²⁹⁴ SH. A. Hayitov ve K.J. Rahmonov, a.g.e., s.35-36.

YEDİNCİ BÖLÜM

BUHARA HALK SOVYET CUMHURİYETİ'NDE SOSYAL YAŞAM

7.1. Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti'nde ki Kadınların Eğitim Sorunları

Malum ki, doğu dünyası toplumlarının yarısından fazlasını oluşturan kadınların yaşam şartları, eğitim ve toplumdaki yerleri her zaman tartışılmıştır. Bu sorun Buhara Hükümeti liderleri içerisinde de dile getirilmiş ve konu hakkında çeşitli makaleler yazılmıştır. Yazılan eserlere bakıldığında emirlik devriminden önce Buhara kadının sosyal hayatta ki statüsü sadece ev işi ve doğum yapmak olduğunu görmekteyiz. Buhara Cumhuriyeti Hükümeti, kadınların sosyal ve kültürel yaşama katılımı ile birlikte, toplumun gelişiminde kadınların haklarını ve rolünü arttırmak için önlemler almıştır. 1922 yılında Buhara'da ilk kez "Dünya Kadınlar Günü" kutlanmıştır.²⁹⁵ 1924 yılında 8 Mart günü "Doğu Kadınlar Özgürlük Kulübü" açılmıştır. Açılış törenine Buhara'dan yerel Müslüman ve Yahudi kadınlar katılmıştır. Kurulan bu kulüp 3 ana görev etrafında birleştirilmiştir.

- a) Personel eğitimi,
- b) Ekonomik özgürlük ve emeğin korunmasını sağlamak,
- c) Yasal ortamın iyileştirilmesi hedef edinmiştir.²⁹⁶

Buhara Ahbar gazetesinde de bu konu hakkında kadınların toplumdaki yeri ve eğitiminin iyileştirilmesi amacıyla makaleler yayınlanmış ve ülkede ki kadınların siyasi hakları, kültürel ve eğitsel yaşama katılımları, okuryazarlıkları ve ailelerinin hak ve özgürlükleri hakkında birçok çalışma yapılmıştır. Yapılan etkinlikler arasında "Kadınlar Kursları", "Buhara'da Kadınlar Günü", "Kadınlar İçin Eğitim", "Buhara'da Kadın Hakları", tarzındadır.

²⁹⁵ Kemal Rahmanov, a.g.e. (2012), s.90.

²⁹⁶ M. Ahrarova, "Buxoroda Xotin-Qizlar Harakati Tarixidan," *Buxoro Tarixi Masalalari*, 1996, s.125-138.

Yayınlanan makalelerin içeriği şu şekilde bölümlere ayrılabilir:

- Kadınları eğitime teşvik eden, başarılarını özetlemek ve gelecekte ki görevlerini yansıtan makaleler yazılmıştır,
- Kadınların toplumda ve ailede hak ve özgürlüklerini tanıtan ve faaliyetlerinin artması hakkında makaleler,
- Toplumun maddi manevi ve ahlaki refahını sağlama da kadınların rolünü ve yerini gösteren bir dizi makaleler.

Yirminci yüzyılın başlarında, Doğu'nun uyanışı, baskı ve zulme karşı mücadele, kadın hakları mücadelesiyle birleşmiş, Buhara Cumhuriyeti'nin kuruluşunun ilk günlerinden itibaren hem erkekleri hem de kadınları eğitmek ve aralarından öğretmen yetiştirmek için altı aylık eğitim kursları açılmıştır. Kadınları eğitmenin amacı sadece okuma ve yazma öğretmek değil, aynı zamanda eğitilmiş anneler aracılığıyla zihinsel ve fiziksel olarak sağlıklı çocuklar yetiştirmek, adalet, eşitlik ve bağımsızlığın ne demek olduğunu anlamalarına yardımcı olmaktır. Yurt dışına okumaya gönderilen öğrenciler arasında kız çocukları da varken, bu oran oldukça azdır.²⁹⁷

Moskova'ya ise Eğitim Bakanlığı tarafından 8-14 genç kızlar üniversitelerde okumak için gönderilmiştir. Ancak o dönemde kızların yurt dışında okuması için seferber etmek bir hayalliydi çünkü hükümet istese dahi kız babaları buna izin vermemiştir. Buhara Cumhuriyeti'nde 11-12 yaşlarında olan kız çocuklarının evlendirilmesi geleneğinin devam etmesi de hükümet tarafından engellenmeye çalışılmıştır. Evlilik ile ilgili birçok makale yayınlanmış ve yapılan kongrelerde sürekli gündeme gelmiştir. Çözüme kavuşturulmak istenen bu konu ne yazık ki tam olarak gerçekleştirilmemiştir.²⁹⁸

7.2. Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti'nde Sosyal Yaşam

Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti, emirliğin yıkılması kötü bir ekonomi değil aynı zamanda eğitim ve kültürel alan da geri kalmışlığı miras almıştır. Ayrıca, Kızıl Ordu Buhara'yı işgal ettiğinde tarihi birçok anıt ve binalar büyük ölçüde hasar görmüştür. Emirliğin başkenti olan Buhara'da harabeye dönmüştür. Halkın sağlığını

²⁹⁷ SH. A. Hayitov ve K.J. Rahmonov, a.g.e., s. 37.

²⁹⁸ SH. A. Hayitov ve K.J. Rahmonov, a.g.e., s. 39-42.

tehlikeye atacak hastalıkların önlenmesi için de yeni hükümetin önemli görevlerindendir. 1922 yılı ocak ayında Buhara’da kadın ve iç hastalıkları için bir hastane açılmıştır. Halkın kültürel seviyesini geliştirmek için kulüpler, çayevleri, kütüphaneler ve müzelerin açılmasına özel önem verilmiştir.

1921 yılında BHSC Eğitim Bakanı Kari Yoldash tarafından Buhara Emirliği’nin yazlık sarayı Sitorai Mohi Hossa bir halk müzesine dönüştürülmek üzere harekete geçmiştir. 1922’de BHSC hükümet binasında bir kıraathane açılmıştır. Buhara kütüphanesi sadece öğrenciler için değil, aynı zamanda ahalinin de kullanabileceği şekilde tasarlanmıştır.²⁹⁹ Buhara Cumhuriyeti, Buhara’da modern okullar açmak, gazete ve dergiler yayınlamak, genç Buhara halkını politik, ekonomik, sosyal ve kültürel seviyesini yükseltmek için Avrupa’ya çalışmaya göndermek, bazı aileler arasında yaşanan tartışmaları sonlandırmak ve 1908 yılı itibariyle dağınık yaşayan aileleri bir merkezde toplayarak, hükümetin merkezi otoritesini güçlendirmeyi hedef almışlardır.³⁰⁰

Buhara Cumhuriyeti’nin diğer şehirlerinde de, hükümet tarafından parklar oluşturulmaya ve bataklıklar- sazlıklar kurultulmuştur. 1922 baharında Buhara’da çocuklarını yaz aylarında vakit geçirebilmeleri için bir anaokulu kurulmuştur. 1923 yılında Buhara Bölge İcra ve Hükümet Ekonomi Konseyi tarafından tahrip olan binalar ve bahçeler onarılmaya başlandı. Buhara’da 1922-1923 yılları arasında 5 kulüp, 10 çayhane vardı ve bu kurumlar devlet tarafından açılrsa da maalesef beklenen sonucu vermemiş özellikle toplumun yarısından fazlasını oluşturan kadınlar tarafından hoş görülmemiştir. BHSC, iç ve dış politika karşılaştığı zorluklara rağmen modernleşme ve teknik alanda gelişim için büyük çaba sarf etmiştir.³⁰¹

7.3. Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti’nde Halk Sağlığı Sorunları ve Devlet Tedbirleri

Buhara Cumhuriyeti, Emirlikten miras kalan ekonomik, sosyo-politik ve kültürel geri kalmışlığı sona erdirmek için büyük bir çaba sarf etmiştir. Ayrıca bu dönemde halkın bir salgın ile karşı karşıya gelmesi nedeniyle sağlık alanında da çalışmalar yapılmıştır. Buhara’da ekolojik çevre, kuru-tozlu, aşırı sıcak ve içme suyu nedenleriyle

²⁹⁹ SH. A. Hayitov ve K.J. Rahmonov, a.g.e., s.56.

³⁰⁰ Feyzullah Hocayev, a.g.e.C.I, s.175-176.

³⁰¹ SH. A. Hayitov ve K.J. Rahmonov, a.g.e., s.59.

çiçek hastalığı, kolera, sifiliz benzeri birçok hastalıkla mücadele etmek zorunda kalınmıştır. Hastaları tedavi etmek için ilaç ve hastane ihtiyacı ortaya çıkmıştır.

Salgın hastalıklar ile ilgili çeşitli makalelerde semptomlarından bahsedilmiş ve önlem alınmazsa ölümcül olduğu bilgisi verilmiştir. Bulaşıcı hastalıkların önlenmesi için Buhara Cumhuriyeti tarafından görevlendirilen İsaev, bu hastalığın doğası hakkında dersler vermiş ve belirtilerini listelemiştir. Ayrıca görevlendirilen İsaev tarafından Özbek ve Yahudi okullarındaki tıbbi muayenelerin sonuçlarını da şu şekilde listelenmiştir:³⁰²

Tablo 12. SH. A. Hayıtov ve K.J. Rahmonov, *Buxoro Xalq Sovet*.

Muayene Yapılan Okullar	Denetlenen Çocuk Sayısı	1922’de Sıtma Hastalığı Olan Çocuk Sayısı	Böceklerden Hastalık Kapan Çocuk Sayısı	Genel Hasta Çocuk Sayısı	Gençler	Orta Yaşta Olanlar	Büyükler	Ateşli Çocuk sayısı
Yahudi Çocuk Okulu	29	25 (89%)	20 (71%)	19 (65%)	10	6	1	5 (17%)
Özbek Çocuk Okulu	39	20 (51%)	36 (93%)	24 (87%)	5	12	17	28 (41%)

SH. A. Hayıtov ve K.J. Rahmonov, *Buxoro Xalq Sovet Respublikası: İqtisodiyot, İjtimoiy-Siyosat va Madaniy Hayot (1920-1924 Yıllar- Buxoro Nashriyoti, 2005)*, Sayfa 45’ten Alınmıştır.

Yukarıdaki tablodan görüleceği gibi Buhara’da 10-15 yaş arası çocukların %70’inden fazlası bu hastalıktan muzdariptir. Hastaların deneyimli doktorlar tarafından tedavi edilmesi gerekmektedir. Cumhuriyet nüfusunun sağlığını iyileştirmek için bulaşıcı hastaları önlemek adına Hocayev başkanlığında gerekli adımlar atılmıştır. Halk Vekilleri Konseyi başkanının emriyle, sıtma tedavisi için köylere ücretsiz olarak ilaçlar dağıtılmıştır. Özel bir tüzük hazırlanmış ve Feyzullah Hocayev’e sunulmuştur. Tüzükte ilaçlar, bulaşıcı hastalıklara karşı mücadele merkezlerinin açılması, askerler için sağlık merkezlerinin kurulması, eczanelerin inşası ve çocuk sağlığı merkezlerin kurulmasına

³⁰² SH. A. Hayıtov ve K.J. Rahmonov, a.g.e., s.44.

yer verilmiştir. Almanya'dan çeşitli ilaçlar ve hastane ekipmanları satın alınmıştır. 1923 yılında 1,5 bin kg iğne alınmıştır. Şubat – Kasım 1923'te Almanya'dan Buhara'ya 4 vagon tıbbi ekipman teslim edilmiştir. Buhara Hükümeti, belirli bölgelerde hastanelerin çalışması gerektiği kanısına varmış ve Ağustos- Eylül 1923'te Darbend, Karki, Şehri Şebz şehirlerinde ve kasabalarında tıbbi noktalar ve hastaneler açılmıştır.

Buhara Halk Cumhuriyeti Konseyi'nde zararlı ürünlerin ekimlerini yasaklayan özel bir kararname kabul edilmiştir. Askerler de bulaşıcı hastalıkları önlemek adına konferanslar düzenlenmiştir.³⁰³ 1924 yılına gelindiğinde 5 hastane ve 2 ayakta tedavi kliniği, 27 poliklinik, 8 hemşirelik merkezi hizmette bulunmaktaydı. Ayrıca 7 paramedik ve 6 sıtma istasyonu kurulmuştur.³⁰⁴ Buhara'da yayılan tifo salgını nedeniyle hükümet önderliğinde S. Choliboyev başkanlığında Acil Sağlık Koruma Komisyonu kurulmuştur. Tedavi için başta Buhara, Kogan ve diğer şehirler olmak üzere dispanserler ve geçici kıışlalar inşa edilmiştir. ³⁰⁵ Muloqot Dergisi sayı 11'de aktarılan bilgeye göre ‘ ‘*Şubat 1922'de Buhara'da 16-23 yaşları arası 25 gence eczacılık eğitimi verilmesi için 6 aylık eğitim kursu açılmıştır.*’ ’

1923-1924 yıllarında devlet bütçesinden 211.000 som harcanmış ve bir sonraki yıl içerisinde bu alanda yapılacaklar şu şekilde aktarılmıştır:

1. Kamu kurumları genişletilecek, sağlık personelinin becerileri geliştirilecektir.
2. Tıbbi malzeme ve teçhizat güçlendirerek, sıhhi eğitim verilecektir.
3. Halka ücretsiz sağlık yardımları arttırılacaktır.³⁰⁶

Ancak tarım arazileri ve hayvancılığa verilen önem nedeniyle sağlık bakanlığı dahil olmak üzere bakanlıkların bütçeleri yüzde elli oranında azaltılmıştır. Bu durum kurulacak olan hastane sayısının azaltılmasına neden olmuştur.³⁰⁷

³⁰³ SH. A. Hayitov ve K.J. Rahmonov, a.g.e., s.43-48.

³⁰⁴ Feyzullah Hocayev, a.g.e., C.I, s.279.

³⁰⁵ F. Kasimov, *Buxoro Respublikasi Tarixshunasligi*, Buxoro Nashriyoti, 1996, s.43-48.

³⁰⁶ Feyzullah Hocayev, a.g.e. C.I. s.279-280.

³⁰⁷ M.Jorayev, R. Nurullin ve S. Kamolov, a.g.e. s.248.

7.4. Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti Döneminde ki Özbek Muhacirleri

Sovyet döneminde Özbekler tarafından yapılan göçleri, 1917-1924, 1925-1930, 1939-1945 olmak üzere üç farklı kademede gerçekleştiğini bilmekteyiz. Türkistan'da ki ilk ulusal devletin kurulması için monarşinin yıkılmasıyla oluşan yıkım ve bölgedeki açlık, iç karışıklıklar ve Bolşeviklere karşı yapılan bağımsızlık hareketleri sırasında da bir çok Özbek yurtlarını terk etmişlerdir.

1917'den 1920'e kadar Türkistan'da ki siyasi süreçler sonucunda mülteci sorununu oluşturmuştur. Türkistan ASSR, BHSC ve HHSC'den giden göçmenler için, anavatanlarına dönmeleri için önlemler alınmıştır. Nisan 1921'de Oluşturulan özel komisyon tarafından BHSC İç İşleri Bakanlığı tarafından verilen bir karar ile Türkistan ASSR'de ikamet eden Buhara vatandaşlarının ülkesine geri gönderilmesi konusunda çalışmalar yapılmıştır. Kararda, her hafta 60 kişinin geri dönen ailelerin titiz bir tıbbi muayenesi, istihdam ve barınma yer almaktaydı. Eski Buhara mültecilerine, anavatanlarına döndüklerinde yanlarına hangi eşyaları alabileceklerini ve yasaklar konusunda talimatlar verilmiştir.³⁰⁸

Hayvancılık uğraşan mültecilerin, hayvanlarını, tekne ve el arabalarını bırakmaları gerektiği belirtilmiş, Buhara'ya dönmek istemeyenlerin de listesi çıkartılarak Buhara – Afgan sınırına gönderilmiştir. BHSC ile RSFSR arasında imzalanan gümrük anlaşmasının 10. maddesine göre Buhara- Afgan sınırında tek bir Türkistan cephesi oluşturulmuş ve sınır RSFSR birlikleri tarafından korunmaktadır. 1922 Kasım raporunda, 40.000 mültecinin yerlerine geri gönderildiği, 45. 000 mültecinin de dönmek için gönüllü olduğu kaydedilmiştir. Geri dönen mültecilerin 12 bini yetim 14 bini aileler ve 24 bini ise genç çocuklardı. Emirliğin yıkılmasından sonra Afganistan'a kaçanlar arasında devlet kapısında çalışan üst düzey görevliler de vardı.

1920-1924 yıllarında Sovyet hükümetinin şiddet ve baskı politiklarından muzdarip olan Özbekler, doğu ülkelerini göç etmek üzere seçtiler. Bunun nedeni uzun yıllardır yapılan ticari ve siyasi ilişkiler nedeniyle dil sorunun yaşanmamasıdır. BHSC Hükümetinde görev yapmış olanlar da adaletsizlik ve şiddet politikası nedeniyle yurt

³⁰⁸ Madina Ramazanova, "BXSR Devri Özbek Muhajirlığı," *Referat Jurnalı*, Buhara 2011, s.1.

dışına çıkmışlardır. Bunları arasında yer alan Ubeydullah Hocayev Afganistan'a ve Osman Hocayev'de ilk olarak Afganistan'a, oradan da Türkiye'ye gelmiştir.³⁰⁹

7.5. Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti Telgraf, Posta ve Elektrik Çalışmaları

Posta ve telgraf çalışmaları 1921 yılında başlamıştır. Bu hizmet kurulmasına rağmen bu alanda ki iletişim faaliyetleri kısıtlıdır. Kasım 1922 yılında telgrafın her kelimesi 20 som, mektup göndermek 50 som olarak ücretlendirilmiştir. Her vatandaşı 24 saat içerisinde bir telgraf gönderme hakkında sahiptir.³¹⁰ Çalışmalar 1922 yılı olarak görünse de, Buhara hükümeti 1921 yılında Buhara Telgraf Ajansı 'nın kurulmasına istemişlerdir. Yıl içerisinde 220 kilometrelik telgraf hatlarının yeniden döşenmesi ve 700 kilometrelik yeni hattın inşası yapılmış, Duşanbe şehrinde aynı zamanda bir radyo istasyonu açılmıştır.³¹¹

Buhara hükümeti posta ve telgraf ağlarının geliştirilmesine özel önem verilmiş ve 1921-1922 yıllarında İç İşleri Bakanlığı 'nın kontrolü altında posta ve telgraf okulları açılmıştır. Okuldan mezun olanlara sertifikaları verilerek, ülkenin çeşitli bölgelerine çalışmaya gönderilmiştir.³¹² 1922-1923 yıllarında ilk telefon santralleri kuruldu ve Buhara'da radyo yayınları yapılmıştır. 1923 sonbaharında elektrikli lambalar sağlamak için Buhara'da ki Registan Meydanına ilk güç istasyonu kurulmuştur. Yine bu yıllarda Buhara Cumhuriyeti'nde ilk telefon istasyonları inşa edilmiştir. 1922 yılında Buhara Telgraf Ajansı kurulmuştur.³¹³

³⁰⁹ Madina Ramazanova, a.g.m. s. 4-6.

³¹⁰ Buhara Ahbar Gazetesi, "Pochta va Telegraf Tomonindan Mühim Bildiriş," 19 Kasım 1922.

³¹¹ Feyzullah Hocayev, a.g.e. C.I. s.278.

³¹² SH. A. Hayitov ve K.J. Rahmonov, a.g.e., s.59.

³¹³ SH. A. Hayitov ve K.J. Rahmonov, a.g.e., s.57-58.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

BUHARA HALK SOVYET CUMHURİYETİ SANAT ALANINDAKİ FAALİYETLERİ

8.1. Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti'nde Milli Tiyatro Sanatı

Yirminci yüzyılın ilk çeyreğinde doğu dünyasında ulusal kültür ve sanatın gelişmesinde önemli adımlar atılmıştır. Buhara Cumhuriyeti'nde de Özbek milli sanatın gelişimi konusunda da pratik adımlar atılmıştır. Feyzullah Hocayev başkanlığında Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti Hükümetinde, tiyatro sanatının da gelişmesinde özel önem verilmiştir. Milli Eğitim Bakanlığı tarafından BHSC sınırları içerisinde tiyatro grupları oluşturulmuş ve tiyatro binalarının kurulması için ‘‘Siyasi Bilinç ve Bilginin Yayılması Teşkilatı’na’’ sorumluluk verilmiştir. Buhara’da tiyatro binasında yazlık ve kışlık olarak sahneler inşa edilmiştir.³¹⁴

Her bölgeden beş öğrenci alınarak bir tiyatro grubu oluşturulmuş, oyun yazarı olan H. Niyozı tarafından bir proje geliştirilmiştir. 1921 yılında Kızıl Buhara adlı 400 kişilik bir tiyatro binası Karki şehrinde inşa edilmiştir. Buharalı gençler kurulan tiyatro binalarında sahne almak için toplanmış ve *Eski Türkistan*, *Qozi Q’oshin* gibi amatör gruplar kurulmuştur. Amatör grupların sahnelediği oyunlar halk tarafından olumlu karşılanmıştır. Eylül 1922’de başlayan 800 kişilik tiyatro binası inşası 1923 yılının başlarında tamamlanmıştır. Ayrıca bu bina da büfe de kurulmuştur. 6 Şubat 1923 yılında açılışına hükümet başkanı Feyzullah Hocayev’de katılmıştır. Buhara hükümeti tarafından Tatar ulusunun temsilcisi Basir Nugayev, tiyatroların genel müdürü olarak atanmıştır. Tiyatro gösterilerinde kullanılması için müzik alanında uzman eğitim verilmiştir. 1921 yılında A. Fıtrat’ın teşebbüsü ile 50 öğrencinin eğitim alabilmesi için bir yıllık müzik okulu açılmıştır. 1922 yılında bu okulda eğitimini tamamlayan öğrenciler, tiyatro da konser vermiş ve tiyatro gösterilerini gerçekleştirmiştir. Milli Eğitim Bakanlığı tarafından yabancı müzisyenler öncülüğünde dans kursları açılmıştır.

Buhara’da tiyatronun gelişmesinde Abdurrauf Fıtrat’ın payı büyüktür. Yazdığı eserlerle sanata atkıda bulunan Fıtrat’ın 1922 ve 1923 yıllarında oyunları sahnelenmiştir.

³¹⁴ SH. A. Hayitov ve K.J. Rahmonov, a.g.e., s.76.

1920-1924 yıllarında Sovyetlere bağlı kurulan cumhuriyette var olan çiftçiler sorununu dile getiren beş perdelik bir oyun yazmıştır. Sadece ülke içerisinde ki sorunlar ile ilgili değil, aynı zamanda komşu ülkelerin siyasi ve sosyal sorunları da konu eden oyunları yazmıştır.³¹⁵ Buhara Halk Cumhuriyeti hükümeti, birçok soruna rağmen, kültür alanında tiyatro sanatının gelişiminin mükemmel olmasına dikkat etmiştir. 28 Aralık 1921 yılında Karakul şehrinde tiyatro gecesi başlamıştır. Bu gece de üç perdelik ‘‘Köhne Türkiye’’ isimli ve bir perdelik mizah konulu gösteri yapılmıştır. Tiyatro gösterisini izleyen halk sahnelenen oyunları beğenmiş ve memnun ayrılmıştır.³¹⁶ Karki şehrinde Buhara İştirak Fırkası komisyonu tarafından Kızıl Buhara isimli dört yüz kişilik bir tiyatro inşa edilmiştir. Sahnelenecek oyun için gerekli nüshalar hazırlanmıştır. Aldığımız Malumat neticesinde on beşinci günde halk için tiyatro geceleri başlamıştır.³¹⁷ Feyzullah Hocayev, 1924 yılında Leningrad Film Organizasyonu ile ulusal sinemanın ve dizi sektörünün de gelişmesi için bir sözleşme imzalamıştır.³¹⁸

8.2. Buhârâ Cumhuriyeti’nde İlk Müzesini Açma Teşebbüsleri

Müzeler, tarih boyunca her ulusun kendine ait kültürün aktarılmasını sağlayan, ülkelerin geçmişlerini görselleştiren harika birer okuldur. Buhara Cumhuriyeti hükümetinin ilk günlerinden itibaren, tarihi değer taşıyan kitap ve eserleri toplayarak, ülkeden çıkışlarını önlemek üzere birtakım emirler çıkarılmıştır. Milli Kültür Bakanlığı himayesinde bu eserlerin toplanması için ‘‘ Tarih Eserler- Antika Şubesi’’ kurulmuştur. Şube yaklaşık iki sene boyunca özverili bir şekilde çalışma sürdürmüştür. 8 Kasım 1922’de Buhara Cumhuriyeti hükümetinin eski binasında, Buhara Müzesi’nin resmi açılışına katılan Ata Hocayev ‘‘ Buhara’da bir müzenin açılışını görmek arzularımın arasındaydı. Bugün bu kutsal dileğin gerçekleştiğini görmek bizi çok mutlu etti.’’ diyerek görüşlerini dile getirmiştir. Müze içerisinde yer alan Feyzullah Hocayev adlı okuma odasına Rus elçisi Sokolov tarafından bazı kitaplar bağışlanmıştır.³¹⁹

³¹⁵ Aynur Öz, ‘‘Özbek Edebiyatında Tiyatro Türü Üzerinde,’’ *Türkler*, C.19, s.703-704.

³¹⁶ Buhara Ahbar Gazetesi, ‘‘Karakul Şehrinde ki Tiyatro,’’ 27 Ocak 1921, S.21.

³¹⁷ Buhara Ahbar Gazetesi, ‘‘ Karki Şehrinde Tiyatro ve Sahnesi,’’18 Kasım 1921, S.55.

³¹⁸ N. Mustafayeva, a.g.e. s, 140.

³¹⁹ SH. A. Hayitov ve K.J. Rahmonov, a.g.e., s.83-86.

8.3. Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti Döneminde Müzik Faaliyetleri

Feyzullah Hocayev, kendi döneminde Buhara’da sanatın ve medeniyetin gelişmesi için büyük çaba göstermiştir. F. Hocayev okul dönemlerinde halkın yaşam şartlarının gelişmesi için sadece ekonomik alanda değil, medeni yönden de ıslahatların yapılması gerektiğini düşünmüştür. Feyzullah Hocayev, annesi Reyhan Banu’nun etkisiyle küçük yaştan itibaren müzik dersleri almaya başlamıştır. Mirza Abdülkadir, Hafız Sheraziy, Shay Sadiy, Abdurrahman Jomiy gibi hocalardan doğu klasikleri alanında eğitim almıştır. Küçük yaşta aldığı eğitim neticesiyle Feyzullah Hocayev, Buhara halk koşuklarını halk mirası olarak görmüş ve gelecek nesle aktarılması için çalışmalar yapmıştır. Bu alanda yapılacakların program haline getirilmesi Buhara Halk Nazırları sorumluluğuna verilmiştir. 1921 yılında Buhara Cumhuriyeti’nin birinci Buhara Şark (Doğu) Müzik Mektebi açılmıştır. Bu okulda milli müzikler de ders olarak okutulmuştur.

Müzikal ve Buhara Yahudiler Tiyatrosu da Feyzullah Hocayev tarafından kurulmuştur. Hocayev, sonraki yıllarda Moskova’ya gitmiş ve burada müzik alanında usta hoca V.A. Uspenskiy ile görüşmüş, eserlerini temin ederek, kendisine Buhara’da hocalık yapmasını teklif etmiştir. 1923 yılında V.A. Uspenskiy Buhara’ya gelmiş ve burada ki müzik ustalarıyla görüşerek, eğitim vermeye başlamıştır. Buhara’da açılan bu müzik okulundan sonra Semerkant’ta da müzik ve koreografi Enstitüsü açılmıştır.³²⁰

³²⁰ Fayzulla Torayev, ‘‘ Fayzulla Xocayev va Musikiy Merosimiz,’’ *Buxoronoma, Ma’naviyat Fidoyileri*, 2 Nisan 2000.

DOKUZUNCU BÖLÜM

BUHARA HALK SOVYET CUMHURİYETİ'NDE BASIN FAALİYETLERİ

9.1. Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti'nin Basın Servisi Buhara Ahbar Gazetesi

Buhara Emirliği'nin devrilmesinden sonra kurulan Buhara Cumhuriyeti yerel bir basının kurulması, bu şekilde halkı bilgilendirmek için bir gazete yayınlanması konusunda görüşmeler yapılmıştır. Hükümetin kurulmasından bir hafta sonra *Buhara Ahbar* adında bir gazete yayınlanmaya başlamıştır. Gazetenin ilk sayısında yer alan makale de Buhara'da gerçekleşecek siyasi, ekonomik, sosyal, bilimsel ve edebi eğitim alanında yapılacak reformlar vurgulanmıştır.³²¹

Gazete sayısının ilk sayısında hükümet liderleri tarafından çeşitli makaleler yazılmıştır. Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti'nin başkanı Feyzullah Hocayev tarafından da yazılan bir makale de bulunmaktadır. Buhara Ahbar Gazetesinin üçüncü sayısı itibarıyla doğu ve batı dünyasında gerçekleşen olaylar da haber olarak yayınlanmıştır. Buhara Ahbar'ın dördüncü sayısından sonra BHSC hükümetinin emir ve kararnameleri de resmi bölüm başlığı altında işlenmiştir. Gazete, Buhara İnkılap Komitesi tarafından daha sonra da BHSC Merkez Yürütme Komitesi tarafından hafta bir defa yayınlanmıştır. BHSC'nin iç ve dış politikası, sosyo-ekonomik, politik, kültürel süreçler ve zamanın sorunlarını mümkün olduğunca tarafsız olarak eleştiri ile kaleme almışlardır.³²²

9.2. Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti'nin Basın Servisi Azat Buhara Gazetesi

1923 yılı Ekim ayında Buhara Ahbar Gazetesi, Azat Buhara'nın yayınlandığını bildirmiştir. Kasım Sorokın baş editörlüğü ile gazete de çeşitli makaleler yayınlanmıştır. Ayrıca gazete ekibinde çalıştırmak üzere nitelikli personel sağlamak için muhabir seçimlerinde bazı önlemler alınmıştır. Gazete zamanla komünist ideolojinin etkisinde

³²¹ K.J. Rahmonov (2012), a.g.e., s.22.

³²²K.J. Rahmonov (2012), a.g.e., s.36.

girmiş ve haberler bu yönde yayınlanmıştır. Ayrıca 1924 yılında Buhara Komünist Partisi'nin personellerinden Abbas Aliyev'in atanmasıyla Sovyet etkisi tamamen artmıştır.³²³

Tablo 13. K.J. Rahmonov, *Buxoro Halq Sovet Respublikası*.

• **Gazeteler de Yayınlanan Makaleler ve Muhalifleri Hakkında Tablo**

Yazar Bilgisi	Makale İsmi	Gazete ismi, sayısı, yılı	Makale İçeriği
Feyzullah Hocayev	Gündoğdu	Buhara Ahbar, S.1, 20 Eylül 1920	Siyasi
	Hatırımda	Buhara Ahbar, S.48, 1 Eylül 1921	Manevi- Eğitici
	Altı Mühim Mesele	Buhara Ahbar, S.87, 17 Haziran 1922	İktisadi
	Berlin Mektupları	Buhara Ahbar, S.111, 19 Kasım 1922	Siyasi
	Maliye Meselesi ve Yeni Vergiler	Buhara Ahbar, S.166, 5 Mayıs 1923.	İktisadi
	Orta Asya'nın Ulusal Cumhuriyetlere Bölünmesi	Azat Buhara, S.132, 25 Ağustos 1924.	Siyasi- İdari
Abdulkadir Muhiddinov	Ziraat Nezaretinden Beklentilerimiz	Buhara Ahbar, S.25, 22 Şubat 1921.	İktisadi
	Hükümetin Ekonomisi Ne Durumda?	Buhara Ahbar, S.70, 11 Şubat 1921.	İktisadi
Kari Yoldash Polatov	Vergi Hakkında Düşünceler	Buhara Ahbar, S.144, 17 Mart 1923.	İktisadi
	Bağımsız Bir Ülke Nasıl Olunur?	Buhara Ahbar, S.107, 2 Kasım 1922.	Siyasi
	Seyahat Hatıraları	Buhara Ahbar, S.133, 146, 11 Şubat 1923-22 Mart 1923.	Hatıra
Abdulhamid Oripov	Buhara Şuralar Cumhuriyeti	Buhara Ahbar, S. 29-33, 29 Mart- 23 Nisan 1921	İdeoloji
	Halk Hükümeti	Buhara Ahbar, S.105, 26 Ekim 1922.	Siyasi
	Öşür Hakkında	Buhara Ahbar, S.39, 7 Haziran 1921.	İktisadi
	Pahalılık ile Mücadele	Buhara Ahbar, S. 69, 4 Şubat 1922.	İktisadi
	Seyahatte Gördüklerim	Azat Buhara S.27-29, 20 Aralık- 23 Aralık 1923	Hatıra
	Halk Eğitimi	Azat Buhara, S.102-106, 12 Haziran-24 Haziran 1924	Eğitim- Kültür
Abdurrauf Fitrat	Vakıf İşleri Hakkında Sunulan Proje	Buhara Ahbar, S. 88, 29 Haziran 1922	İktisadi- Siyasi- Medeni

K.J. Rahmonov, *Buxoro Halq Sovet Respublikası Tarixi Matbuot Sahifalarida*, (Buxoro Davlat Universiteti, Tashkent 2012), Sayfa 46-48'den Alınmıştır.

³²³ K.J. Rahmonov (2012), a.g.e., s.38.

ONUNCU BÖLÜM

BUHARA HALK SOVYET CUMHURİYETİ'NİN DIŞ İLİŞKİLERİ VE ELÇİLİKLERİ

10.1. BHSC Hükümetinin Yurt Dışındaki Temsilcileri ve Ofisleri

Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti hükümeti kurulduğu yıldan itibaren yabancı ülkeler ve komşu ülkelerle diplomatik ve ticari ilişkiler çaba gösterilmiştir. Hükümet tarafından temsilciler Türkistan ASSR, Harezm Halk Sovyet Cumhuriyeti, Azerbaycan, Tataristan, Başkurdistan Cumhuriyetleri, RSFSR, Kırgızistan gibi ülkelere gönderilmiştir.³²⁴ BHSC'den Kasım Kariev ve Muhammed Abdukarimov, İran'a elçi olarak gönderilmiştir. Abdürrahim Yusufzade liderliğinde 13 kişilik bir grupta Afganistan'ın başkenti olan Kabil şehrine elçilik münasebetiyle gitmişlerdir. Almanya'da BHSC'nin özel bir temsilciliği de açılmıştır. Temsilcilik, ticari ilişkiler ve kültürel temaslar için görev almışlardır.³²⁵

10.2. Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti'nin Almanya'da ki Elçilik Faaliyetleri

Buhara Cumhuriyeti başkanı Feyzullah Hocayev, Almanya ile ilişkilerini geliştirmek için elçilik açma konusunda çalışmalar yapmıştır. RSFSR, Buhara Cumhuriyeti ile Almanya arasında diplomatik ilişkilerinin gelişmesine izin vermemesi rağmen BHSC hükümetinin Berlin şehrinde özel bir temsilcilik açması kaçınılmazdı. İki devlet arasındaki ilişki ilk olarak ticari alanda başlamıştır. Sonra ki süreçler de eğitim alanında Buharalı gençlerin Berlin'e gönderilmesi, hükümet liderlerinin bu sebeple Almanya'ya ziyaretler gerçekleştirmesi ilişkileri iyiden iyiye geliştirmiştir. Buhara Halk Cumhuriyeti'nin temsilciliği 1922 yılında Berlin'de açılmıştır. BHSC'nin Almanya'da ki eski öğrencilerinden Veli Kayumhan vesilesiyle Berlin'de bir bina satın almıştır. BHSC elçiliğin çabaları sayesinde Buhara vatandaşları için özel bir otel alınmıştır. Ayrıca uluslararası mücevher, nakış vb. sanat eserleriyle bir sergi düzenlemiştir. 1923 yılında yaşanan bir kriz nedeniyle Berlin ofisi kapatma konusu gündeme gelmiştir.

³²⁴ SH. A. Hayitov, "BXSR Hukumatining Xorijdagi Vakolatxonalar (Muammanim Manbashunasligi)," *XIX-Asr Oxiri- XX. Asr Boshlarida Buxoro*, Nisan 2016, s.161.

³²⁵ SH. A. Hayitov, a.g.m., s.161.

Almanya'nın Berlin şehrinde ki BHSC ofisi, iki hükümet arasındaki ticari ve kültürel bağları güçlendirmek için açılmış olsa da zamanla casusluk ile suçlanmış ve hedeflerine ulaşamamıştır.³²⁶

10.3. Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti Hükümeti' nin Afganistan Elçilik İlişkileri

Buhara ve Afganistan arasındaki ilişki eski zamanlara dayanmaktadır. İki ülke arasında ki toprak ve su bağılılığı da kurulan ilişkinin temelini oluşturmaktadır. Buhara Emirliği döneminde, Türkistan topraklarında ki Rus hakimiyeti ve Afganistan üzerindeki İngiliz hakimiyeti nedeniyle kurulan ilişkiler kontrol altındaydı. Buhara Emirliği, komşusu olan Afganistan ile ilişkilerini geliştirmek amacıyla Rus İmparatorluğunda ortaya çıkan Ekim-Şubat 1917 ihtilallerinin sonucu olan kargaşa dan yararlanarak, Afganistan ile diplomatik ve barışçıl bir ticari ilişki kurmaya çalışmıştır. Malum ki, Buhara ve Afganistan ilişkileri Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti kurulmadan önce sağlanmış olması, her iki tarafında elçiliklerin olmasını kaçınılmaz hale getirmiştir. BHSC hükümeti kurulmasıyla iki ülkenin Dış İşleri Bakanları mektuplaşarak iki taraf içinde büyük elçiliklerin yenilenmesi talep edilmiştir.³²⁷

BHSC'den Afganistan'a Abdürrahim Yusufzade liderliğinde 12 kişilik elçilik heyeti, 11 Ocak 1921'de yola çıkmış, üç aylık süren bir yolculuk sonrasında 8 Mart 1921'de Kabil şehrine varmışlardır. Abdürrahim Yusufzade birçok kez Afgan Dış İşleri Bakanı olan Mahmud Tarzi ile görüşmüş, iki hükümet arasında ticaret ve diplomatik ilişkilerin geliştirilmesi konusunda kararlar alınmıştır. Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti elçiliği için özel bir konut temin edilmiş ve 16 ay boyunca Yusufzade, büyükelçi olarak görev yapmıştır. 8 Nisan 1922 yılında Afgan elçiliğine atanan Haşim Şeyh Yakubov, beraberinde 20-25 kişilik bir heyetle Buhara'dan ayrılmıştır. Mülteci Türkmenlerin BHSC'ye iadesi ve iki hükümet arasında siyasi ve mali sorunları çözmekle görevlendirilmiş olan elçi zamanla casus olarak algılanmıştır. Sovyet yetkililerin talebi üzerine BHSC elçilik şubesi 1923 yılında kapatılmıştır. Büyükelçi Haşim Şeyh Yakubov, ömrünü Afganistan'da geçirmiş ve Afganistan'da eğitim bakanlığında görev

³²⁶ D.D. Elova, “ 'BXSR Hukumatining Germaniyadagi Vakolathonasi va Onun Faoliyati,' ” *XIX-Asr Oxiri- XX. Asr Boshlarida Buxoro*, Nisan 2016, s.167-168.

³²⁷ J. Ergashev, “Buxoro va Afgoniston: Diplomatik Aloqalarning Tarixiy Tajribasi,” *Buxoro Tarixi Masalalari*, Buhara Davlat Universiteti, 2016, s.127-129.

yapmıştır.³²⁸ Feyzullah Hocayev, Afgan elçiliğinin kapatılması üzerine bu durumun bir hata olduğunun altını çizerek “ *BHSC’de ki Afgan temsilcisinin sona erdirilmesini kabul etmekle hata yaptık,*” diyerek şu şekilde devam etmiştir: “ *Sadece Afgan misyonunu sürdürmek değil, aynı zamanda diğer ülkelerle diplomatik ilişkiler kurmak gerekiyordu.*”

Buhara Hükümeti, bağımsızlığını ilan ettikten sonra diplomatik ilişkiler kurmayı ihmal etmemiş, özgürlüğün nişanesi olarak gördüğü bu çalışmanın sürekliliğini sağlamadığı için teessür duymuşlardır.

10.3.1. Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti ve Afganistan İlişkileri Hakkında Çıkan Haberler

“*Afganistan’da Elçimiz*”

“*Genç Buhara Hükümetinin Afganistan Elçiliğine tayin edilen eski Ziraat Bakanı Mirza Abdurahim Yusufzade, 11 Ocak saat 16:00’da Eski Buhara İstasyonundan tüm yetkililer ve hükümet üyeleri tarafından uğurlandı.*”³²⁹

“*Afganistan Seyahat Heyeti*”

“*15 Şubat’ta Afganistan ’dan Rusya’ya gönderilen tam yetkili elçi Abdülhadi Han ve onun heyeti Taşkent ’ten Buhara’ya geldiler. BHSC Hükümeti ile ilişkiler hakkında Afganistan Dışişleri Bakanı Mahmut Tarzi Efendiye özel telgraf konusunda Abdülhadi Han Buhara ve Afganistan arasında ilişkiler düzeldi. Bu vesile ile Nazırlar Şurası binasında gösterişli bir ziyafet düzenlendi.*”³³⁰

10.4. Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti ve Azerbaycan Arasında ki İlişkiler

Büyük İpek Yolu’nun merkezinde bulunan Buhara, eski zamanlara dayanan doğu ve batı ülkeleriyle ticari ilişkiler kurmuştur. Kafkasya bölgesindeki Azerbaycan ile

³²⁸ SH. Mirzayev, SH. J. Hayıtov, “Buxoro va Afgoniston: Diplomatik Aloqalarning Tarixiy Tajribasi” *Buhara Davlat Universiteti Ilmiy Axboroti Jurnalı*, S.2, 2017, s. 156-159.

³²⁹Buhara Ahbar Gazetesi, “Afganistan’da Elçimiz,” 18 Ocak 1921, S.20.

³³⁰ Buhara Ahbar Gazetesi, “Afganistan Seyahat Heyeti,” 17 Şubat 1921, S.24.

ilişkileri özel bir karaktere sahiptir. 17.-18. yüzyıllarda Buhara tüccarları Azerbaycan'ın Gence, Bakü gibi şehirlerde yoğun ticari faaliyetlerini gerçekleştirmiştir. Buhara'dan Azerbaycan'a yün, karakul derisi, el sanatları ve el dokuma halılar ihraç edilmiştir. Buhara Hanlığı döneminde dış ticarete İran ve Azerbaycan ile ticari ilişkiler devam etmiş, ancak Çarlık Rusya bu ilişkileri kontrol altında tutmuştur. Emirlik, Rusya tarafından serbest dış ekonomiden yoksun bırakılmış bağımlı bir devlet haline gelmiştir. 1920 Eylül ayında BHSC'nin kurulmasından sonra yeni hükümet bir çok ülke ile diplomatic, ticari ilişkiler kurmaya çalışmıştır. Özellikle Afganistan, İran ve Türkiye gibi ülkeler de elçilikler açılmıştır.³³¹

BHSC, Azerbaycan ile dostane ilişkilerin kurulmasına özellikle dikkat edilmiştir. 1921 sonbaharında BHSC Hükümet başkanı Feyzullah Hocayev, Azerbaycan Dışişleri Bakanlığı'na bir telgraf göndermiştir: *“ Emir ve destekçilerinin baskısını yıkan BHSC Hükümeti iki ülke arasındaki içtenlik, kardeşlik ve komşuluk ilişkisinin gelişmesi, her iki cumhuriyette ekonomik büyüme ve siyasi anlaşmaların yapılması arzusundaım. Bu vesileyle, size gönderilen temsilcimizin kabulünü istiyorum. BHSC ülkesinde temsilcinizi görmekten de mutluluk duyacağım.”* Feyzullah Hocayev'in gönderdiği bu telgraf kısa süre sonra olumlu bir yanıt almıştır. Azerbaycan Dışişleri Bakanı Hasanov gönderdiği telgrafta şunları söylemiştir: *“Hükümetim adına Azerbaycan Cumhuriyeti ile kardeş ilişkisi kurma isteğinizin gerçekleşmesini dört gözle bekliyorum. Şehir merkezinde temsilciniz için özel bir yer hazırlanacak. Ülkenize bir temsilci atadığımızda tereddüt etmeden size göndereceğiz.”*³³² Siyasi temsilcilerin bir görevi de iki ülke arasındaki ticari ilişkileri geliştirmektir. Buhara Ahbar gazetesinde göre, Azerbaycan Cumhuriyeti Büyükelçisi Ali Rıza Narimonov, 1922 yılı ağustos ayında Buhara'ya gelmiştir. Temsilcilerin tayin edilmesiyle Buhara'da Bakü fuarları açılmış, burada gelen ürünler pazarlanmıştır. Buhara Halk Cumhuriyeti'nin Avrupa ve Türkiye'ye temsilcisi Bakü ofisinin aracılığıyla gerçekleşmiştir. Türkiye'ye okumak için gönderilen öğrencilerin güvenliği, maddi şartları sağlamaktan sorumludur. BHSC ve Azerbaycan Cumhuriyetlerinin arasındaki bu ilişkiler, bağımsızlık adımları, Moskova'yı memnun etmemiş ve SSCB'nin 1922 yılında Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'ın da dahil

³³¹ SH. Hayıtov, K. Rahmonov va Alimjon Ahmadov (2020), a.g.e., s.157

³³² SH. Hayıtov, K. Rahmonov va Alimjon Ahmadov (2020), a.g.e. s.159.

edildiği Transkafkasya Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla temsilcilik heyetleri ne yazık ki sonlandırılmıştır.³³³

10.5. Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti ve Türkiye Cumhuriyeti Arasındaki İlişkiler

10.5.1. Buhara Emirliği Döneminde Osmanlı İmparatorluğu Arasındaki İlişki

Timur İmparatorluğu'nun dağılmasıyla kurulan Özbek Hanlığı döneminde Osmanlı Devleti ile ilişkiler kurmuştur. Türkistan hanlıkları içerisinde siyasi ve askeri olarak önde olan Buhara Hanlığı, Osmanlı nezdinde mühim bir yere sahip olduğundan iki devlet arasındaki ilişki zamanla iş birliğe dönüşmüştür. İki devletin resmi olarak ilk yazışmalarının Yavuz Sultan Selim döneminde yapıldığı bilinmektedir.³³⁴ Buhara Emiri Ubeydullah Han, Kanuni Sultan Süleyman döneminde yapılan İran seferinin son aşamasında yardım göndermiş böylece müşterek düşmana karşı birlikte savaşmıştır.³³⁵ Ubeydullah ve Abdullah Han döneminde Kanuni Sultan Süleyman 'a gönderdikleri elçi ve mektuplar ile Safeviler ile yaptıkları mücadelelerden bahsederek yardım talebinde bulunmuşlardır. Osmanlı Devleti tarafından da bu yardım çağrısına karşı yeniçeri, topçu ve top gönderilmiştir.³³⁶

Sultan III. Murad döneminde İran üzerine yapılan seferler için Buhara Emirliği 'ne askeri teçhizat desteği sağlamıştır. Özbek ordusunun modernleşmesi için askeri eğitmenler de gönderilmiştir.³³⁷ Taraflar arası siyasi ilişkiler bu şekilde yürütülürken aynı zamanda Buhara'dan İstanbul 'a eğitim için gelen öğrenciler de olmuştur. Bu öğrenciler Osmanlı Devleti içerisinde yaşanan meşrutiyet çalışmalarından etkilenmiş ve Buhara'ya döndüklerinde İttihat ve Terakki Cemiyeti 'ni örnek alarak Yaş Buharalılar Cemiyeti 'ni kurmuşlardır. Cemiyetin kurulduğu dönemde Buhara Emirliği, yıpranmış otoritesi ile Çarlık Rusya'nın sömürge politikasına dahil edilmiştir. Türkistan bölgesinde siyasi birliğin olmaması sonucunda da işgal edilmesini kolaylaştırmıştır. 18. Yy

³³³ SH. Hayıtoy, K. Rahmonov va Alimjon Ahmadov (2020), a.g.e. s.160-161.

³³⁴ Halil Ülker, "Osmanlı Özbekistan Siyasi İlişkileri (1514-1873)," *MANAS Sosyal Araştırmaları Dergisi*, C.8, S.4, 2019, s.3982-3983.

³³⁵ Joseph Von Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi* C.6, Üçdal Hikmet Neşriyat, 1998, s.78.

³³⁶ Mehmet Saray (1994), a.g.e., s.5.

³³⁷ Zeki Velidi Togan (1981), a.g.e., s.206.

sonlarında doğru Osmanlı Devleti'nin Türkistan politikası Kırım'ın kaybedilmesi ve uzun mesafeler nedeniyle değişmiştir. Ayrıca bu dönemde Özbek hanlıkları Rusya ile yapılan ticaretin bozulmaması için Osmanlı 'dan yüz çevirmesine neden olmuştur. Buhara Emirliği'nin Ruslar tarafından işgaline kadar devam eden ilişkiler bir şekilde tamamlanmıştır.

10.5.2. Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti Döneminde ki İlişkiler

Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle ulusal özgürlük ve bağımsızlık mücadelesi yoğunlaşmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun, savaşta mağlup olması sonucunda Türk devleti ulusal birliğini kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kaldığını bilmekteyiz. Ulusal birlik ve bağımsızlığın tehlikeye girmesiyle, Anadolu'da Kurtuluş Savaşı, Mustafa Kemal liderliğinde başlamıştır. Türkiye'de devam eden bu mücadele sırasında, Buhara'da iç ve dış politikasını geliştirmek amacıyla çalışmalar yapmaktadır. BHSC'nin kurulduğu yıllarda Türkiye bağımsızlık mücadelesindeydi.

Buhara Cumhuriyeti'nin siyasi ve ekonomik alanda iş birliği için birçok devlet ile görüşmeler yaptığını bilmekteyiz. Her şeyden önce Türkiye ile olan ilişki eski zamanlara dayanmaktadır. Özellikle Türkistan'da yenilik taraftarı olarak bilinen Ceditçiler, Türkiye'de Jön Türkler olarak adlandırılan gruptan etkilenmiştir. Buhara Ceditçilerin öncülerinden olan Abdurrauf Fıtrat, Abdulvahid Munzim, Osman Hocayev, 1908-1910 yıllarında Türkiye'de okumuşlardır. İstanbul'da bulundukları sırada bu kişiler çeşitli dergiler yayınlamıştır. Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti, Türkiye'de ki gelişmeleri yakından takip etmiş ve Ankara Hükümeti ile iletişime geçmeyi ihmal etmemiştir.³³⁸ Türkiye Cumhuriyeti adına Galip Paşa'nın tayin edilmesinden önce Buhara elçiliğine atanan kadronun görevlerine son vermiş³³⁹ ve daha sonra Ankara'dan Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti'ne büyükelçi olarak görevlendirilmiş ancak gidememiştir.³⁴⁰

³³⁸ SH. Hayitov, K. Rahmonov va Alimjon Ahmadov, a.g.e. s. 144-145.

³³⁹ BOA, *Kararlar Daire Başkanlığı*, 1113.

³⁴⁰ Manzura Uktamano Yusupova, "Türkiyadaki O'zbeklar Tarixi va Etnografiyası," Buxoro Davlat Universiteti, Yüksek Lisans Tezi, 2015, s.52.

10.5.2.1. Buhârâ'dan Ankara'ya Gelen Milletvekili Heyeti

Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti ve TBMM Hükümeti arasında bir anlaşma imzalamak ve iki devletin diplomatik ilişkilerin kurulması için Ankara'ya iki kişilik bir heyet gönderilmiştir.³⁴¹ Gelen heyette, Türkiye 'de tahsil görmüş olan Recep Bey ve Naziri Bey bulunmaktadır. Buhara heyeti, Ankara'ya gelişinin ertesi günün de Mustafa Kemal tarafından Çankaya köşkünde kabul edilmiştir. Yapılan görüşmeler de Buhara heyeti, Türkistan ve Rusya hakkında çeşitli bilgiler vermiştir.³⁴²

Türkiye Fevk kalede Siyasi Kasideliği;

*“Büyük Millet Meclisi hükümeti Reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri Paşa efendim hazretlerine. Buhara Halk Şûrâ Hükümeti tarafından kardeşlik hatırası olmak üzere arz ve takdim edilen iş bu kılıcı kabul buyurmanızı istirham eyleriz.”*³⁴³

Mustafa Kemal, 7 Ocak 1922'de Buhara heyetini TBMM'ye takdim etmiştir.

“Buhara Halk Şurular Cumhuriyeti ahalisi ve Hükümetinin İcra Komitesi ve Nazırlar Şurası adına gelen heyete Türkiye ahalisi ve TBMM adına hoş geldiniz derim. Buharalıların milletimizle örfi ve dini revabıt-ı kalbiyesine rağmen işbu revabıtın şimdiye kadar saha-i fiiliyatta gereği gibi tecellisine, müstevli ve zalim kuvvetlerin vücudu mâni olmuştu. Kahraman Türkiye ordularının da büyük bir hisse-i mefhareti olan şark inkılab-ı kebirî, mazlum şarklıları günden güne sıklaştıran, sağlamlaştıran bağlarla birbirine bağlamaktadır. "Her milletin kendi mukadderatını kendisi tayin edebilmek", hakkını yalnız nazariyatta değil, fiiliyatta dahi tanıyan Rusya ricali inkılabının mefkureperver harekâtı sayesinde, bugün Rusya'nın müttefiki olan müstakil Buhara Halk Şurular Cumhuriyeti'nin münasebat-ı hariciye hakkını istimal ederek, ilk heyeti Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Reisi sıfatıyla Cumhuriyet-i müşarünileyhaya müftehirane arz-ı teşekkür ederim. Buhara ahalisinin, Türkiye'deki Türk ve Müslüman kardeşlerine he-diye olarak gönderdiği Kur'an-ı Kerim ile, Türkiye halk ordusuna nişane-i takdir ve tebrik olarak

³⁴¹ Cemal Güven, *Millî Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşleri*, Eğitim Kitabevi, 2012, s.215.

³⁴² Mehmet Saray, *Atatürk'ün Sovyet Politikası*, Acar Yayınları, İstanbul 1987, s.76

³⁴³ Hakimiyet-i Milliye Gazetesi, 8 Kânun-ı Sâni 1922.

irsal eylediği kılınç, hakk-ı din ile hakka hadim kuvveti temsil eden fevkalade muazzam ve kıymetli iki yadigardır.

Bu emanetleri elinizden alırken kalbim heyecan ile doldu. Halkımız ve ordumuz, uzaklardaki kardaşlarımızdan gelen teşciat ve tebrikat nişanelerinden şüphesiz çok mütehassis ve mesrur olacaklardır. Dindaş ve karındaş Buhara halkının arzusunu yerine getirerek bu kitab-ı mukaddesi millete, seyf-i muazzezi de İzmir fatihine teslim edeceğim. Allah'ın inayeti ile İnönü ve Sakarya muzafferiyetlerini kazanan milli ordumuz, İnşallah pek yakında bu kılına da kazanmış olacaktır. Heyet-i muhteremenize de Türkiye ahalisi ve ordusu ve Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Hükümeti namına teşekkür eylerim."³⁴⁴

10.5.3.2. Buhara Hükümeti İlgili Yayınlanan Haberler

Buhara Heyeti Murahhasasının Ziyareti

“Recep ve Mehmet Nazırı efendiler hazreti dün Dahiliye, Şer’iyye, Adliye Vekaletlerini ve Afgan Sefaretini ziyaret etmişlerdir. Buhara heyeti murahhasları Recep ve Mehmet Nazırı efendiler hazreti dün saat iki raddelerinde(civarında) Dahiliye Vekaletinde Dahiliye vekili Fethi Bey efendiyi ziyaret etmişlerdir. Bu ziyareti müteakip Adliye vekili Refik Şevket Bey efendiyi, Şer’iyye vekili Mustafa Fehmi Efendi hazretlerini makamlarında ziyaret ile uzun müddet mülakatta bulunmuşlardır. Saat dört raddelerinde Afgan Sefarethanesine meziyetli Afgan Heyeti sefaretine iade-i ziyaret etmişlerdir. Bu iki Müslüman hükümeti Müşellerinin (benzer kişiler)de mülakatı pek samimi olmuş ve geç vakte kadar devam etmiştir.”³⁴⁵

TBMM’de yapılan toplantının birinci bölümünde Buhara heyetinde Mehmet Naziri Bey konuşma yapmıştır:

“Büyük Millet Meclisi Hükümeti ile siyasi ilişkilerin kurulması ve dostluğumuzun temini için Ankara’ya geldik. Hariciye Vekaleti ile temas edecek müzakerata gireceğiz. Müzakere sonuçlarını Buhara’ya bildireceğiz. İki kardeş

³⁴⁴ Mustafa Bıyıklı, *Mustafa Kemal Atatürk’ün Dış Politika Konuşmaları*, Hiperlink Yayınları, 2011, s.40-41.

³⁴⁵ Hakimiyet-i Milliye Gazetesi, 9 Ocak 1922, Numara 400.

memleket arasında birlik kurulması doğaldır. Kurulan birliğin sonucunda ya biz elçi olarak kalacağız ya da başka bir elçi heyeti gelecektir.”

Vakit Gazetesi, 1 Ocak 1922 s.1

“Buhara Şûra Hükümeti tarafından gönderilen ve Türkiye fevkalâde siyasi kaasıtları yediyle irsal buyurulmuş olan ve sureti musaddakası merbut tezkere ile Makamı Riyasete tevdi kılman Kuranı Kerim Büyük Millet Meclisi Kütüphanesinde milletin enzarı istifadesine vaz ‘olunmak üzere takdim edilmiştir.”³⁴⁶

T.B.M.M. Hükümeti Riyaseti Celile’sine Pasa Efendim Hazretleri:

“Buhara Şûra Hükümeti tarafından buradaki Türk ve İslâm kardeşlerine takdim edilen işbu Kitabı Mukaddesi milletin istifadesine vazı buyurmalarını bilhassa istirham eyleriz.”³⁴⁷

Buhara Fevkalâde Siyasi Kaasıtları Mehmed Nazari Receb

“Buhara Sovyetleri Serbest Cumhuriyeti Türkiye’nin mukadderatını ve matalibi meşruasını tâyin ve takrir eden muzafferi yeti tarihiyeden dolayı Kahraman Türk Ordusu nu bütün kalbiyle tebrik eder. Buhara Hükümeti ve halkı tarafınızdan ihraz edilen parlak muzafferiyet münasebetiyle talebe ve ulemanın ve idare memurlarının iştirak eylediği bir mitinkte Türkiye ile... Meserretkâranelerini izhar ederek 12 Teşrinievvel tarihinde bir mutantan şenlik tertibeylemişlerdir. Vatanlarının istihlâsı millîsi yolundaki mücadelede kahramanane surette terki hayat eden şühedanın istirahatı ruhu için camide hatmîşerif tilâvet olunmuştur. Buhara halkı muzafferiyeti kafiye ve İstanbul ile Edirne’nin iadesini hararetle arzu eder. Yaşasın Kahraman Türk Ordusu ve muzafferiyetleri”³⁴⁸

BHSC Halk Komiserleri Reisi Alâko Cavef

Tezahürat Reisi Mazhar Burhan

³⁴⁶ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, C.16, s.11.

³⁴⁷ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, C.16, s.11.

³⁴⁸ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, C.24, s.473.

10.5.3.3. XIX. Yüzyıl ve Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti Döneminde Türkiye'ye Gelen Özbekler

Rusya İmparatorluğu döneminde Türkistan'ın istilasından sonra bir grup Özbek, Türkiye'ye gelmiş ve burada 1918-1922 yılları arasında olan Milli Mücadele 'de faaliyet göstermişlerdir. Özbeklerin bir kısmı da 1920-1930 yıllarında Türkiye'ye gelmiştir. Gelenler arasında Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti'nin kurucularından olan kişilerde bulunmaktaydı. İstanbul 'a gelenlerin bir kısmı da burada kalıp dönmemiştir. Buhara Hükümeti 'nin Sovyet ilhakıyla ve sonrasında Türkiye'ye gelerek burada yaşamlarını sürdürmüşlerdir.

Özbek alimlerden bazıları da Türkiye 'de ki ekonomik ve kültürel gelişimine etki etmişlerdir. Bu alimlerden biri de Ahmet Naim Nusratillobek'tir. BHSC'den Almanya'ya gönderilen öğrenciler arasındaydı. 1907 yılında amcası ticaret için İstanbul 'a taşınmış, Ahmet Naim İstanbul Üniversitesi'nde okurken aynı zamanda amcasının işine de yardımcı olmuştur. Buhara Hükümetini 1922 yılında ziyaret etmiş ve burada ki akrabalarıyla görüşmüştür. Ziyaret sonrasında Türkiye'ye dönen Ahmet Naim eğitime devam etmiş ve Buhara'da ki buhrana önceden sezmiştir. 1925-1930 yıllarında okuyan öğrencilerin Türkiye'ye yerleşmesi için ön ayak olmuştur. Ahmet Naim, Türkiye 'de bulunduğu sırada üniversite de öğretmenlik yapmıştır. Türkiye 'nin ilk Özbek ekonomisti olmuştur.³⁴⁹

³⁴⁹ Manzura Uktamano Yusupova, a.g.t., s.12-15.

ONBİRİNCİ BÖLÜM

BUHARA HALK SOVYET CUMHURİYETİ DÖNEMİNDE BASMACILIK HAREKETİ

11.1. Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti ve Basmacılık Hareketi

Türkistan milli mücadele dönemi olarak adlandırılacak olan bu süreç içerisinde ortaya çıkan istiklal savaşçıları Sovyetler tarafından yerli halka kötü gösterilmek için *Basmacı* tabiriyle adlandırılmış, kelime Türkçe kökenli olsa da Ruslar tarafından kullanılmıştır. *Haydut, asi* anlamlarını içermektedir.³⁵⁰ Türkolog Radloff, *basmacı* kelimesini *bastırmak, sıkıştırma, ezmek, tahakküm etmek, istila etmek, yenmek, gafıl avlamak ve pusuya düşürmek* anlamlarıyla açıklamıştır.³⁵¹ Basmacı sözü iyi bir söz değildi, dünya da savaş zamanında karşı tarafların soyguncular olarak adlandırıldığı gibi, Sovyetler de Türkistan'da ortaya çıkan devrimciler basmacı olarak adlandırılmıştır.³⁵² Basmacı olarak adlandırılan bu hareket ilk kez Fergana'da 1917-1924 yılları arasında ortaya çıkmıştır. Çıkışının ardından hızlıca Buhara, Semerkand ve Hive'ye yayılmış ve bu bölgelerde 1934 yılına kadar devam etmiştir.³⁵³ Stalin, bu konu hakkında görüşlerini şu şekilde anlatmıştır: “ *Basmacı Hareketi, 1918-1924 yılları arası, Orta Asya'da bir karşı ihtilal ve milliyetçi hareket olarak, Orta Asya Cumhuriyetlerinin Sovyet Rusya 'dan ayırmak ve sömürücü sınıfın hâkimiyeti yeniden kurmak gayesi ile zenginler tarafından yürütülen aleni siyasi bir haydutluk olarak ortaya çıkmıştır.* ”³⁵⁴

Özbek aydınlarından Rustambek Gamsutdinov ile Gadi Karimov: “ *Özbekler için 1920'lere gelindiğinde müstakil ve istiklal için açıkça ve aleni mücadele sürdürmeye imkân kalmadı, böyle mücadele yolunu seçenler doğrudan doğruya basmacılar diye ilan edildi, siyasi ve kültürel alanda mücadele verenlere ise —milliyetçi*

³⁵⁰ İlyas Kara, *Enver Paşa Basmacılar İsyanı*, Yediveren Yayınları, İstanbul 2011, s.26.

³⁵¹ Baymirza Hayit, *Ruslara Karşı Basmacılar Hareketi*, Babıali Kültür Yayınları, İstanbul 2006, s.16.

³⁵² Abdulvahap Oktay Canay, “ Basmacılık Hakkında”, *Yaş Türkistan'da Seçilmiş Makaleler*, Acar Basımevi, İstanbul 2006, s.437.

³⁵³ Tefik Evcı, “ Yeni Türkistan Dergisi (1927-1931)”, Kırıkkale Üniversitesi, SBE, Kırıkkale 2006, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s.67.

³⁵⁴ A. Ahat Andıcan, a.g.e. s, 149.

damgası basıldı'' diyerek halk arasından çıkan bu grubun kamuoyuna nasıl yansıtıldığını görmekteyiz.³⁵⁵

İstiklal hareketi olarak adlandırılan bu mücadelenin diğer nedenlerinden biri de Sovyetlerin ekonomik olarak yerli halka yapmış olduğu baskıdır. Özellikle pamuk politikasıyla ortaya çıkan kargaşa ekonomik buhrana neden olmuş, verimli topraklara sahip oldukları için pamuk ekiminin sürekli hale getirilmesiyle bu toprak çoraklaşmış, halk Sovyetlere bağımlı hale gelmiştir.³⁵⁶ XIX. yüzyılın yarısı Türkistan tarihi açısından bir dönüm noktası olmuştur. Türk hanlıklarının aralarındaki çatışmalar başlamış, bunu fırsat bilen Ruslar da işgallere dahil olunca hanlıklar himayesinde ki şehirler uzun yıllar devam eden eğitim, teknoloji gibi alanlardaki geri kalmışlığın acısını savaş meydanında elde ettikleri başarısızlıklarla daha fazla hissetmeye başlamışlardır. Ruslar 1868 yılında Buhara 'yı ele geçirmiş ve daha sonra bölgede imar faaliyetlerine başlamışlardır, ilk iş olarak demir yolu inşa edilmiştir. Buhara'ya ulaşan yollar, demir yolunun inşasıyla güvenli hale gelmiştir. Türkistan bölgesinin tamamına kurulan demir yollarıyla Buhara'dan pamuk, kuru meyve ve değerli taşlar gibi önemi hammaddeler Rusya'ya taşınmıştı. Bu durum Buhara şehrinin Rusların açık pazarı haline gelmesine neden olmuştur.³⁵⁷

Rus yönetimi altında bulunan Buhara halkı ağır vergiler ve sürekli pamuk ekiminden dolayı verimsizleşen topraklar sonucunda fakirleşmiştir. Buhara 'da bulunan aydınların ve halkın bu duruma sessiz kalınmaması düşüncesini ortaya çıkarmıştır. 1920 yılında Buhara Emirliği üzerine yürümüş ve bu sırada Buhara Emiri olan Âlim Han, gelen kuvvetlerle baş edemeyince kuvvetleriyle geri çekilmiş, bu durum Buhara'da bulunan yenilikçiler için fırsat olmuş, aynı yıl içerisinde '' *Halk Şura Cumhuriyeti*'' ilan etmişlerdir. Yeni hükümet ilan edilse de, Sovyetler Buhara 'yı kontrol altında

³⁵⁵ Selahittin Tolkun, ''Sovyet Dönemi ve Sonrası Özbek Edebiyatında 'Basmacılık' Konusu'', *Uluslararası Beşerî Bilimler ve Eğitim Dergisi*, Cilt:3, Sayı:5, 2017, s.34.

³⁵⁶ Yaşar Onay, '' Tarihte ve Günümüzde Rusya'nın Orta Asya Siyasetleri'', İstanbul Üniversitesi, SBE, İstanbul 1995, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), s.28.

³⁵⁷ Seda Yılmaz Vurgun, '' Buhara Emirliğinin İki Önemli Şehri: Buhara ve Semerkand'', *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S.1,2016, s,140.

tutmuşlardır.³⁵⁸ 1921 yılında Basmacılık Hareketini bastırmak ve Sovyet hakimiyetinin güçlendirmek için Doğu Buhara'ya Osman Hocayev gönderilmiştir.³⁵⁹

Türk subaylarından Enver Paşa'da, bu dönemde Bolşevik ihtilali ilan edildikten sonra Sovyet Birliği altında olan devletlere vereceği özel haklardan haberdar olmuş ve Sovyetler Birliği 'ne yakın davranmıştır. Bu da Enver Paşa'nın Sovyet Hükümetinde görev yapmasına neden olmuş ve Enver Paşa'ya Sovyetler, Buhara askeri bölümünü organize etmek olmuştur. Bolşevik liderlerinin ise asıl amacı Enver Paşa'nın otoritesini kullanmak istemiştir ve Doğu'daki hizmetine büyük umutlar bağlamıştır.³⁶⁰ Enver Paşa'nın bu dönemde Sovyetlerin yanında yer alması, onun Bolşeviklerin gerçek yüzünü henüz görmemiş olmasıdır. Bu düşüncesi kısa süre sonra Türkistan'ın Milli istiklal savaşçıları tarafına geçmesi şeklinde değişmiştir. 2 Ekim 1921'de Moskova'dan ayrılarak Buhara şehrine geçmiş ve Basmacı Hareketinin daha da alevlenmesine neden olmuştur.³⁶¹

Basmacı Hareketi, Enver Paşa'nın katılmasıyla adeta taze kan kazanmış ve en parlak dönemini yaşamıştır. Bolşeviklere karşı başarılı olma ümidi artmıştır, basmacı liderlerini askeri deneyimleriyle bir araya getirebileceği düşünülmüştür.³⁶² Enver Paşa, Buhara'ya geldiğinde yerli halka Bolşevikler tarafından yapılan baskı ve şiddeti görmüş, halkın can ve mal güvenliğini istismar ettiğine şahit olmuştur. *“Türklerin Bolşevik zulmü altında inlediğini, mallarının talan edildiğini, özgürlükten yoksun buyunduruk altında ki hayatınızı duyduğum için geldim. Türklerin kurtuluşunu gerçekleştirmek tek amacımdır. Bütün Türkler bu sözlerle inanmalıdır.”* sözleriyle sonra etrafı kısa süre içerisinde kalabalıklaşmaya başlamış ve Basmacı hareketi daha da bilinçli hale gelmiştir. Enver Paşa, Basmacıları birleştirmek için büyük gayret göstermiştir.³⁶³

³⁵⁸ Mehmet Yılmaz, Ferudun Ata, “Buhara Cumhuriyeti ve Basmacılık Hareketi Hakkında İki Rapor”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.15, Konya 2004, s.207.

³⁵⁹ Naim Karımov, *Tarixning Xasratli Sahifalari*, Sharq Nashriyoti, Tashkent 2006, s.93.

³⁶⁰ Haziretali Tursun ve Dâna Moldabaeva, “Enver Paşa'nın Orta Asya'daki Millî Mücadeleye Verdiği Desteğin Moskova Arşivlerinde Belgelenmesi”, *Bilig Dergisi*, Sayı:68, Kış 2014, s.231-232.

³⁶¹ Musa Gümüş, “Türkistan'da ‘Vatan’ Müdafaacıları: Korbaşlar Hareketi ve Enver Paşa”, *Tarih Okulu Dergisi*, S.24, Ankara 2015, s.671.

³⁶² Tülay Köseoğlu, “Mustafa Çokayoğlu'nun Kaleminden Enver Paşa ve Paşa'nın Şehadeti”, *Türkiyat Mecmuası*, Cilt:28, 2018, s.79.

³⁶³ Cabir Doğan, “Enver Paşa'nın Yurt Dışındaki Hayatı ve Mücadelesi”, Süleyman Demirel Üniversitesi, SBE, Yüksek Lisans Tezi, Isparta 1998, s.84.

Türkistan'ın bağımsızlık mücadelesi yolunda daha sağlam adımlar atılmaya başlanmıştır. Enver Paşa ile birlikte mücadele ruhunun daha da artmasıyla kamuoyunu tarafından bu harekete ilgi artmış ve dış yardımların gelmesine de vesile olmuştur.³⁶⁴ Harekete önderlik etmeye başlayan Enver Paşa'nın Doğu Buhara'da 50 bin civarında silahlanmış adamı bulunmaktaydı.

Enver Paşa ile birlikte sadece askeri hareket değil, halk arasındaki propagandalar da planlı ve sistemli hale gelmiştir. Buhara'da ki Türk varlığının devamı için Ruslara karşı maddi ve manevi seferberlikten geçtiğini bilen Enver Paşa, hiçbir çalışmadan geri durmamış ve çalışmalarına bu yöne çevirmiştir. Bunun için Afgan Kralı'ndan yardım olarak silah talep etmiş, bir yandan da Buhara Halk Cumhuriyeti Doğu Buhara Başkanı Osman Hocayev'e ulaşmaya çalışmıştır. Enver Paşa, 4 Nisan 1922 yılına ait mektubunda *'' Buranın ahvali gittikçe iyileşmekte ve sözüüm giderek geçmektedir. Şimdi her kavim ve kabileden bana taraftar olanlar var. ''*

Hız kazanan direniş sonucunda Ruslar son umut olarak Buhara Hükümeti Reisi olan Feyzullah Hoca vasıtasıyla Enver Paşa'ya muhtariyet teklif etmişlerdir. Bu durumdan Hacı Sami Bey 'in hatıratlarında *'' Enver Paşa'ya Türkistan mücadelesi sırasında en cazip imkanlar birçok defa ve büyük bir ısrarla teklif edilse de Enver Paşa kadar kanaatkâr ve idealist bir komutan bu tekliflere asla olumlu yanıt vermedi. ''* şeklinde kaydetmiştir.³⁶⁵ Direniş hareketi gün geçtikçe daha da şiddetlenmiş ve Rusların hakimiyeti altında olan birçok yer Basmacıların eline geçmiştir. Yapılan saldırılardan başarı elde eden Basmacı hareketinin taraftarları artmaktadır. Ancak Millî Mücadele aşamasında tam bağımsızlıktan yana olan Enver Paşa maalesef bu düşüncesinde kendisine taraftar bulamamıştır. Bölge de sözü geçenler Buhara Komünist Partisini savunuyorlar, Enver Paşa'da muhalefette ısrar ediyordu, bu ayrılık daha sonraki süreçte Basmacı üyelerinin arasının açılmasına neden olmuştur.³⁶⁶ Enver Paşa hareketi sadece askeri olarak yönetmemiş aynı zamanda Basmacı askerlerinin üniformasını dahi kendi elleriyle çizmiştir. Afganistan'da bulunan Hacı Sami'ye kararını bildirmiş ve Amanullah Han kardeşi Ahmet Han vasıtasıyla Enver Paşa'ya istediği kadar hâkî renk elbise ve

³⁶⁴ Salahi Ramadan Sonyel, *'' Enver Paşa ve Orta Asya'da Başgösteren 'Basmacı' Akımı''*, *Belleten Dergisi*, Cilt: LIV, Sayı: 211, Aralık 1990, s.1186.

³⁶⁵ Cemal Kutay, *Enver Paşa, Lenin'e Karşı*, Ekicigil Yayınları, İstanbul 1955, s.74.

³⁶⁶ İlyas Kara, a.g.e, s.105.

karakul derisinden yapılmış kalpak göndermiş, çizme tedariki ise güç olduğundan yerlilerin yaptıkları ve Anadolu ’nun uçları kalkık çarığa benzeyen, yürümesi kolay ve hafif ayakkabılar yaptırmıştır.³⁶⁷ Enver Paşa, Türkistan bölgesinde milli direniş olarak bilinen Basmacıların lideri haline gelmiştir. Türkistan da kaldığı on aylık sürede halkın kahramanı olarak anılmış ve bölgenin bağımsızlığını sağlayarak büyük Türk devletini kurma yolunda canını feda etmiş ve 5 Ağustos 1922 yılında şehit olmuştur.³⁶⁸

1925 yılına geldiğinde Orta Asya’da Özbekistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kurulunca bölge yedi vilayete, yirmi iki kazaya ve iki yüz kırık bir köye ayrılmasıyla 1926 yılına kadar yeni bir yapı oluşturmuşlardır.³⁶⁹1924 yılında bu direniş bitmese de gittikçe azalmıştır. Basmacılar gerilla taktiği ile saldırılarına devam ederken 1930 yılına gelindiğinde güçlü Rus ordusuna karşısında yukarıda da bahsetmiş olduğumuz gibi ekonomik sıkıntılar ve mühimmat eksikliği nedeniyle, tarihler 1935 yılını gösterdiğinde Rus kara ve hava saldırısı karşısında daha fazla dayanamayarak sessizliğe gömülmüştür.

³⁶⁷ Cemal Kutay, a.g.e, s.60.

³⁶⁸ M.Şükrü Hanioğlu, “ Enver Paşa”, *İslam Ansiklopedisi*, C.11, Diyanet Vakfı Yayınları, 1995, s.261.

³⁶⁹ Abdullah Muhammedcanov, “ Özbekistan”, *İslam Ansiklopedisi*, C.34, Diyanet Vakfı Yayınları, 2007, s.113.

ONİKİNCİ BÖLÜM

BHSC'DE SOVYET HAKİMİYETİNİN GÜÇLENMESİNDE RSFSR'NİN ROLÜ

Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra RSFSR tarafından siyasi ve kültürel olarak tanınmış ve desteklenmiştir. RSFSR Halk Komiserleri Sovyetler Birliği'nin çalışmalarında yer aldı. I. Lenin tarafından imzalanan özel bir kararla oluşturulan Türk Komisyonunun rolü önemli bir rol oynamıştır. 8 Eylül 1920'de, Tüm Rusya Merkez Yürütme Komitesi ve RSFSR Halk Partisi, RSFSR ile Buhara arasındaki dostane ilişkileri güçlendirmek ve Buhara Komünist Partisi ile Devrimci Hükümete yeni bir rejim kurulmasında yardımcı olmak için bir anlaşma imzaladı. Komiserler Türk Komisyonu V. Kuybishev, Buhara'daki RSFSR özerk temsilcisi tarafından atandı.

30 Haziran 1921'de Türk Komisyonu SSCB temsilcileriyle birlikte RSFSR'den Buhara'ya peşin ödeme miktarını belirlemek için özel bir ekonomik komisyon kurmaya karar verdi. Bu karara dayanarak, Türk Komisyonu Türkistan ASSR Halk Maliyesi Komiserliğine hızlı bir şekilde 500 milyon tutarı tahsis etmesini emretti. Bu faaliyetlerin bir sonucu olarak, Buhara Cumhuriyeti ekonomik, kültürel ve politik olarak güçlendirilmiş ve ulusal ekonomiyi restore etmiştir. RSFSR'nin yardımıyla işgalciler Buhara'da yenildi. Buhara Cumhuriyeti'ndeki Sovyet gücünün sağlamlaştırılması temel görev olarak görülmüştür.

BHSC'ye askeri, ekonomik ve kültürel yardım sağlam, dostane ve dostane iş birliğine dayanıyordu. Bu katkılar, BHSC'nin ulusal ekonomisini ve kültürünü geliştirmeye ve sosyalist ekonomik sistemdeki haklı yerine ulaşmasını sağlamaya yardımcı olmuştur. 13 Temmuz 1922'de RSFSR, RSFSR Merkez Komitesine tekstil, deri, kâğıt ve sabun fabrikasına ücretsiz ekipman ve ekipman sağlayan bir karar verdi. Buhara Halk Cumhuriyeti Komünist Partisi'nin akıllı liderliği ve RSFSR'nin ücretsiz desteği sayesinde, politik sınıf 1920-1924'te yerini aldı. Ekonomik ve kültürel alanlarda radikal devrimci değişiklikler geçirmiş ve sosyalizme doğru bir adım atmıştır. Buhara'da

Sovyet gücünün kurulması ve konsolidasyonu dört yıl süreyle yavaş yavaş sağlanmış ve BHSC'nin yıkılmasıyla bölgede ki tek güç haline gelmiştir.³⁷⁰

12.1. Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti'nin Sosyalizme Geçiş Süreci

1920 devrimi sonrasında Buhara'da demokratik bir devlet kurulmuştur. Kurulan devlet yönetiminde her ne kadar kapitalist bir sistem ile başlansa da zamanla sosyalist özellikler göstermeye başlamıştır. Sosyo- ekonomik ve politik koşullar Buhârâ'nın düşük ekonomisi ve kültür seviyesi nedeniyle devrimin kendine özgü hedef ve görevleri vardır. Buhara'da ki devrim ortaçağ kalıntılarına karşı görevlerini yerine getirmiştir. Buhara cumhuriyetinin siyasi temelini köylü milletvekilleri oluşturmaktaydı.³⁷¹

BHSC'nin kalkınması için ilk aşaması işçiler ve çiftçilerin güçlü olması ve burjuva sınıfına dönüşmesiyle sosyalist bir ülke olunacağını belirtmişlerdir. Sovyet Rusya'nın yardımı ile BHSC halkının kapitalist kalkınma aşamasından Sosyalizme geçmesi zorlu olarak görülmektedir. Bu yardım halkın demokratik sisteminin güçlendirilmesinde ve Buhara halklarının tüm yaşam tarzında temel bir dönüşüm yaşamalarında büyük rol oynamıştır. RKP Merkez Komitesi ve RSFSR Hükümeti adına Buhara Cumhuriyeti ile dostane ilişkilerin kurulması ve yeni sistemin güçlendirilmesi için halklarına mümkün olan tüm yardımların sağlanması, halk konseyleri tarafından ele alınmıştır. Türk Komisyonu'nun 10 Eylül 1920 yılında aldığı kararla Komünist Parti ve Sovyet Devleti'nin önde gelen isimlerinden V.V. Kuybishev tam yetkili temsilcisi olarak Buhara'ya gönderilmiştir.

RSFSR ile dostane ilişkiler kurmak için Buhara Cumhuriyeti hükümeti Ekim 1920'de Moskova'ya tam yetkili bir temsilci gönderilmiştir. Yapılan anlaşmaya göre eski Rus yerleşim yerleri ve işletmeleri BHSC'ye bırakılmıştır. Bir süre sonra Buharalı gençler Komünist Partisi 'ne katılmaya başlamışlardır. Sol olarak adlandırılan bu grup BHSC'nin demokratik sisteminin güçlendirilmesi ve gelişmesinde büyük zarar vermiştir. M.Bakhrarov tarafından desteklenen Merkez Komitesi Başkanı devrimi

³⁷⁰ A. Shukorov, "Buxoroda Sovet Hokimiyatining Mustohkamlanishida RSFSR'nin Rolü," O'zbekiston SSR Ijtimoiy Fanlar Akademiyası, S.8, 1970, s.35-38.

³⁷¹ H.SH.Inayatoyev, "Narodna Demokraticheskiiy Story BSNR Kak Predposylka Pereknoda K Sotsializmu," O'zbekiston SSR Ijtimoiy Fanlar Akademiyası, S.8, 1970, s.26.

derinleştirmek ve sosyalist dönüşümlere Geçiş için bir teklifte bulunmuştur.³⁷² Ayrıca bu süreç Türkistan'da ki Sovyet rejimine karşı silahlı hareketin büyük ölçüde yenilmesiyle 1924 yılında Buhara Cumhuriyeti son aşamasında girmiştir. Şubat – Haziran 1924 yılında SSCB'nin merkezi otoriteleri, Buhara Merkez Komitesi ve Orta Asya Bürosu ulusal sınırları üzerinde çok çalışılmıştır. Buhara Bakanlar Konseyi Başkanı Feyzullah Hocayev, Buhara Halk Vekilleri Kongresinde ‘*Orta Asya'nın Ulusal Devlet Sınırları Hakkında*’ bir rapor hazırlanmış ve sunmuştur:

a) Bütün ulusların hayatı ve kaderi ellerinde olmalı ve bunun için Özbekistan Cumhuriyeti kurulmalı,

b) Türkistan halkını en kısa sürede sosyalist yaşama dahil edilmeli,

c) Ekonomik olarak bağımsız olmalı,

d) Özbek kültürünün yaşatılması Ayrıca bölgede yaşayan Tacikler için özerk bir bölüm oluşturulması, Buhara ve Harezm'in Özbek nüfusundan Özbekistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin kurulmasına sağlamaktır.³⁷³

Buhara devriminin içeriğini tam olarak anlamayan BHSC'de ki sosyo ekonomik ve politik durum için sulcular grubu Ekim ayında derhal sosyalist sisteme geçişi savunmuştur. Buhara Komünistlerinin çiftçileri toprak reform için örgütsel ve politik olarak bir araya getirmeleri, sendikaların organize edilmesi, parti ve hükümetin yabancı unsurlardan temizlenmesini önermiştir. 1921'in ortalarında gelindiğinde Sovyet iktidarın BHSC'de ki örgütlemenin geçici bir devrimci komiteler görevlerini yerine getirmiş, siyasi olaylar Buhara Halk Vekilleri Kurultayının ikinci kongresinde seçimleri yapılmıştır.

Buhara Halk Temsilcileri Sovyetler Kongresi'nde BHSC Anayasası içeriğinde ilk kez Buhara emekçilerine tam özgürlük, eşitlik, geniş demokratik halklar ve bunların garantileri sağlanmıştır. Vilayetlerde işçilerin eğitimi için bir okul açılmıştır. Ülkenin ekonomik canlanması, sosyalist yapıya geçiş için gerekli koşulların yaratılması için bir dizi ekonomik ve sosyal sorunların çözülmesi ve burjuvazi sınıfının ekonomiden ki

³⁷² H.SH.Inayatoyev, a.g.m., s.28-30.

³⁷³ K. Rajabov, “Orta Asiyoda Milliy- Hududiy Chgarolonish Otkazılıshida Fayzulla Xojayevning Tutgan Orni,” 19..Asr Oxiri – 20.yy. Boshlarida Buxora, Buxoro 2016, s. 154-155.

etkisini zayıflatmak gerekiyordu. Buhara devriminin tarihsel deneyimi ve BHSC'nin kapitalist olmayan sosyalizme doğru gelişmesi uluslararası öneme sahiptir. Gelişmiş ülkelerin proletaryasının yardımıyla, geriye doğru ülkelerin Sovyet sistemine geçip kapitalist aşamayı atlayarak komünizme giden belirli adımlar aracılığıyla geçebilecek parlak Leninist konumun tarihsel doğruluğunu canlı bir şekilde doğrulanmıştır.³⁷⁴

12.2. Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti 'nin Sovyet Birliği Tarafından İlhakı

RSFSR Hükümeti Buhara Cumhuriyeti 'ni Sovyetlere bağlı hale getirmek için Buhara'ya bir dizi yardımlar yapmıştır. Özellikle ekonomi alanında Buhara Hükümetinin kendi olan bağıllığı arttırmak için çeşitli yollardan kredi ve borç verme adı altında sözleşmeler yapmışlardır. Bu durumun altında atan sebebini fark eden Genç Buharalı yetkililer iç ve dış ticarete bağımsız olmak için çalışmalar yapmışlardır.³⁷⁵

İnkılap döneminin ilk yıllarında Genç Buharalılar Partisi, Buhara Halk Cumhuriyeti idaresini Buhara Komünist Partisiyle yürütmüştür. Komünist partinin izlediği politika halkın büyük bir bölümünün yönetimden hoşnutsuzluğa neden olmuştur.³⁷⁶ Ayrıca BHSC ve Rusya arasındaki ticari malların değeri altında karşılığının verilmesi sonucunda, hükümette ciddi bir protestoya yol açmıştır. BHSC başkanı Feyzullah Hocayev bu konuda Rus makamlarını defalarca ikaz etmiştir. Doğu Buhara'da var olan isyancılara katılım bu dönemde daha da artmıştır. Basmacılık adı verilen bu isyan hareketinin bastırılması için hükümet bazı tavizler verilebileceğini belirtmiştir. İsyanın lideri bu hoşnutsuzluğun hükümete değil, Rusların Türkistan üzerinde ki hakimiyetinin sonlanması için başladığını belirtmiştir.³⁷⁷ Moskova'da alınan kararlara göre RKP tüm Türk milli devletlerini Komünist sahada Sovyet sisteminin güçlendirilmesi yönünde talimatlar verilmiştir.³⁷⁸ Buhara Hükümeti idaresi üzerinde Moskova'nın kontrolü sıklaştırmış ve Sovyet siyasetine muhalif olanlar görevlerinden azledilmiştir. Bu dönemde Milliyetçi ve Komünist Buharalılar arasında ki iş Birliği de

³⁷⁴ H.SH.Inayatoyev, a.g.m., s.32-34.

³⁷⁵ M.Jorayev, R. Nurullin ve S. Kamolov, a.g.e, s.245.

³⁷⁶ İbrahim Yarkın, " Buhara Halk Cumhuriyeti ve Bunu Ortadan Kaldırarak Sovyetler Birliğine İlhakı," *Türk Kültürü Dergisi*, S.124, Şubat 1973, s.242.

³⁷⁷ İbrahim Yarkın, a.g.m. s.243.

³⁷⁸ M.Jorayev, R. Nurullin ve S. Kamolov, a.g.e, s.249.

bozulmuştur. 1923 yılında Buhara’da muhtar Türkmen bölgesi kurulmuştur. 1924 yılında iyice artan Sovyet baskısı sonucunda Buhârâ’nın beşinci kurultayında Türkistan kelimesi yasaklanmış, Buhara Sovyet Sosyalist Devlet olarak ilan edilerek, Sovyetler Birliğine katılması kararı ilan edilmiştir.³⁷⁹

³⁷⁹ İbrahim Yarkın, a.g.m. s.252.

ONÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BUHARA HALK SOVYET CUMHURİYETİ LİDERLERİ

13.1. Feyzullah Hocayev Hayatı ve Faaliyetleri

1 Temmuz 1896 yılında Buharalı tüccar bir ailede doğmuştur. Buhara Medresesinde iki sene eğitim gördükten sonra 1907-1912 yıllarında Moskova’da özel bir okulda okumuştur. Moskova’da eğitimi tamamladıktan sonra Buhara’ya dönmüş ve o sıralarda aktif olarak faaliyet gösteren Yaş Buharalılar topluluğuna katılmıştır.³⁸⁰

Feyzullah Hocayev, Buhârâ’nın ekonomik ve kültürel anlamda geri kalmışlığının nedenini Emir yönetimi olarak görmüştür.³⁸¹ Yaş Buharalılar tarafından eğitim alanında yapılan yeniliklere için Feyzullah Hocayev babasından kalan tüm mirasını harcamıştır. Tüm imkanlarını okullar açmak için kullanmıştır. 1917 yılında Hocayev ve Fıtrat bu topluluğuna sol kanadına liderlik etmişlerdir. Şubat 1917 yılından itibaren Yaş Buharalılar Partisinin Merkez Komitesi üyesi olarak, Emirlik yönetiminin demokratik tarzda ıslah edilmesi talebinde bulunmuştur.³⁸²

Buhara’da ilk olarak anayasal monarşi sonra cumhuriyetinin kurulması için mücadele ettiler. Yaş Buharalılar sadece eğitim alanında değil, siyasi olarak ıslahat yapılması isteği üzerinde Emir yönetimi tarafından takibe alınmalarına neden olmuştur. Bunun üzerinde Hocaeyev ve arkadaşları Buhara ‘yı terk etmek zorunda kalmıştır. Feyzullah Hocayev, Emirlik tarafından yapılan baskılar ve kötü yönetimi nedeniyle Bolşeviklere yaklaşmıştır. Ocak 1920 yılında Taşkent’te kurulan inkılapçı Türkistan merkezi bürosu lideri olarak ‘‘Uçqun’’ gazetesinde makaleler yayınlanmıştır.³⁸³

Bolşeviklerin tesiri ile bir süre sonra Emirliğe karşı bağımsızlık hareketine girişmişlerdir. RKP Merkez Komitesi, Rusya İcra Komitesi ve RSFSR Halk

³⁸⁰ Kahraman Rajabov, Feyzulla Xocayev, *Özbekistan Milli Ansiklopedisi*, O’ZME Nashriyoti, s. 294.

³⁸¹ R.A. Nurullin, K.H. Xasanov ve L.K. Shek, *Fayzulla X’ojayev*, Yosh Guardiya Nashriyoti, Toshkent 1977, s.5.

³⁸² Feyzullah Hocayev, a.g.e. s.524.

³⁸³ Kahraman Rajabov, a.g.m. *Özbekistan Milli Ansiklopedisi*, s.295.

Komiserliğinden alınan destek ile Buhara Emirliği yıkılmış ve Feyzullah Hocayev yeni kurulan Buhara Hükümeti başkanlığında göreve başlamıştır.³⁸⁴

13.1.1. Feyzullah Hocayev'in Buhara Hükümeti Döneminde ki Faaliyetleri

1920-22; Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti başkanı ve Dış İşleri Bakanı olarak görev yapmıştır.

- Hocayev, BHSC'nin bağımsız olarak iç ve dış ekonomi ıslahatlar gerçekleştirme ve demokratik özgürlüklerine kavuşmaları için özel gayrette bulunmuştur.
- Sovyet Rusya 'dan başka İran, Türkiye, Afganistan, Almanya, Azerbaycan, Çin ve Harezm Halk Sovyet Cumhuriyeti ile diplomatik İlişkilerde bulunmuştur.³⁸⁵

9 Ekim 1920 yılında yapılan Buhara Sovyet I. Kurultayında Feyzullah Hocayev '' *Buhara İnkılabı* '' hakkında görüşlerini belirtmiştir.

2 Aralık 1920 yılında Rusya Sovyetleri VIII. Kongresine, Buhara halkı adına tebriklerini sunmak adına Moskova'ya gitmiştir.

5 Mart 1921'de Feyzullah Hocayev, RSFSR ile askeri-siyasi ve ekonomik iş birliği yapmak için Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti'nin Halk Nazırları Şurası Reisi ve Dış İşleri ve Harbi İşler Halk Nazırlarını Moskova'ya göndermiştir.

4 Nisan 1921'de Feyzullah Hocayev, İcra Komitesinin Buhara Komünist Partisinin Sosyalizmi kabul etmesi meselesi hakkında meclisi toplamıştır.

18 Eylül 1921'de Feyzullah Hocayev, Buhara Genel II. Kurultayında ' *Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti* '' hükümetinin Faaliyetleri hakkında görüşlerini belirtmiştir.³⁸⁶

1922-1924; Milli Savunma Bakanı olarak görev yapmıştır. Aynı zamanda bu tarihlerde BHSC çalışma ve Savunma Konseyi başkanı olarakta görev yapmıştır.³⁸⁷

³⁸⁴ R.A. Nurullin, K.H. Xasanov ve L.K. Shek, a.g.e. s, 14.

³⁸⁵ Kahraman Rajabov, a.g.m. *Özbekistan Milli Ansiklopedisi*, s.295.

³⁸⁶ Feyzullah Hocayev, a.g.e. s.525.

³⁸⁷ Özbekistan Milli Ansiklopedisi, s.296.

1924 yılında BHSC'nin Sovyetler Birliğine takılmasından sonra Feyzullah Hocayev, Özbekistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kurulmuş, SSR Halk Komiserleri başkanı olarak göreve tayin edilmiştir.³⁸⁸ Özbek- Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti başkanı (1925-1937) olarak görev yapmıştır.³⁸⁹ Hocayev, Özbekistan'ın eğitim ve ekonomik olarak gelişmesi için faaliyetlerini devam ederken, Sovyetler tarafından 9 Temmuz 1937'de Moskova'da hainlik ile suçlanarak hapse atılarak ölümüne hüküm verilmiştir.

Feyzullah Hocayev, milli devlet olarak kurulan Buhara Hükümeti 'nin gelişmesi ve çağa ayak uygun bir yönetim haline gelmesi için tüm Hayatı boyunca çalışmış, tüm servetini bu uğurda harcamıştır. Ne yazık ki ortaya Çıkan Sovyet engeli ve iç çatışmalar sonucunda istediği başarıyı elde edememiş ve hainlik ile suçlanarak öldürülmüştür. 6 Mart 1965 yılında yapılan SSCB Yüksek Askeri Mahkemesi tarafından suçsuzluğu ilan edilmiştir.³⁹⁰

13.2. Osman Hocayev (Kocaoğlu) Hayatı ve Faaliyetleri

1878'de Oş şehrinde Buharalı tüccar bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Babası Polat Hoca'dır. Annesi Fatma Âyim, baba tarafından dedesi Kerametullah Hoca idi. O dönemin liderlerinden Feyzullah Hoca ile de amca çocuklarıdır. Osman Hoca'nın adı çeşitli kaynaklarda şu değişik şekillerde yer alıyor: Osman Hoca, Osman Kocaoğlu, Usman Khoja, Usman Khoja-oghli, Osman Khojaev, Usman Xocae, Usman Polatxocaeviç Xocae, Osman Polatkhojaev, Usmanxoca Polatxocae, Osman Kocaoğlu gibi.³⁹¹

Buhara'da medrese eğitimi aldıktan sonra, bu sırada yeni açılan ilk okulların birinde de eğitim görmüştür. Aldığı eğitim ile yetinmeyen Osman Hoca, kendini geliştirmek adına Osmanlı İmparatorluğu'nda, Hindistan'da, Kırım Bahçesaray'da, Kazan'da ve Taşkent'te yayınlanan gazete, dergi ve kitapları okumuştur. Özellikle İsmail Gaspıralı'nın Tercüman gazetesine ve onunla birlikte eline ulaşan kitapları

³⁸⁸ N. Mustafayeva, a.g.e. s, 142.

³⁸⁹ Majid Xasanov, *Fayzulla X'ojayev*, O'zbekiston Nashriyoti, Toshkent 1990, s.50.

³⁹⁰ Kahraman Rajabov, a.g.m. *Özbekistan Milli Ansiklopedisi*, s.296.

³⁹¹ Timur Kocaoğlu, "Yenilik Hareketleri ve İhtilaller Arasında Osman Hoca (Kocaoğlu)" *Türkistan'da Yenilik Hareketleri ve İhtilaller: 1900-1924 Bildiri Kitabı (Osman Hoca Anısına İncelemeler)*, 2001, s.16-17.

okuyarak bilgisini arttırmış, Usul-i Cedit okulları hakkında haberleri okuyarak sonraki yıllarda faaliyete geçireceği okulları için ilham kaynağı olmuştur.

Osman Hoca öğrencilik yıllarında yaz aylarında doğduğu şehir olan Fergana'nın Oş şehrine gitmeyi alışkanlık haline getirmişti. Yine 1898 yılı yazında Oş'ta iken Çarlık Rusya'nın Türkistan'daki egemenliğine karşı 17-19 Mayıs'ta Dükçü İşan ayaklanması başladı. İsyan Rus askerleri tarafından bastırılmış ayrıca 777 kişi tutuklanmıştır, söylenenlere göre tutuklananlar arasında birçok akrabası ile Osman Hoca da vardı. Osman Hoca'nın kesin tutuklanıp tutuklanmadığına dair bir bilgi olmamasına rağmen yine görüşlere göre serbest bırakılan 362 kişi arasında olan Osman Hoca, Buhara Emirliği vatandaşı olduğu için yurt dışı yasağı koyularak serbest bırakılmıştır. Gençlik yıllarında Kırım Bahçesaray'da İsmail Gaspıralı ile görüşerek Ceditçilik hakkında bilgi almıştır. Osman Hoca öncülüğünde Buhara'da eğitimde yenilik olarak başlayan Ceditçilik bir süre sonra siyasi bir boyut kazanmıştır. Bu arada Osmanlı İmparatorluğu'nda Tanzimat ve Islahat Fermanlarının ilanı, Rusya ve İran'da ki devrimler Buhara'da ki yenilikçi düşüncelerin yayılmasına neden olmuştur. Türkistan coğrafyasında açılan Cedit okullarına Osman Hoca öncü olmuştur. Sadriddin Ayni, Osman Hoca'nın düşüncelerini şu şekilde belirtmiştir: *“ Ancak, daha bu ilerici hareketlere ihtilalci hareket denilemezdi. O yalnız mektep, medrese ve başka eski gelenek-görenekleri düzeltme, Emir tarafından çıkarılan vergileri belirli bir düzene sokma, Emir memurlarının keyfi hareketlerini durdurmayı istiyordu. Yenilik hareketlerinin önemli bir meselesi çiftçilerden vergi alınışını kesin bir düzene sokmaktı. Bu yenilik hareketine ben de katıldım. Biz mektep ve medreseleri düzeltmeyi teşvik ediyorduk. ”*

1908 yılında İstanbul'a eğitim için gitmiş ve 1910-1911 yılları hayatının dönüm noktası olmuş, İstanbul'da Jön Türkler ve Ziya Gökalp ile görüşmüş ve İstanbul'da Ta'mim-i Maarif Cemiyeti şubesini açarak buraya Türkistan'dan öğrenci getirilmesi için zemin hazırlanmıştır. 1912 yılı başlarında Osman Hoca Buhara'ya döndükten sonra “Terbiye-i Etfal” adında ki gizli teşkilatın aktif üyelerinden biri olmuştur. 1911-12'de Buhara'da Abdulvaliid Burhan, Osman Hocayev, Mirkamil Burhan ve Hami Hocayev önderliğinde 52 Usul-i Cedit mektebi açılmıştır.³⁹² Osman Hoca, Buhara'ya

³⁹² Seyfettin Erşahin, “Buhara'da Ceditçilik – Eğitim Islahatı Tartışmaları ve Abdurrauf Fitrat (XX. Yüzyıl Başları)”, *Dini Araştırmaları Dergisi*, C.1, S.3, 1999, s. 233.

döndüğünde İstanbul'dan birçok siyasi risaleyi de beraberinde getirmiş ve siyasi örgütlere katılmıştır.³⁹³ Mahmud Behbudi ve Münevver Kari liderliğinde de hem eğitim hem de politik işlerle uğraşmaya başlamıştır. Sovyet iktidarı arifesinde, 1917'lerde, Türkistan'da Cedid mekteplerinin sayısı 104'e ulaşmıştır. 21 Mayıs 1918'de Taşkent'te açılan Türkistan Üniversitesi, ceditçilerin çabaların sonucudur. Doğal-matematik, tarihi-filolojik, ziraat ve teknik fakülteleri bölümleri vardı. 1920 yılına gelindiğinde öğrencilerin%60'ı yerel gençti. Üniversitenin eğitim sürecinde, Münevver Kari, Ahmad Fayzi, Burhan Habib, İbrahim Tahiri, Usman Khojaev ve Hodi Fayzi gibi ünlü bilim adamları büyük özveri ile çalıştılar.³⁹⁴ Yalnız cedit okullarının gelişmesinden hem Ruslar hem de Buhara Emirliği rahatsız olmuştur. Rus idarecilerinin baskılarıyla emirler çeşitli yollar ile okullardaki eğitime engel olmaya çalışıyorlardı. Hatta cedit liderlerine okullardan vazgeçmeleri için para dahi teklif edildiğini Sadriddin Ayni, Buhara İnkılabı Tarihi Üçün Materyaller adlı eserde şu şekilde bahsetmiştir: ‘ ‘ *Bir gün Molla Kamer, Kazi Kalan'ın emriyle en büyük cedit okuluna sahip olan Osman Hoca ile görüşüp, ona – Eğer siz kendi istediğiniz ile bu okulu kapatırsanız, sizi istediğiniz yere Kazi veya reis olarak tayin edilmemiz hakkında söz verebilirim.- deyince Osman Hoca karşılığında – Öğretmenlik yapmamız, açlıktan veya herhangi bir rütbeye erişemediğimizden değil, halka ve yurdumuzun çocuklarına faydamız dokunur diye düşündüğümüzüzdendir. Bunca zahmetleri başımıza yükledik, tuttuğumuz mukaddes mesleğimizi dünya rütbelerine satmayız-* ‘ ‘³⁹⁵

1917 yılında Osman Hoca, Genç Buhara Partisi Merkez Komitesine katıldı ve Buhara emirinin devrilmesine neden olan isyanda önemli rol oynamıştır. Kolesov vakasından sonra Taşkent'te Genç Buharalılar için gruplar oluşturdu (1918). Genç Buharalılar Partisi, Türkistan merkezi bürosuna üye oldu (1920 yılı Şubat). 1920 yılında Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti bünyesinde maliye sorumluluğa atanan Osman Hoca, 1921 yılında nezaret sorumlusu olmuş ve 1921 yılı ortalarından 1922 yılı başlarına kadar BHSC'de merkezi İcra Komitesinin ilk başkanlığını yapmıştır. Sibirya'dan kaçarak Buhara'ya sığınmış olan Türk subaylarının komutası ve eğitiminde yeni mili ordusu ve

³⁹³ Kahraman Rajabov ve SH. Hayitov, *Usmon Hoja*, Abu Matbuot, Toshkent 2011, s.8.

³⁹⁴ Q. Usmonov ve M Sodiqov, *Özbekistan Tarihi (1917-1991 yılları)*, Nashriyot Matbaa, Taşkent 2010, s.40.

³⁹⁵ Timur Kocaoğlu, ‘ ‘ *Türkistan'da Cedit Okulları*, ‘ ‘ Hür Türkistan İçin Gazetesi, S.6, 1976, s.3.

milli hükümetiyle bağımsız bir devlet kurma işine ön ayak olarak, bugünkü Tacikistan sınırında yer alan Rus garnizonunu muhasara etme hareketine öncülük yapmıştır. Yaptığı çalışmalar sonucunda Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti'nin önemli liderlerinden biri olmuştur.³⁹⁶ Buhara Hükümeti'nin kurulmasından sonra Osman Hocayev maliye nazırı olarak göreve başlamıştır. 1921 yılında BHSC Devlet Nezareti Nazırı, Buhara Merkez İcra Komitesi program başkanlığı (1921 Nisan-1922) görevlerini yapmıştır.³⁹⁷ Ayrıca Doğu Buhara da muhtar vekil unvanıyla faaliyet göstermiştir.³⁹⁸

Osman Hocayev'in görevleri arasında ulusal ordu için dış ülkelerden silah almaya çalışmış ve ordunun kurulması ve güçlenmesi için faaliyet göstermiştir.³⁹⁹ Vakıf yerlerinin kaydı ve kullanımı, ülkenin yıkılmış mimarilerini restore etmektir. Kültürel ve eğitim kurumlarının açılmasından, ülkenin sınırlarını güçlendirmek vb görevleri vardı.⁴⁰⁰ 9 Aralık 1921 yılında güvendiği adamlarıyla, Harbi İşler Naziri Yardımcısı Ali Rıza Bey, Tirmiz garnizonu kumandanı Hasan Bey ve Daniyal Bey yardımıyla Duşanbe garnizonundaki Rus askerlerini silahsızlandırmıştır. Enver Paşa'da kendi yardımcılarından Hacı Sami ve bir grup askeri Osman Hoca'ya yardıma göndermiştir. Osman Hocayev 1921 – 1922 yıllarında Doğu Buhara'daki Sovyet karşıtı savaşın alevlendiği zamanlarda Buhara hükümetinin olağanüstü vekili olarak faaliyet göstermiştir. Osman Hoca'nın itibarından Sovyetler ve Basmacılar da faydalanmışlardır.

401

Osman Hoca'nın Buhara'nın bağımsızlığı için Sovyet Rusya'sının kızıl askerleriyle sürekli mücadele etmiş ve Kabil'e giderek Afganistan Emiri Amanullah ile sözleşme imzalamıştır. (1922 yılı 29 Nisan). 1922 yılı sonlarında İngilizlerden para karşılığında silah almak için anlaşma yapmaya çalışsa da olumlu dönüşler alamamıştır. Bu esnada Enver Paşa'nın şehit olduğu haberini almış ve aynı zamanda Feyzullah Hoca adam yollayarak Rusların Osman Hoca'nın peşine düştüklerini ölü veya diri ele geçirmek istediklerini belirterek, Buhara'ya dönmemesi konusunda uyarmıştır. Haberi

³⁹⁶ Usmon X'ojoyev, Özbekistan Milli Ansiklopedisi, X Harfi, sayfa 174.

³⁹⁷ Kahraman Rajabov ve SH. Hayitov (2011), a.g.e.s.14.

³⁹⁸ Timur Kocaoğlu (2001), a.g.m.s,26.

³⁹⁹ Usmon X'ojoyev, Özbekistan Milli Ansiklopedisi, X Harfi, s.174.

⁴⁰⁰ Kahraman Rajabov ve SH. Hayitov (2011), a.g.e.s.15.

⁴⁰¹ Umar Rashidov, ‘‘ Buhara Halk Cumhuriyeti Milli İdarecilerinin Bolşeviklere Karşı Bağımsızlık Mücadelesi’’, *I. Uluslararası Türklerde Tarih Bilinci ve Tarih Yazıcılığı Sempozyumu*, 23-25 Ekim 2017, s.312.

alır almaz Afganistan'a giden Osman Hoca, Kabil'de Özbek bir aileden olan Hâkime adlı bir kız ile evlenmiştir. Bu sırada Rusların yaptıkları baskı nedeniyle Afganistan hükümeti onun yurttan ayrılmasını istemiş ve Osman Hoca 1923 yılında Türkiye'ye gelerek İstanbul'a yerleşmiş, Kendisiyle görüşen Mustafa Kemal Paşa'dan, sıcak bir ilgi görür. Ona milletvekili maaşı bağlatılır. Bu maaş vefatından sonra eşi de ölünceye kadar devam eder. Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü kurucu üyelerindendir. Burada Yeni Türkistan adlı dergiyi çıkarak Türkistan'ın bağımsızlığı yönünde çalışmalar yapmıştır.⁴⁰²

Türkiye'nin çeşitli yerlerinde verdiği konferanslarda Sovyetler Birliği'nin Türkistan'daki sömürgecilik politikalarını eleştirir. Bu defa Sovyetler onun Türkiye'den de çıkarılması için siyasi baskılar yapar. Türk Hükümeti, Osman Kocaoğlu'ndan yurt dışına çıkmasını ister. O da 1938 yılı sonunda önce Polonya'ya, daha sonra İran'a gider. Ancak, İkinci Dünya Savaşı'nın bitişinden sonra, 1945 sonlarında Türkiye'ye geri dönebilir. 1951 ile 1957 yılları arasında Pakistan'da bulunan Osman Kocaoğlu daha sonra Türkiye'ye dönerek ölüm tarihi olan Temmuz 1968 yılına kadar burada kalmıştır.

Osman Kocaoğlu'nun kabri bugün İstanbul Üsküdar'da bulunan Özbekler Tekkesinde bulunmaktadır.

13.3. Abdurrauf Fıtrat'ın Hayatı ve Faaliyetleri

1886 yılında Buhara'da doğan Fıtrat, 20. yy. Özbek edebiyatının, bilimin ve kültürünün büyük bir temsilcisidir. Gramer, edebiyat, akut bilimcisi, oyun yazarı şair, muhabir, gazeteci ve yetenekli devlet adamıdır. Asıl ismi Abdurrauf'tur, doğuştan gelen yetenek anlamında kullanılan Fıtrat ise bilinen unvanlarından olmuştur. Babası Abdurrahimov ticaretle uğraşırken, annesi Bibijon ise edebiyat eleştirmenidir.⁴⁰³ Kız kardeşi Mahbube ve onun küçüğü Abdurrahman vardı. Abdurrahman 1910'lu yıllarda Kağan Matbaasında dizgici olarak çalışmış ve bu yıllarda okumak için İstanbul'a giden Fıtrat'a maddi yardımda bulunmuştur. Mahbube de 1910 yılından itibaren milli eğitim bakanlığında çalışmaya başlamış, 1920'den itibaren de şiir yazmaya başlayarak

⁴⁰² Ertuğrul Yaman, "Osmanlı'dan Günümüze Türkistan- Türkiye Kültürel İlişkilerine Genel Bir Bakış", *İslami Araştırmalar Dergisi*, C.12, S.2, 1999, s.193-194.

⁴⁰³ <https://ziyouz.uz/ozbek-ziyolilari/abdurauf-fitrat-2/>

Buhara’da tanınan bir şair olmuştur⁴⁰⁴ İlk eğitimini Buhara’da olan Mirarab Medresesinde almıştır. Daha sonra İstanbul Darülfünunda eğitimine devam etti. İstanbul’da okurken aynı zamanda *Münazara* (1909), *Hint İhtilalcileri* (1912), ve ilk şiir kitabı olan *Sayha* (1911) eserlerini yayımlamıştır. Farsça ve Özbekçe dillerini akıcı bir şekilde bilen Fıtrat, aynı zamanda Arapça ’ya da ilgi duyuyordu. İstanbul’da eğitimini tamamladıktan sonra Özbekistan’a dönen Fıtrat, öğretmenliğe başladığı sırada Türkistan’da başlayan Ceditçilik hareketiyle ilgilenmiş ve *Yaş (Genç) Buharalılar* cemiyetine katılmış ve Ceditçilik hareketinin en aktif savunucularından olmuştur.⁴⁰⁵

Fıtrat şu sözleriyle katılmış olduğu Ceditçilik hareketinin amacını dile getirmiştir. “*Ceditçilerin amacı, ülkelerini çağdaş değerlere kavuşturmak, ahlak, inanç, hukuk, sağlık vb. sosyal ve kültürel alanları tecdid-ıslah etmek, Türkistan’a tekrar İslam medeniyetini ve yerlilerin siyasi hakimiyetini kazandırmaktır. Bunun da yolu değişimden geçiyordu. Onlara göre değişim siyasi, kültürel ekonomik ve sosyal bakımdan tecdid yoluyla terakki etmek anlamına geliyordu. Amaçlarına ulaşmak için eğitim başta olmak üzere tarih, edebiyat, basın-yayın ve sanata (tiyatro) ağırlık verdiler.*”⁴⁰⁶

1911 yılında “Türkistan Vilayet Gazetesi’ni” yayınlamaya başladı. 1913 yılında Behbudi ’nin tanıtımını içeren ayrı bir kitap daha yayınlayan Fıtrat, 1917 yılında Semerkant’ta Mardonkul Shahmuhammadzoda’nın çıkardığı “*Hürriyet*” gazetesinin ilk olarak 27 ve 28. Sayılarını çıkardı.1917 yılının 8 Aralık gününe kadar “*Türkistan Muhtariyeti*” makalesinden sonra 1918 yılının başlarında “*Buhara’nın Hali*” makalesine kadar Hürriyet gazetesinin 62 sayısını yayınladı.⁴⁰⁷1919-1920’de Afganistan’ın Taşkent Büyükelçiliği’nde tercüman olarak görev yapmıştır.

Sovyetlerin Buhara’ya gelmesinden sonra Komünist Partisinin 1918-1924 yılları arasında üyesi olmuş, 1921 yılında Buhara Halk Cumhuriyeti Eğitim Bakanı, 1922 yılında Başbakan Yardımcısı ve Buhara Komünist Partisi siyasi büro üyesi olmuştur. Aynı zamanda partinin üyeleri içerisinde Feyzullah Hocayev ’de yer alıyordu.

⁴⁰⁴ Halim Taşkaya, a.g.t, s.5.

⁴⁰⁵ Hüseyin Aktaş, “Abdurrauf Fıtrat ve Onun Özbek Klasik Musikisi Hakkındaki Eseri,” *Dil ve Edebiyat Araştırmaları*, S.8, Yaz 2013, s.103-104.

⁴⁰⁶ Nurettin Hatunoğlu, “Buhara’daki Ceditçilik Hareketi ve Yaş Buharalılar,” *SÜTAD*, S.38, Güz 2015, s.3.

⁴⁰⁷ Hamidulla Boltaboyev, a.g.e. s.38.

1919-1921 yılları arasında milli edebiyatçılar derneği olan *Çığatay Gürüingi (Çağatay Sohbeti)*’ni kurdu. Ardından Moskova, Taşkent, Semerkant ve Buhara’da enstitü ve üniversitelerde dersler verdi. 1923 -1924 yılları arasında kendisine profesör unvanı verildi. Özbekistan Bilim Komitesi’nde görev yaparken aynı zamanda şiirler, piyesler ve bilimsel eserler kaleme aldı. Eserlerini *Buharalı* isimliyle yayınlamıştır.⁴⁰⁸

Abdurrauf Fıtrat, yapmış olduğu çalışmalar ve kaleme aldığı eserler nedeniyle bir süre sonra Sovyetlerin dikkatini çekti ve bu durum onun 4 Ekim 1938’de halk düşmanı ilan edilmesine neden olmuştur. Ne yazık ki halkın geleceği, bağımsızlığı ve mutluluğu uğruna çalışan Fıtrat, Sovyetlerin kendisinden rahatsız olması nedeniyle arkadaşlarıyla birlikte tutuklanarak öldürülmüştür. Ancak takvimler 1957 yılına geldiğinde Sovyetler Birliği Yüksek Mahkemesi 1938’de halk düşmanı olarak ilan edilen Fıtrat’ın masum olduğunu kabul etti.⁴⁰⁹ Fıtrat çok yönlü ve üretken bir bilim insanıydı. Yaratıcı çalışmaları, sosyal aktiviteleri, bilgiye ve aydınlanmaya, özgürleşmeye teşvik eden ve ulusal bağımsızlığı amaçlayan bir eğitimci olarak aynı zamanda Özbekler’in kendilerini tanımlarına, atalarını ve onların yaptıklarının bilinmesine ve güçlü devletler kuran kişiler olduklarını anlatarak bu yönde de eserler veren bir tarihçi olmuştur. Ayrıca Türkistan’ın Ceditçilik hareketinin atası olarak anılan Mahmut Behbudi’yi ve eserlerin tanıtımı da yapmış ve bölgede yayınladığı ‘‘Tarakkiy,’’ ‘‘Hurşid,’’ ‘‘Sadoi Turkiston,’’ ‘‘Oyna,’’ ‘‘Turon’’ ve ‘‘Buhoroi Şarif’’ adlı gazete – dergilerinin gün yüzüne çıkmasını sağlamıştır. Fıtrat’ın ilk kitaplarından birisi olan Münazara adlı eseri Buhara Emiri yayımlanmasına izin vermemesinden dolayı 1909 yılında İstanbul’da Fars dilinde yayımlanmıştır. Daha sonra bu eser Hacı Muin tarafından Özbek diline tercüme edilmiştir.⁴¹⁰

Kaleme aldığı ‘‘ Abulfayzhan’’ trajedisi 1924 yılında Moskova’da sergilenmiştir. Trajedi, 18.yy. yaşamış olan Ashtorhani hanedanının son temsilcisi olan Abulfayz’ın hayatını anlatmaydı. Drama da hanın tacı ile adalet, halkın ve ülkenin kaderi vb. konuları işlenmiştir. Fıtrat, dini konularda da makale, hikâye ve piyesler yazmıştır. ‘‘ Saat ‘‘ (1924), ‘‘ Mirage’’, ‘‘ Zainab’ın İmanı’’, ‘‘Şeytanın Tanrı’ya İsyanı’’ ve ‘‘ Oruç’’ eserler bu kategorinin örneklerindendir. Abdurrauf Fıtrat Arapça ve Farsça

⁴⁰⁸ Tuğba Teke, a.g.t. s, 32.

⁴⁰⁹ <https://ziyouz.uz/ilm-va-fan/tarix/manaviyat-yulduzlari/abdurauf-firat-1884-1938/>

⁴¹⁰ Vahit Celal, ‘‘ Abdurrauf Fıtrat’ın Hayatı ve İlmi Faaliyetleri’’, *Çeşm-i Cihan TKSA E-Dergisi*, C.5, S.1, Yaz 2018, s.43.

bilmesine rağmen eserlerini Sayha şiir kitabı hariç, halkın rahatça anlayabilmesi için Özbek dilinde akıcı ve basit bir şekilde yazmıştır. Kaleme aldığı çalışmalarında insanları cehalet ile savaşılmaya ve birlik olmaya çağırıyordu.⁴¹¹

1919-1921 yıllarında milli edebiyatçıların derneği olan “Çığatay Gürüingi” topluluğunu kurmuştur. Bu teşkilat yenilikçi yönüyle ortaya çıkmış, Özbek tarihinin gençlere öğretilmesi konusunda mühim çalışmaları olmuştur. Topluluk 1921 yılında Sovyetler tarafından dağıtılmıştır.⁴¹²

“ Eski Özbek Edebiyatının Örnekleri” ve “ 16.yy. Özbek Edebiyatına Bir Bakış” eserlerinde Ömer Hayyam, Firdavsi, Ahmet Yesevi, Ali Şir Nevai, Muhammed Salih, Mashrab gibi önemli edebiyatçıları da Özbek Edebiyat tarihine dahil etmiştir. Özbek musiki tarihi hakkında makale ve kitapları da bulunmaktadır.⁴¹³ Fıtrat, edebi eserleri, bilimsel eserleri ve sosyal etkinlikleri ile edebiyat, sanat, bilim ve kültüre büyük katkı sağlamıştır.

13.4. Münevver Kari Abdürreşidhan Hayatı ve Faaliyetleri

Abdürreşidhan Münevver Kari 1878 yılında Taşkent’in Şeyhantahur ilçesinin Darhan mahallesinde aydın bir ailenin oğlu olarak dünyaya geldi. Aile tarafından ışıık anlamına gelen Münevver adı verildi. Babası Abdürreşidhan Satıbalidhan oğlu müderris, annesi Hasiyet Hanım ise bir müderris olan Hanhoca Şarahimhoca’nın kızıdır. Münevver Kari ailenin üçüncü çocuğudur, iki ağabeyi öğretmen olmuştur. Orta Asya’da Ceditçilik hareketinin lideri olan Münevver Kari, ilk eğitimini annesinden almış sonra ki yıllarda dönemin en önemli adamlardan Osman Hoca’dan dini dersler alarak, Kur’an hafızı olmuştur. Münevver Kari, 1885-1890 yılları arasında Buhara’da ki Mirarab Medresesi’nde eğitimi almaya başladıktan kısa bir süre buradaki okulu bırakıp, Taşkent’e dönerek eğitimini Dadhah Medresesinde devam ettirmiştir.⁴¹⁴ Cedit

⁴¹¹ <https://ziyouz.uz/ilm-va-fan/adabiyot/tohir-malik-firat/?lng=lat>.

⁴¹² Tuğba Teke, a.g.t. s, 29.

⁴¹³ S. Mamajonov, *Ma'naviyat Yulduzlari (Orta Asya'da Meşhur Simalar, Alimler, Edipler)*, Özbekistan Cumhuriyeti Fenler Akademisi, Taşkent 1999, s.377.

⁴¹⁴ Sirojiddin Ahmedova, “*Münevver Kari*,” Özbekistan Milli Ansiklopedisi, Taşkent, s.811-812.

hareketinin lideri olarak görünen İsmail Gaspıralı'nın Tercüman Gazetesi'nde yapmış olduğu çalışmalar Münevver'in milliyetçi olması üzerinde büyük bir etkiye sahiptir.⁴¹⁵

1901 yılında Taşkent'te ilk "Usul-ı Cedid" okulu açıldı. 23 yaşında ilk okulu açan Münevver Kari'ye ders dönemleri boyunca Kırımlı öğretmenlerde desteklerini esirgememiş⁴¹⁶ ve bu okul için "Adıbı Avval," "Adıbı Sanıy," gibi metinler, "Tavcid al- Kur'an" "Er Yuzi" vb. kitapları 1901-1917 yılları arasında 9-10 kez tekrar yayınlanmıştır.⁴¹⁷ 1906 yılında "Orta Asya'nın İlerlemesi ve Gelişmesi" Tarakkiy gazetesinin edebiyat bölümünde yazılarını yazmış, aynı yıl Hurşit gazetesinde de editörlük yapmıştır. Şurhat (1907), Tujjor (1907), Asya (1908) gazetelerinde ideolojik liderlerden biri olmuştur. Sonra Sadoyi Turkissan (1914-1915) gazetesinde sorumlu editör ve yardımcı, Al- İslah (1915-1917) dergisinin gizli editörü, Najot ve Kengash (1917) gazetelerinde yardımcı editörlük yapmıştır.⁴¹⁸ 1917 yılında Müslümanların okuduğu üniversitede rektörlük yapmıştır.

Turkestanskıe Vedomosti gazetesi muhabiri G. Andrevv ile yapığı röportajda Münevver Kari yaşadıklarını şu şekilde dile getirmiştir. "Şahsen ben çok zor bir yaşam sürdüm, bir şeyler öğrenmek için, Taşkent'te ve Buhara medreselerinde uzun süre çalışmak zorunda kaldım. Medresede uzun yıllar bilim okudum ama buna rağmen fazla bir şey yapamadım. O yıllarda bilgiye hızlı, kolayca ve modern eğitime dayalı yenilikçi okullar ve medreseler açmak istiyordum."⁴¹⁹

Münevver Kari, Özbek gazeteciliğine büyük hizmetleri olmuş ve gazetecilik alanında çok sayıda çalışmalar yapmıştır. Ayrıca sosyal alanda da "Cemiyet-i İmdadiye" (1909), "Turan" (1913), "Ümit" (1914) "Kömek" (1921) yıllarında eğitime destek veren vakıf kuruluş ve müesseselerde kurucu üyelerinden olmuş, liderlik ve üyelik yapmıştır. Turan vakfında özellikle tiyatro eğitimi üzerinde durmuştur. Sovyet döneminde Türkistan Maarif Halk Komiserliği Türk şubesinin yöneticisi, Taşkent şehri eğitim müdürü, Şark Hakları delegesi, Buhara Halk Cumhuriyeti Eğitim Bakanlığı vakıf bölümü başkanı, sosyal eğitimden sorumlu müdür, 1921 yılında Taşkent

⁴¹⁵ I. A. Karımov, "Saygıdeğer Yüzler- MünevverKari Abdürreşidhan Hayatı ve Yaptıkları- " Ali Şir Nevai Özbekistan Kütüphanesi, Taşkent 2008, s.7.

⁴¹⁶ I. A. Karımov, a.g.e, s.6.

⁴¹⁷ S. Mamajonov, a.g.e., s.361.

⁴¹⁸ Sirojiddin Ahmedova, a.g.m. s. 812.

⁴¹⁹ I.A. Karımov, a.g.e, s. 7-8.

şehri sosyal eğitim bölümü başkanlığı yapmıştır.⁴²⁰ 1922 yılında İlmi Araştırma Merkezi'nin başkanlığını yapmıştır. Nevai adlı mektepte, Nerimanov kolejinde muallimlik yapmıştır. 1927-1928 yıllarında Semerkant müzesinde ilmi araştırmacı ayrıca Taşkent ve Fergana'da kâtip olarak çalışmıştır. 1917-1924 yıllarında Çar ve Sovyet hükümetlerine karşı mücadele eden Münevver Kari, ''Şura-i İslom,'' '' Âdem-i Merkeziyetçilik,'' '' İttihad-ı Taraqqiy,'' '' Milli İttihod,'' vb cemiyet, fırka ve teşkilatlar da liderlik yapmıştır.⁴²¹

Münevver, Türk diller haricinde Rusça ve Farsçayı da akıcı olarak biliyor ve gazete – dergilerde o dönemde dünyada yaşanan önemli olayları kaleme almış, halkı bilgilendirmek istemiştir. Özbekistan ulusal üniversitesinin kurucuların biri olmuştur. Türkistan'da modern yüksek öğretiminin gelişimine önemli katkıları olmuş ve sonraki yıllarda gelişen eğitim şartlarının temelini oluşturmuştur.⁴²²

Münevver Kari, yazdığı makalelerde insan, toplum, din, ahlak, hürriyet, aydın olma ve birlik olma gibi toplumsal meselelere dikkat çekmiştir. Sovyetler Birliği'nin hain olarak gösterdiği Münevver Kari, Mahmut Hoca, Abdurrauf Fıtrat gibi günümüz yakın tarihlerine kadar karalanan aydınlar arasında yer almış ancak yapılan araştırmalar durumun hainlik ile alakası olmadığını ortaya çıkarmıştır.⁴²³ Şura-yı İslam, Türk Âdem-i Merkeziyet, İttihat ve Terakkiyat, Milli İttihat, Neşr-i Maarif gibi topluluklarda liderlik yapmıştır. Çar hükümetine karşı siyasi olarakta mücadele etmiştir. Münevver Kari, önde gelen liderlerden olmuş ve zaman zaman hükümet tarafından birkaç kez tutuklanmış ve son olarak Sovyet hükümeti tarafından 6 Kasım 1929 tarihinde hapsedilmiş ve 23 Nisan 1931 yılında da işkencelere maruz kalarak Moskova'da Butirka Hapishanesinde idam edilerek, Vagkanova Mezarlığı'na gömülmüştür.⁴²⁴

⁴²⁰ Baxtiyor Hasanov, *Munavvar Qori Abdurashidxonov Turkiston Taraqqiyparvarlarining Sardori*, Mumtoz Soz Nashriyoti, Toshkent 2018, s.35.

⁴²¹ Baxtiyor Hasanov, *a.g.e.* s.34.

⁴²² I.A. Karimov, *a.g.e.* s. 7-8.

⁴²³ Ken Peterson, Çev: Ayşe Öztekin, ''Yeniden Yapılanma Sürecinde Tarih: Sovyet Sonrası Özbekistan'da Ceditçilik,'' *Bilgi Dergisi*, S.2, Yaz 1996, s.12.

⁴²⁴ Sirojiddin Ahmedova, *a.g.m.* s.813.

13.5. Ataullah Hocayev Hayatı ve Faaliyetleri

1880 yılında Buhara’da dünyaya gelmiştir. Buhara’da ki medreselerde eğitim görmüştür.⁴²⁵ Medrese eğitimini tamamladıktan sonra Türkiye ’de bulunan ağabeyi Osman Hocayev ve diğer gençler ile İstanbul’da okumuştur. İstanbul ’dan döndükten sonra Abdulvahid Burhanov ile özel bir okul açarak, gençleri eğitmek için çalışmalarını sürdürmüştür. Buhara Emirliği tarafından Açılan okullar nedeniyle baskıya maruz kalmış ve başka şehirlere gitmek zorunda kalmışlardır. Karshi ve Şehri Sebz’de okullar açmışlardır.⁴²⁶ Terbiye-I Etfal Cemiyeti ve Yaş Buharalılar Partisinin çalışmalarına katılmıştır. 1913-1914 yıllarında Cedit okullarında öğretmenlik yapmıştır. Bu görevinden dolayı Alim Han tarafından 1915 yılında zindana atılmıştır.

Buhara Cumhuriyeti’nin kurulmasıyla Ataullah Hocayev, Karshi Vilayeti Inkılap Komitesi reisi olarak tayin edilmiştir. 1921 yılında BHSC Bakanlar Meclisi Başkan yardımcısı olmuştur. Ayrıca bu yılda özel bir komisyon kurulmuş ve Hocayev başkanlığında Korbaşı liderleriyle Buhara Hükümeti adına barış anlaşması imzalamıştır. 1920-1924 yıllarında çeşitli görevlerde çalışan Ataullah Hocayev, Sovyetlerin talebi üzerinde BHSC sınırlarından sürgün edildi. 1937 yılına kadar Orta Asya sınırları içerisinde görevlerini sürmüştür. BHSC’nin rehber üyeleri ile birlikte hapishaneye atılarak ölümüne hüküm verilmiştir. 1965 yılında yapılan yeniden yargılama ile suçsuzluğu kanıtlanmıştır.⁴²⁷

13.6. Abdulvahid Burhanov Hayatı ve Faaliyetleri

1875 Buhara doğumlu Abdulvahid Burhanov, Ceditçilik hareketi ve Yaş Buharalılar teşkilatının üyelerindendir. Semerkant ’a giderek Mahmut Behbudiy ve Abdülkadir Şüküriy ile görüşmüş ve yeni usul okullar hakkında bilgi alarak, eğitim öğretim alanında deneyim kazanmıştır. 1908 yılında Buhara’da ilk Cedit okulunu açmıştır. Mukammil Burhanov ve Sadriddin Ayni ile birlikte Terbiye-I Etfal Cemiyeti ‘nin organizasyonlara katılmıştır. Cemiyet vatanperver aydınların katılımıyla halkı demokrasi yönünde bilgilendirmek amacıyla propagandalar yapmıştır. 1917 yılında Yaş

⁴²⁵ Kahraman Rajabov, Ataullah Xocayev, *Özbekistan Milli Ansiklopedisi*, O’ZME Nashriyoti, s.292.

⁴²⁶ N. Namıyov, *Buxoro Jadıdları*, Fan Nashriyoti, 2000, s.14-15.

⁴²⁷ Kahraman Rajabov, a.g.m., s.292.

Buharalılar Partisi başkanlığına seçilmiş ve 1920 yılına kadar bu görevini sürdürmüştür. BHSC Merkez İnkılap Komitesi başkan yardımcısı, halk nazırı ve sağlık başkanlığında görev yapmıştır. Aynı zamanda ilmi ve siyasi konularda gazetelerde yazıları yayınlanmıştır.⁴²⁸

13.7. Mukammil Burhanov Hayatı ve Faaliyetleri

1884 yılında Buhara'da doğmuştur. Buhara'da eğitimi tamamladıktan sonra Cedit hareketine ve Yaş Buharalılar teşkilatına üye olmuştur. Okul ve medreselerin ıslah edilmesi konusunda çalışmalara katılmıştır. Şehrinde ki insanların eğitim alabilmeleri için yeni usul okul açmış, aynı zamanda okuma yazması az olan insanlar içinde akşam kurslarını açmıştır.

Buhara Emirliği'nin yaptığı baskı neticesinde Buhara'dan 1918 yılında ayrılmıştır. Emir hükümetinin devrilmesiyle kurulan Buhara Cumhuriyeti Adalet Bakanı, BHSC Federasyon Hükümeti Muhtar Vekili olarak görev yapmıştır. Siyaset adamı Burhanov aynı zamanda müzik ile ilgiliydi. Ata Gıyas ve Ata Jaloddin'den müzik dersleri almış ve yeğeni Mutavakkıl Burhanov'a ders vermiştir. Burhanov, 1937 yılında Sovyet yetkilileri tarafından yakalanarak tutuklanmış ve 1938 yılında kardeşleriyle birlikte öldürülmüştür.⁴²⁹

13.8. Musacan Saidjanov Hayatı ve Faaliyetleri

1893 yılında Buhara'da doğmuş ve burada ki medreselerde eğitim görmüşlerdir. Buhara'da Ceditçilik hareketinin temsilcilerindendir. Yaş Buharalılar Partisi 'ne 1917 yılında üye olmuştur. Siyasi ve cemaat üyesi olan Saidjanov, BHSC İç İşleri Bakanı olarak görev yapmıştır. Devlet Nezarati Bakanı ve BHSC Federasyon Hükümeti özel vekilliğine tayin edilmiştir. 1920-1924 yıllarında Buhara Hükümetinde çeşitli görevlerde bulunan Musa Saidjanov, 1925 yılında *On Sekizler Grubu* adı verilen topluluğuna üye olduğu için Sovyetler tarafından sınır dışı edilmiştir.

⁴²⁸ Mamajan Rahmanov, Abdulvahid Burhonov, *Özbekistan Milli Ansiklopedisi*, O'ZME Nashriyoti, 2004, s.732.

⁴²⁹ Mamajan Rahmanov, Mukammil Burhonov, *Özbekistan Milli Ansiklopedisi*, O'ZME Nashriyoti, 2004, s.733.

1936 yılına kadar Özbek Sinema/ Dizi teşkilatının müdürü olarak görev yapsa da, Sovyet rejimi tarafından hapishaneye atılmış ve burada vurularak öldürülmüştür. 2 Aralık 1965 yılında yeniden yapılan yargılamada aklanmıştır.⁴³⁰

13.9. Kari Yoldash Polatov Hayatı ve Faaliyetleri

1890 yılı Buhara doğumlu Kari Yoldash devlet ve cemiyet üyesidir. Buhara'da ki Ceditçilik hareketinin temsilcilerinden biridir. Eğitimini Mir- Arap Medresesinde görmüştür. Yaş Buharalılar Partisinin Karki şehri lideridir. Buhara Emirliği döneminde Karki şehrinde Ceditçilik hareketine katılmış, yeni usul okullar açarak öğretmenlik yapmıştır. Ahali arasında cedit matbuatını dağıtarak, Özbek dilinde tiyatrolar sahnelenmiş ve oradan elde edilen para ile okuma salonları ve kütüphaneler açmıştır. 1919-1920 yıllarında Semerkant Vilayeti halk eğitim müdürlüğü yapmıştır. 1920 yılında kurulan Buhara Hükümetinde Maarif Bakanı olarak görev yapmış, Fıtrat ile birlikte Almanya ve Türkiye'de eğitim görmeleri için öğrencilerin gönderilmesine ön ayak olmuşlardır. 1922 yılında İç İşleri Bakanı olmuştur. 1923 yılında Maliye ve İktisat Konseyi başkanlığını üstlenmiştir.

Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti'nin, Sovyet ilhakından sonra 1925-1929 yılları arasında Özbekistan S.S.R Maliye Halk Komiseri olarak görev yapmıştır. Aynı zamanda Orta Asya bölüm başkan yardımcısı olmuştur. 1929-1937 yılları arasında Andican ve Harezm ilçelerinde çeşitli görevlerde çalışmıştır. 1937 yılında Sovyet rejimi tarafından hapse atılmış, 1947 yılında beraat etse de tekrar 1949 yılında hapse atılmış, Stalin'in ölümüyle 1957'de suçsuz bulunmuştur.⁴³¹

13.10. Hasan Parsa Hocayev Hayatı ve Faaliyetleri

Buhara şehrinde 1867 yılında dünyaya gelmiştir. Buhara medreselerinde eğitim almış ve Ceditçilik ve Yaş Buharalılar Partisine üye olmuştur. 1905 yılında Buhara'da yeni usul okullar açmıştır. Bir çok okuma salonu ve kütüphanelerin açılmasına katkıda bulunmuştur. 1918 yılında Semerkant, Şehri Şebz, Karshi şehirlerinde Buhara Emirliği'ne karşı mücadele etmiştir.

⁴³⁰ Qori Yoldash Polatov, *Özbekistan Milli Ansiklopedisi*, O'ZME Nashriyoti, 2004, s.33-34.

⁴³¹ Qari Y'oldash Polatov, *Özbekistan Milli Ansiklopedisi*, Q Harfi, O'ZME Nashriyoti, 2004, s.463.

Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla Xatirchi ve Karmana vilayetlerinde İnkılap Komitesi Başkanı olarak görev yapmıştır. 1921 yılında Buhara Tarım Bakanı olmuştur. Buhara Merkez Kasabalar İttifakı Başkanı olarak 1922 yılında görev yapmıştır. 1923-1924 yıllarında Buhara'da çevre düzenlenmesi yapan komisyon başkanı olarak çalışmalarını sürdürmüştür. 1929 yılında Taşkent'te yaşayan BHSC liderleri ile birlikte milliyetçilik ile suçlandılar. 1937 yılında öldürülmüştür.⁴³²

13.11. Abdülkadir Muhitdinov Hayatı ve Faaliyetleri

1892 yılında Buhara şehrinde tüccar bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Kaynaklara göre Karaganda bulunan İstanbul medresesinde eğitim görmüştür. Babası Mansurov Buhara'da ki Ceditçilik hareketinde maddi destekler de bulunmuş ve Cedit okulları açmıştır. Ayrıca 1917 yılında Mansurov, yaşanan Nisan olaylarından sonra Yaş Buhara Partisi Merkez Komitesi başkanlığını görevini yapmıştır. Yenilik hareketlerinin içerisinde yer alan bir babanın oğlu olan Muhitdinov'da Ceditçilik hareketi içerisinde yer almış ve ilk olarak 1910 yılında makalesi Orenburg gazetesinde yayınlanmıştır.

Buhara'da ki Ceditçilik hareketinin tanınmış temsilcilerinden biri olmuş ve 1918-1920 yıllarında Semerkant, Taşkent ve Moskova'da sürgünde yaşamak zorunda kalmıştır. Buhara'da olmadığı 1919-1920 yılları arasında Türkistan Müslüman Bürosu üyesi olmuştur. Kızıl Ordu 'nun Buhara 'yı işgal etmesi ve Emirlik rejimine son vermesinin ardından 1920-1921 yıllarında Buhara İnkılap Komitesi başkanlığını yapmıştır. A. Muhitdinov, BHSC'nin yabancı ülkelerle ittifak kurulması için görüşmeler yapmış ve Sovyet birliklerine ait askerlerin Buhara Cumhuriyeti topraklarından çekilmesini, devletin ulusal ordusunun kurulması gerektiğini belirtmiştir. Bu nedenle Muhitdinov ve destekçileri sağcı ve bağınazlık ile suçlandılar. Türkistan merkezinde bulunan Türk Komisyonu tarafından görevinden alınmıştır.

1921-1924 yılları arasında BHSC Ticaret ve Sanayi Bakanı, Çalışma Konseyi Başkanı, BHSC Bakanlar Konseyi ikinci başkan yardımcısı olarak görev yapmıştır. Muhitdinov, Buhara Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını, din özgürlüğünü ve demokratik reformların savunucusu olmuştur. BHSC'nin yıkılmasıyla Türkistan'da ki ulusal-Bölgesel sınırlama ve Özbek SSR sınırları içerisinde kurulan Tacik ASSR'nin ilk

⁴³² Muhsin Kadirov, Porsa Xocayev, *Özbekistan Milli Ansiklopedisi*, O'ZME Nashriyoti, 2004, s.292-293.

başkanı olarak görev yapmıştır. A. Muhitdinov, 21 Ağustos 1933 yılında tutuklanmış ve 1 Haziran 1934 yılında öldürülmüştür.⁴³³

⁴³³ M.Jorayev, R. Nurullin ve S. Kamolov, a.g.e.s.237.

SONUÇ

Türkistan coğrafyasında kurulmuş olan Timur İmparatorluğu'nun dağılmasıyla kurulan hanlıklar içerisinde yer alan Buhara Hanlığı, çağdaşlarına göre daha ön sırada yer almıştır. İmparatorluğu'nun zayıflamasıyla siyasi alanda kendinden söz ettirmeye başlayan Özbekler, Şeybani Han'ın yönetimde birliği sağlamasıyla ehemmiyetini arttırmıştır. 16. Yüzyıl itibariyle hanlıkta Mangıt, Astırahan sülaleleri, 1920 yılında yaşanan Rus istilasına kadar yönetimde etkili olmuştur. 18. yy sonlarında doğru hanlık emirlik olarak adlandırılmaya başlanmış ve bu dönemde Türkistan topraklarında özellikle emir ve Rus baskısından memnun olmayanlar tarafından Ceditçilik Hareketi adı altında yenilik taraftarları ortaya çıkmıştır.

1910 yılından itibaren emirlik yönetimine karşı seslerin yükselmeye başladığını görmekteyiz. Rus kontrolü altında yönetilen emirliğin modern yaşamdan uzakta sunduğu sosyal hayatın yenilenmesi, eğitimin Avrupa standartlarında olması gerektiğini savunan Ceditçiler ve Emir yönetimi arasında ki çatışma da Bolşevik İhtilali sonrasında siyasi sahnede yer alan Sovyetler ile yakınlaşmalarına neden olmuştur. Ayrıca siyasette etkili olmaya başlayan Yaş Buharalılar Partisi üyeleri vatan haini olarak ilan edilmiş ve bir çoğu Emirlik tarafından öldürülmüştür. Sovyetler, Ceditçilerin yardım çağrısını fırsat bilerek 1918 yılında işgal sürecine başlamıştır.

Buhara Emirliği'nin Sovyetler tarafından işgal edilmesiyle dönemin aydın kişileri tarafından kurulan Yaş Buharalılar partisinin etkisiyle Buhara'da yeni bir rejim kurulmuştur. Yirminci yüzyılın ilk çeyreğinde meydana gelen Buhara Emirliği'nin Kızıl Ordu tarafından yıkılması ve Özbek halkının işgalcilere karşı direnişiyle Buhara Cumhuriyeti'nin oluşumu ve faaliyetleri Özbekistan tarihi için önemlidir. Sovyet dönemi tarih yazımında bu dönem için kaydedilenlerin bağımsızlık mücadelesi hainlik olarak yansıtılsa da, 1920-1925 yılları arasında yaşanan bu olaylar tekrardan incelenerek, hafızlarımızdan bu kirli bilgiler silinmelidir. Tezimizin ana konusu olan Buhara Cumhuriyeti, Feyzullah Hocayev önderliğinde, ulusal bir hükümet olarak kurulmuş ve ulusal bağımsız kalkınmayı yönelik pratik adımlar atılmıştır. Buhara Emirliği'nde demokratik reformlar için mücadele, Ceditçiler ve Yaş Buharalılar'ın faaliyetleri, Buhara Cumhuriyeti'nin kurulmuş süreci tezimizde detaylı olarak incelenmiştir. 1920-1924 yıllarında etkili olan bu devlet kısa ömrüne rağmen bu süreçte

büyük sosyal değişimler yapmıştır. Emirlikten miras kalmış geri kalmışlıktan kurtulmanın tek yolunun modernleşmeye yüz çevrilmesi gerektiğinin altını çizen BHSC liderleri bu alandaki çalışmalarına ara vermeden, büyük bir özverili ile sürdürmüşlerdir.

Sovyet yönetiminin ilk yıllarında başlayan idari sistem ve Komünist ideoloji baskısı altında Buhara'da ki olaylar Sovyet politikasına göre tasvir edilse de Buhara hükümeti, bağımsız bir devlet olarak sosyo- ekonomik, politik ve askeri alanlarda reformlar gerçekleştirmiştir. Yeni ve demokratik modern bir devlet kurma fikri üzerinde durulmuş ve Sovyet sömürgeciliğine rağmen bağımsız bir devlet olarak diğer devletlerle ilişkiler kurmaya çalışmıştır. Siyasi yaşamda birçok yönüyle modern devlet olma sürecinde adımlar atılmıştır. Toplumun yararına yapılan bu çalışmalar yerel basın araçlarıyla halka bildirilmiştir. Dönemin gazetelerinde birçok makale yayınlanmıştır. Hükümet liderlerinin özverili çalışmaları sonucunda Buhara Cumhuriyeti çağın getirdiği modernleşmeye yerine getirmeye başlamıştır. Devletin giderek iyileşen ekonomi kaynaklarından olan tarımın gelişimi konusunda yapılan çalışmalar tüm engellere rağmen Avrupa ve Doğu ülkelere gönderilmiştir. Sosyal ve siyasi durumu Sovyetlerin hoşnutsuzluğuna neden olmuştur. İlk olarak eğitim için yurt dışına gönderilen öğrencilerin geri dönmeleri için baskı yapılmış, dış ticaret alanında ise yapılan müdahaleler nedeniyle de Buhara Cumhuriyeti'nin ekonomisinin de tekrardan yavaşlamasına ve bir süre sonra ıslahatları destekleyecek bütçe neredeyse kalmamıştır.

Buhara Hükümeti, ilk günlerden itibaren demokratik bir politika izlemiştir. Kısa süre de Buhara'da tarımsal yönetim kurumları kurulmuş ve faaliyetlerine başlamıştır. Emirlik dönemi vergileri kaldırılarak, eski yönetime ait olan toprakların da halkın toprağı olarak bildirilmiştir. Ayrıca hükümet sulama ağlarını da ıslah ederek, ulusal ekonomiyi iyileştirmek ve geliştirmek için önlemler alınmıştır. Dünya piyasasını takip eden liderler, yeni bir ekonomi politikasına geçmesiyle Merkez Halk Bankasını da kurmuştur. Tarımın gelişimi ve çiftçinin refahı için Tarım Bankası da kurularak, krediler verilmiştir. Ancak, Sovyet Rusya'nın liderlerinin yönlendirilmesiyle ve Buhara Hükümeti'ne yaptırılan zorunlu reformlar sonucunda sosyalist rejimine dönüşüm başlamıştır. Cumhuriyetin kurucuları bu yönelişten rahatsız olmuş ve direniş göstermiştir. Cumhuriyet, Sovyet hükümetinin tekeline, Ruslaştırılma politikasına karşı durmuşlardır. Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti içerisinde yer alan aydın kişilerin bu politikaya ses çıkarması, Bolşevikler tarafından hedef alınmalarına neden olmuştur.

Komünist ideolojisinin aşırı şiddet yönü ve sosyalist sistemin zorla dayatılması, ekonominin yıkı çöküşü beraberinde siyasi gerilimin günden güne derinleşmesine yol açmıştır. Bolşeviklerin yardım ya da Rus proleteryanının Türkistan’da ezilen haklarını kölelik zincirinden kurtarmak için “kardeşçe” yardım olarak lanse edilmiştir. Ancak 1923 yılında BHSC hükümetinden tüm idari ve ekonomi departmanlarında ki birçok kişinin görevlerine son verilmiş ve Sovyetler tarafından sınır dışı edilmiştir. Böylece 1920-1924 yılları arasında ulusal bağımsızlığının önüne geçen Rus kontrolü neticesinde birçok muhalefet güçleri gizli, açık, barışçıl veya direniş yollarıyla eylemlerini gerçekleştirmiştir. Sovyetlerin herşeyden önce Buhara’nın ulusal bağımsızlığının tehlikeye girmesi yerel halkı harekete geçirmiştir. Bu harekete katılanlar yıllarca vatan haini olarak gösterilmiş ve birçok masum insan öldürülmüştür.

Sovyet hükümeti gölgesinde olan yönetimin başarısız olmasının nedeni sadece bu baskı mıdır? Bu sorunun cevabı tezimizin satır aralarında sunulmuştur. Cumhuriyetin başarısız olmasının diğer bir nedenini araştırmalarımızdan yola çıkarak şu şekilde yorumlayabiliriz. İdari alanda görev yapmış olan kişilerin çoğunluğunun bir aileden gelmesi. Bir ailenin tekelinde bulunan yönetim tıpkı emirlik monarşisine benzemektedir. Hocayev ailesinden olan kişiler elbette ilk olarak Buhara’nın gelişimine ve demokratik bir devlet kurma çabası ve gayesi içinde olsa da sonra ki süreçte idari statü bakımından yüksek mevkilere getirilmiş aile üyelerinin tecrübesiz veya yeteneksiz olmaları nedeniyle yönetimin olumsuz olarak etkilenmesine neden olmuştur. Bu kişilerin yaptıkları veya sorumlu oldukları negatif olaylar anladığımız kadarıyla göz ardı edilerek halı altına süpürülmüştür. Özellikle polis teşkilatının kurulması sonrasında göreve getirilmiş olan İbadulla Hocayev’in sorumsuz davranışları bu teşkilatın dağılmasına neden olmuş ancak bu kişi hakkında herhangi bir soruşturma yapıldığına dair bir kayda rastlanılmamıştır. Cumhuriyetin kurulmasının ardından geçen 2 yıl sonrasında tamamen kaldırılmış olan vergilerin ve yeniliklerin gerçekleştirilmesi için ayrılan ödemeler neticesinde devlet hazinesinin neredeyse sıfırlanması sonucunda devlet içerisinde ki çatlaklıklar ortaya çıkmış ve ıslahatlarının hepsinin bir arada ve bir an önce yapmak istemeleri neticesinde ekonomik olarak devleti zor durumda bırakmıştır.

Yıllarca vatan haini olarak anılan Hocayev ailesi elbette vatansever kişiler idi. Buhara Cumhuriyeti kurulmadan önce aile miraslarını okullar açmak, halkı bilgilendirmek için kullanmaları da bunun bir örneğidir. Ancak aynı zamanda bu kişiler

devletin yıkılmasından sonra Moskova başta olmak üzere farklı şehirlere geçişmişlerdir. Feyzullah Hocayev, Moskova'ya gittikten sonra siyasi alanda etkisini devam ettirmek için çeşitli çalışmalar yapmıştır. Kendisi ilerleyen süreçte tehdit olarak görülmüş ve 1938 yılında hain olması gerekçesiyle idam edilmiştir. Hocayev ailesi içerisinde yer alan ve yönetime dahil olmuş kişilerin cumhuriyetin ilhakından sonra da siyasi çalışmaları devam etmek istedikleri için hain ilan edilerek idam edilmiştir.

Tarihsel süreç ve kaynakları incelediğimiz de başarısızlığın sadece Sovyet etkisiyle değil, aynı zamanda devlet planlanmasının tam olarak yapılamaması ve göreve gelen kişilerin tecrübe ve becerilerinin göz ardı edilmesidir. Buhara Emirliği'nin devrilmesiyle kurulan Buhara'nın ulusal egemenliğinin temsilcisi sayılan bu devlet kısa ömürlü olmuş ve Eylül 1924'te Buhara Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne dönüştürülmüş, daha sonra da Sovyetler Birliği'ne dahil edilmiştir.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR;

- Abdirashidov, Zaynobidin, *Turkiston Jadidlari va Milliy Goya Targiboti*, Tashkent İslam Universiteti Tarix Fanlari, 2016.
- *İsmail Gasprinskiy va Turkistonda Jadidchilik Markaziy Osiyoni Tadqiq Qilish*, Fransız Ens. Tashkent 2008.
- *İsmail Gasprinskiy I Turkestan V Nachale XX Veka: Svyazi-Otnasheniya- Vliyaniye*, Akadem Nashriyoti, Tashkent 2011.
- Agzamjodjayev, Saidakbar, *Jadidchilik va Milliy Goya Masalalari*, Tashkent İslam Universiteti Nashriyoti, 2016.
- Aka, İsmail, *Timur ve Devleti*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014.
- Alimiy Sayyid Mansur, *Buxoro- Turkiston Beshigi*, Buxoro 2004.
- Alimov, SH. Q, E.Q. Arifjanov ve N.S. Rasulova, *O'zbekiston Tarixi (O'quv qo'llanma)*, O'zbekiston Respublikasi IIV. Akademiyasi, Tashkent 2014.
- Alimova, D.A, P.Y. Radjapova vb. *Turkestan V Nachale XX Veka: K Istakov Natsionalinoy Nezavisimosti*, Sharq Nashriyoti, Tashkent.
- Andıcan, A. Ahit, *Cedidizm'den Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi*, Emre Yayınları, İstanbul 2003.
- Ashurov, Y. U. Kamonov ve T. Gelax, *Buxoro (Qisgacha Sparavochnik)*, Özbekistan SSR Devlet Nashriyoti, Tashkent 1995.
- Azamkhajev, Saidakbar, *Turkiston Muxtoriyati*, Ma'naviyot Nashriyoti, Tashkent 2000.
- Bademci, Ali, *1917-1938 Türkistan Milli İstiklal Hareketi Korbaşilar ve Enver Paşa*, C.1, Ötüken, 2008.
- Barakayev J. ve Y. Xaydarov, *Buxoro Tarixi (Eng Kadimgı Davrlardan Uluğ Oktayabır Inqilobıgaça)*, Uqituvçı Nashriyoti, Toshkent, 1991.
- Baysun, A. Recep, *Türkistan Milli Hareketleri*, İstanbul Yayınevi, 1943.
- *Türkistan İstiklal Hareketleri ve Enver Paşa*, Turan Kültür Vakfı Yayınları, İstanbul 2001.
- Bıyıklı, M, *M. Kemal Atatürk'ün Dış Politika Konuşmaları*, Hiperlink Yayınları, 2011.

- Boltabayev, Hamidulla, R.H. Karimov ve D.A. Alimova, *Jadidchilik: Isloxot, Yangılanish, Mustaqillik va Taraqqiyet Üçün Kurash*, Universiteti Nashriyoti, Tashkent 1999.
- Boltabayev, Hamidulla, *Fitrat ve Jadidchilik*, O'zbekiston Milliy Kutubxonasi Nashriyoti, Tashkent 2007.
- Boytullayev, R. Ve G. Ostonova, *Moziy Daftariidan Sahifalar*, O'zbekiston Nashriyoti, 2010.
- Canay, Abdulvahap Oktay, *Basmacılık Hareketi, Yeni Türkistan'dan Makaleler*, Acar Yayınları, İstanbul 2006.
- Carr, E.H. *Sovyet Rusya Tarihi Bolşevik Devrimi 1917-1923*, Çev: Orhan Suda, Metis Yayınları, 1989.
- Cüveysni, A.A. Melik, *Tarih-i Güşa*, Çev: Mürsel Öztürk, TTK Yayınları, Ankara 2013.
- Devlet, Nadir, *İsmail Bey Gaspıralı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1988.
- , *1917 Ekim İhtilali ve Türk- Tatar Millet Meclisi*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1998.
- *Rusya Türklerinin Millî Mücadele Tarihi 1905-1917*, TTK Yayınları, Ankara 1999.
- Eshov, Bahodir, *O'zbekiston Davlatchiligi va Boshqaruv Tarixi*, Tashkent 2012.
- Erşahin, Seyfettin, *Abdurrauf Fitrat Buhara'da Ceditçilik Eğitim Reformu Münazara ve Hind Seyyahın Kısası*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000.
- Erqo'ziyev, Anvar, *Buxoro Xonligi Tarixi*, Namagan Davlat Universiteti Nashriyoti, 2018.
- Goldin, V.I. *Intervintsiya I Antı 'Bolshevistckoe Dvirjenje Na Russkom Severe 1918-1920*, Moskova Univ. Yayınları, 1993.
- Gorkiy, M, V. Molotov va K. Vorosilov vb. *1917 Sovyet Devrimi I*, Çev: Alaattin Bilgi, Evrensel Yayınları, 2004.
- Grousset Rene, *Bozkır İmparatorluğu Atilla/ Cengiz Han/ Timur*, Çev: M. Reşat Uzman, Ötüken, 1999.
- Güven, Cemal, *M. Mücadelede M. Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşleri*, Eğitim Kitabevi, 2012.
- Hablemitoğlu, Dr. Necip, *Çarlık Rusyası'nda Türk Kongreleri*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, Ankara 1997.

- Hammer, Joseph Von, *Büyük Osmanlı Tarihi C.6*, Üçdal Hikmet Neşriyat, 1998.
- Hasanov, B.V. *O'zbekiston Tarixi*, O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi, Tashkent 2005.
- Hasanov, B.V., S. Ahmedov va N.F. Karimov, *Tarixining Nomalumi Saxifalari I. Kitob*, Gufar Gulam Nashriyoti, 2009.
- Hatunoğlu, Nurettin, *'Buhara Hanlığı' Avrasya'nın Sekiz Asrı Cengizogulları*, Ötüken, İstanbul 2006.
- Hayit, Baymirza, *Türkistan, Rusya ile Çin Arasında*, Otağ Yayınları, 1975.
- , *Türk Dünyasında Rus Emperyalizmin İzleri*, Sabah Gazete Kültür Yayınları, İstanbul 1978.
- , *Türkistan Devletleri Millî Mücadeleleri*, TTK Yayınları, Ankara 1995.
- , *Sovyetler de Türklüğün ve İslam'ın Bazı Meseleleri*, Türk Dünyası Araştırma Vakfı Yayınları, İstanbul 2000.
- , *Ruslara Karşı Basmacılık Hareketi*, Babıali Kültür Yayınları, İstanbul 2006.
- Hayitov, SH. *XIX. Asr Oxiri- XX. Asr Boshlari da Buxoro*, Buxoro Davlat Universiteti Nashriyoti, 2016.
- Hayitov, SH, K.J. Rahmonov, *Buxoro Halq Sovet Respublikasi: Iqtisodiy, Ijtimoiy, Siyasoti va Madaniy Hayot (1920-1924)*, Buxoro Nashriyoti, 2005.
- Hayitov, SH. K. Rahmonov va Alimjon Ahmadov, *Buxoro va Buxoriylarning Jahoniy Shohrati*, Buxoro 2020.
- , *'Hoshim Shoyiq Kim Edi?'* XIX-Asr Oxiri- XX. Asr Boshlarida Buxoro, Nisan 2016, s.162-166.
- Hıdıraliyev, Darhan, *Mustafa Çokay Hayati, Faaliyetleri ve Fikirleri*, Yeni Avrasya Yayınları, Aralık 2001, Ankara.
- Hocayev, Fayzulla, *Tanlagan Asarlar I*, Fan Nashriyoti, 1976.
- , *Tanlangan Asarlar III*, Fan Nashriyoti, Tashkent 1976
- Inayatoyev, H.SH. *Noradna Demderaticheskıy Story BNSR Kak Predposylka Pereknado K Sotsializmu*, SSR Ijtimoiy Fanlar Akademiyasi, 1970.
- Ishquvatov, V, İlhamov Z, Atadjanov Sh, *O'zbek Tarixshunasligi*, Tarix Fan Akademiyasi, Tashkent 2011.
- Irzayev, Bahrom, *O'zbek Yoshlari va Xorijiy Ta'lim*, Akadem Nashr., Toshkent, 2018.

- Jamalova, Dilnoza, *Buxoro Respublikasi Hukumatining Maorif Sohasidagi Siyosati, Jadid Ma'rifatparvarlik Harakatining Goyaviy Asarlari*, Tashkent 2016.
- Jorayev, M., R. Nurullin va S. Kamolov, *O'zbekiston Sovet Mustamlakachiligi Davrida*, Sharq Nashriyoti, Tashkent 2000.
- Jorayev, M., Shodi Karimov, *O'zbekiston Tarixi*, Sharq Nashriyoti, 2011.
- Kandov, B.M., *Buxoroda XIX- XX Asrlarda Savdo- Sotiqning Rivojlanishida Buxoro Bozorlarining Roli*, Tashkent 2019.
- Kara, İlyas, *Enver Paşa Basmacılar İsyanı*, Yediveren Yayınları, İstanbul 2011.
- Karimov, Naim, *Tarixning Xasratli Sohifalari*, Sharq Nashriyoti, Tashkent 2006.
- Kasimov, F., *Buxoro Respublikasi Tarixshunasligi*, Buxoro Nashriyoti, 1996.
- Kayabali, İsmail ve Cemender Arslanoğlu, *Orta Asya Türklüğünün Tarihi ve Bugünkü Durumu*, Kömen Yayınları, 1978.
- Khalid, A. *The Politics of Muslim Cultural Reform. Jadidism in Central Asia*, California University Press Yayınları, 1998.
- Kırımer, Cafer Seydahmed, *Rus Yayıncılığının Tarihi Kökenleri*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1997.
- Kurat, A. Nimet, *Rusya Tarihi: Başlangıçtan 1917'e Kadar*, TTK, Ankara 1999.
- Kutay, Cemal, *Enver Paşa Lenin'e Karşı*, Ekincigil Yayınları, 1995.
- Maraş, İbrahim, *Türk Dünyasında Dini Yenileşme (1850-1917)*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2002.
- Muhammedcanov, A.R. T. Nebmatov, *Buxoro va Hevaning Rossiya Bilan Munasabatlari Tarixiga Doir Ba'zi Manbolar*, O'zbekiston SSR Fanlar Akademiyasi Nashriyoti, Tashkent 1957.
- Muhammedov, H.M., B.M. Muhammedov ve O.T. Hasanov, *O'zbekiston Davlati va Huquqi Tarixi*, Tasvir Nashriyoti, Toshkent 2009.
- Murod, Said, *Buxoro Halqining Hasratli Tarixi*, Fan Nashriyoti, Tashkent 1991.
- Murtazayev, R.H., B.J. Eshov ve D.A. Alimova, *O'zbekiston Tarixi*, O'zbekiston Olıy va Orta Maxsus Ta'lim Vazirligi, Tashkent 2005.
- Mustafayeva, N. *O'zbekistonda Sovet Davlatining Qata'gon Siyosati: Kelib Chigishi Sabablari va Fajiali Oqibatları*, Tashkent 2012.
- Ochilov, M. *Buxoro Halq Sovet Soliq Siyosati*, O'zbekiston Tarixi Yosh Tadqiqotları Nıgohida, 2010.

- Odilkorimov, X.T., N.P. Azizov, X.R. Madirimov, *Davlat va Huquq Tarixi*, Toshkent 2013.
- Özkan, Murat, *Türkistan'ın Keşif Çağı*, Kronik Yayınevi, İstanbul 2019.
- Pardayev, Asror, *Buxoro va Xorazmdagi Iqtisodiy Kengashlar Faoliyati (1920-1924)*, Yangi Nashriyoti, 2015.
- Rahmanov, Kahraman, *Buxoro Halq Sovet Respublikasi Tarixi Matbuat Sahifalarida (1920-1924)*, Tashkent 2012.
- Rajabov, K, K.H. Xasanov va L.K Shek, *Fayzulla X'ojayev*, Yosh Guardiya Nashriyoti, 1977.
- Rashidov, Umar, O'lmasjon Rashidov, *Buxoroning Rossiya Bilan Iqtisodiy va Siyosiy Munasabatlari Tarixindan (1900-1925)*, Buxoro Nashriyoti, 2013.
- , *Buxoro Halq Respublikasi (1920-1924)*, Tashkent 2003.
- Roux, Paul J. *Orta Asya ve Uygarlik*, Çev: Lale Arslan, Kabak Yayınları, İstanbul 2006.
- Sadiqov, F.F. *BXSR'de Mahalliy Boshqaruv Organlarining Tashkil Topishiga Doir Ayrım Mulahozolar*, Durdona Nashriyot, 2019.
- Salmonov, A. *BXSR Hukumatining Vakf Islohotlari*, Buxoro Davlat Universiteti, 2016.
- Saray Mehmet, *Rus İşgali Devrinde Osmanlı Devleti ile Türkistan Hanlıkları Arasındaki Siyasi Münasebetler (1775-1875)*, TTK, 1994.
- , *Özbek Türkleri Tarihi*, Nesil Yayıncılık, İstanbul 1993.
- , *Atatürk'ün Sovyet Politikası*, Acar Yayınları, İstanbul 1987.
- Shamsutdinov, R, Sh. Karimov va O. Ubaydullayev, *Vatan Tarixi (XVI-XX Asr Boshlari)*, İkinci Kitob, Sharq Nashriyoti, Tashkent 2010.
- Shamsutdinov, R. X. Mominov, *O'zbekiston Tarixi*, Andijan Nashriyoti, 2011.
- , *Vatan Tarixi Uchuncu Kitob*, Sharq Nashriyoti, Tashkent 2010.
- Sharipov, Rustam, Feruza Muhiddinova, *O'zbekiston Halqlari Siyosiy- Huquqiy Ta'limotlari Tarixi*, Namangan Davlat Universiteti Nashriyoti, 2004.
- Strange, L. Guy, *Doğu Hilafetinin Memleketleri*, Çev: Adnan Eskikurt ve Cengiz Tomar, Yeditepe 2015.
- Sultanov, F. ve F. Bozorboyev, *O'zbekiston Hükmdarlari*, O'zbekiston Milliy Kutubxonasi Nashriyoti, Tashkent 2007.
- Shukorov, A. " Buxoroda Sovet Hokimiyatining Mustohkamlanishida RSFSR'nin Roli," SSR Ijtimoiy Fanlar Akademiyasi, 1970.

- Togan, Zeki Velidi, *Türkistan ve Yakın Tarihi*, C.1, Enderun Yayınları, İstanbul 1981.
- , *Umumi Türk Tarihine Giriş*, Enderun Yayınları, İstanbul 1981.
- Turdiyev, Sherali, *Ular Germaniya da O'qigan Edilar*, Akadem Hizmet Yayınları, 2006.
- Usmonov, Q. M. Sadıqov va S. Burxonova, *O'zbekiston Tarixi*, O'zbekiston Respublikası Oliy va O'rta Maxsus Ta'lim Vazirligi, Toshkent 2006.
- Usmonov, Q. M. Sadıqov, *O'zbekiston Tarixi (1917-1991)*, Nashr Matbaa, Tashkent 2010.
- Yuldasheva, M.B. va M. Oltinov, *O'zbekiston Tarixi* Navoiy Nashriyoti, 2008.
- Yusupov, E., E. Tojımrzayev, *Jadid Ma'rifatparvarlık Harakatının Goyaviy Asaslari*, Tashkent İslam Universiteti Tarix Fanları, 2016.
- Ziyayev, Hamid, *Türkistan'da Rus Hâkimiyetine Karşı Mücadele (XVIII-XX Asr Boshları)*, Çev: Ayhan Çelikbay, TTK, Ankara 2007.
- Xasanov, Majid, *Fayzulla X'ojayev*, O'zbekiston Nashriyoti, 1990.
- Xolboyev, Sotimjon, *Buxoro Amirlığının Oltın Xazinosı*, Fan Nashriyoti, 2008.
- Werth, Nicolas, *Sovyet Devletinın Tarihi (1900-1991)*, Gelişim Akademisi Yayınları, 1992.

MAKALELER;

- Aminov, SH.N. ‘‘ BXSR Hukumatıda Mılıtsiya Hızmatının Yolga Koyılışı Echım va Muammolar,’’ *XIX Asr Oxırı- XX Asr Boshlarıda Buxoro*, Nisan 2016, s.145-146.
- Aktaş, Hüseyin, ‘‘ A. Fıtrat ve Onun Özbek Klasik Musiki Hakkında Eser,’’ *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, S.8, 2013, s.
- Alpargu, Mehmet, ‘‘Özbekler,’’ *İslam Ansiklopedisi*, C.34, TDV Yayınları, 2007, s.119-121.
- , ‘‘Türkistan Hanlıkları,’’ *Türkler Ansiklopedisi*, C.8, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.557-605.
- Ahrarova, M., ‘‘Buxoroda Xotin-Qızlar Harakatı Tarixidan,’’ *Buxoro Tarixi Masalaları*, 1996, s.125-138.
- Arslan, Hammet, ‘‘ Buhara: Türkistan'da Çok Kültürlü Bir Kent,’’ *Dokuz Eylül Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.48, 2018, s.29-41.

- Arslan, M. ‘‘ Gaspıralı İsmail Bey’in Eğitim Reformu ve Usul-i Cedid...’’ *GAU Jurnal Of Social and Applied Science*, C.8, S.1, s.8-21.
- Bayraktar, Rasim, ‘‘ Türkistanlı Aydınlarımızın Siyasi ve Yayın Mücadelesi: M. Çokay ve Etrafındakiler,’’ *Atatürk Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, S.39,2013, s.307-336.
- Budak, Mustafa, ‘‘Ebu’l Hayr,’’ *İslam Ansiklopedisi*, C.10, Diyanet Vakfı Yayınları, 2019.
- Celal, Vahit, ‘‘A. Fıtrat Hayatı ve İlmi Faaliyetleri,’’ *Çeşmi Cihan TKSA E-Dergi* C.5, S.1 2018.
- Çiftçi, Ali, ‘‘ İttihat ve Terakki Cemiyeti Örgütlenme ve Yönetim Yapısı...’’ *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.37, 2015, s.115-141.
- Dönmez, Gökhan ve Cemal Öztürk, ‘‘ İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin Siyasi İktidar Anlayışı...’’ *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, S.13/1, 2018, s.201-217.
- Elova, D.D. ‘‘BXSR Hukumatının Germaniyadaki Vakolatxonası va O’nun Foaliyatları,’’ *XIX Asr Oxırı- XX Asr Boshları Buxoro*, Nisan 2016, s.167-168.
- Ergashev, J. ‘‘Buxoro va Afganiston: Diplomatik Aloqalarning Tarixiy Tajribasi,’’ *Buxoro Davlat Universiteti İlmiy Axborati Dergisi*, S.2,2017, s.142-144.
- Erşahin, Seyfettin, ‘‘ Buhara’da Cedidcilik- Eğitim Islahatları Tartışmaları ve A. Fıtrat,’’ *Dini Araştırma Dergisi*, C.1, S.3, 1999, s.213-255.
- Eshonov, O., ‘‘ Buhara’da Halk Devrim Zaferi,’’ *Özbekiston Sosyal Bilimler Enst. Dergisi*, S.8,1970, s.
- Gümüş, Musa, ‘‘ Türkistan’da Vatan Müdafaacıları; Korbaşı Hareketi ve Enver Paşa,’’ *Tarih Okulu Dergisi*, S.24, Ankara 2015, s.649-682.
- Hanioğlu, M. Şükri, ‘‘ Enver Paşa,’’ *İslam Ansiklopedisi*, C.11, TDV Yayınları,1995, s.261-264.
- ‘‘İttihat ve Terakki Cemiyeti,’’ *İslam Ansiklopedisi*, C.23, TDV Yayınları, 2001, s.476-484.
- Hatunoğlu, Nurettin, ‘‘ A. Fıtrat ve Yaş Buharalılar Cemiyeti,’’ *SÜTAD Dergisi*, S.38,2015, s.1-33.
- Hayıt, Baymirza, ‘‘ Sovyet Birliğindeki Türklüğün ve İslam’ın Bugünkü Durumu,’’ *19 Mayıs Üniv. Eğitim Fak. Dergisi*, C.2, S.1, Samsun 1987, s.21-32.
- Hayıtov, SH. ‘‘BXSR Hukumatının Xorijdagi Vakolatxonalari (Muammmanim Manbashunasligi), *XIX Asr Oxırı- XX Asr Boshları Buxoro*, Nisan 2016 s, 161-162.

- Inayatov, S.I., ‘‘Buxoro Halq Maorif Uyi,’’ *Buxoro Tarixi Masalalari*, Buxoro 2016, s.146-148.
- Jorayev, M., K. Rahmanov, ‘‘ Buxoro Halq Respublikasining Germaniya Bilan Iqtisodiy va Savdo-Sotik Alakalari,’’ *Buxoro Tarixi Masalalari*, Buxoro 2016, s.
- Kılıchev, Fayzullah, ‘‘ Mustaqillikning Fajialı Yolu,’’ *Sharq Dergisi*, S.7,1992, s.151-165.
- Kocaoğlu, Timur, ‘‘Yenilik Hareketleri ve İhtilaller Arasında Osman Hoca (Kocaoğlu)’’ *Türkistan’da Yenilik Hareketleri ve İhtilaller: 1900-1924 Bildiri Kitabı (Osman Hoca Anısına İncelemeler)*, 2001, s.
- Köseoğlu, T. ‘‘ M. Çokayoğlu’nun Kaleminden Enver Paşa ve Paşa’nın Şehadeti,’’ *Türkiyat Mecmuası*, C.28, 2018, s.77-89.
- Kurt, Hasan ‘‘ Orta Çağ Başarısı Buhara,’’ *Ankara Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.41, 2000, s.425-471.
- Madina, Ramazanova, ‘‘BXSR Devri Özbek Muhajirlığı,’’ *Referat Jurnalı*, Buhara 2011, s.
- Mahmudov, E. ‘‘BXSR’de Vakf Toprak Karanin Değerlendirilmesi,’’ *Buxoro Tarixi Masalalari*, Buxoro 2016, s.218-221.
- Muhammedcanov, Abdullah, ‘‘Özbekistan,’’ *İslam Ansiklopedisi*, C.34, TDV Yayınları, 2007, s.111-113.
- Muhammedjanov, Abdulahad ve İсроil Nazarov, ‘‘ Buxoro,’’ *Özbekistan Milli Ansiklopedisi*, s. 752-756.
- Mullujanov, Fazyullah, ‘‘Pul Isloxoti,’’ *O‘zbekiston Milliy Ensiklopediyasi*, OZME Nashriyoti s.438-440.
- Nuriddinov, T.K. ‘‘House of Education of the Bukhara People's Soviet Republic in Moscow’’, *Research Result. Social Studies and Humanities*, S.5, s.
- Ostonov O.A., ‘‘XIX Asr Oxırı – XX Asr Boshlarında Buxoro Tadbirkorlık va Savdo Sotiq Ishlari’’ *XIX Asr Oxırı- XX Asr Boshlarida Buxoro*, Nisan 2016, s.45-50.
- Öz, Aynur, ‘‘ Özbek Edebiyatında Tiyatro Türü Üzerinde,’’ *Türkler Ansiklopedisi*, C.19, s. 702-708.
- Özaydın, Abdülkerim, ‘‘Canogullari,’’ *İslam Ansiklopedisi*, C.7, TDV Yayınları, 1993, s.154-155.

- Pardiyev, A., B. Ahmedov, ‘‘ Buxoro Halq Sovet Respublikasında Karakulchilikning Ahvoli,’’ *Qardu XabarlarJurnali*, Karshi 2018, s.56-58.
- Rahmanov, Kahraman, ‘‘BXSR Hukumatining Moliyaviy Islohotlari Tarixidan,’’ *Buxoro Tarixi Masalalari*, 2016, s. 201-206.
- Rahmonov, K.J. ‘‘ Buxoro Tadbirkorlari Germaniyada,’’ *Buxoro Tarixi Masalalar*, Buxoro, s.
- Rajabov, K., ‘‘ Fayzulla Xocayev,’’ *O‘zbekiston Milliy Ensiklopediyasi*, OZME Nashriyoti, s.294-296.
- Rajabov, A. BXSR’de Milliy Armiya va Milliy Ozodlik Harakatiga Munosabat Masalalari, *XIX Asr Oxiri- XX Asr Boshlari Buxoro*, Nisan 2016, s.152-153.
- Rashidov, O’lmasjon, ‘‘BXSR’de Kadrlarini Mahalliyashtirish Siyosati (1920-1924),’’ *Buxoro Tarixi Masalalari*, 2017, s. 88-92.
- Rashidov, Umar, ‘‘B.H.C. Milli Idarecilerinin Bolşeviklere Karşı Bağımsızlık Mücadelesi,’’ *I. Uluslararası Türkler de Tarih Bilinci ve Tarih Yazıcılığı Sempozyumu*, Ekim 2017, s.309-313.
- Sonyel, Ramadan Salah, ‘‘ Enver Paşa ve Orta Asya’da Başgösteren Basmacı Akımı,’’ *Bellelen*, S.21, 1990, s.1179-1208.
- Şeşen, Ramazan, ‘‘Buhara,’’ *İslam Ansiklopedisi*, C.6, TDV Yayınları, İstanbul 1992, s.363-367.
- Tolkun, Selahattin, ‘‘ Sovyet Dönemi ve Sonrası Özbek Edebiyatında Basmacılık Konusu,’’ *Uluslararası Beşerî Bilimler Dergisi*, C.3, S.5, 2017, s.32-62.
- T’oxtayeva, R.N. ‘‘Buxoro va Xorazm Respublikalarida da Moliyaviy Siyosati va Pul Muomalasi,’’ *Qardu Xabarlar Jurnali*, 2014.
- Tufan, Gündüz, ‘‘ Şah İsmail,’’ *İslam Ansiklopedisi*, C.38, TDV Yayınları, İstanbul 2010, s.253-255.
- Tursun, Haziretali, Dana Moldabaeva, ‘‘ Enver Paşa’nın Orta Asya’ da ki M. Mücadeleye Verdiği Desteğin Moskova...’’ *Bilig Dergisi*, S.68, 2014, s.231-242.
- Türkoğlu, İsmail, ‘‘ Şeybaniler,’’ *İslam Ansiklopedisi*, C.39, TDV Yayınları, 2010, s.45-47.
- Ülker, Halil, ‘‘Osmanlı Özbekistan Siyasi İlişkileri (1514-1873),’’ *MANAS Sosyal Araştırmaları Dergisi*, C.8, S.4, 2019, s.3977-4006.

- Vurgun, Seda Yılmaz, ‘‘Türkistan’da Ceditçilik Hareketinin Etkisinde Tiyatro,’’ *Trakya Üniv. SBE Dergisi*, C16, S.2, Ankara 2014, s.219-232.
- , ‘‘Buhara Emirliği’nin İki Önemli Şehri: Buhara ve Semerkand,’’ *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S.1,2016, s.138-157.
- Yarkın, İbrahim, ‘‘ Buhara Hanlığı’nın Sovyet Rusya Tarafından Ortadan Kaldırılması ve BHC Kurulması,’’ *Türk Kültürü Dergisi*, S.76, Şubat 1969, s.41-47.
- , ‘‘ Buhara Halk Cumhuriyeti ve Bunun Ortadan Kaldırarak Sovyetler Birliğine İlhakı,’’ *Türk Kültürü Dergisi*, S.124, Şubat 1973, s.50-61.
- Yaman, Ertuğrul, ‘‘ Osmanlıdan Günümüze Türkistan- Türkiye Kültürel İlişkilerine Genel Bir Bakış,’’ *İslami Araştırmalar Dergisi*, C.12, S.2, 1999, s.191-201.
- Yılmaz, M, Ferudun Ata, ‘‘ Buhara Cumhuriyeti ve Basmacılık Hareketi Hakkında İki Rapor,’’ *Türkiyat Araştırma Dergisi*, S.15, Konya 2004, s.205-225.
- Sh. Y. Kudratov, ‘‘XIX Asr Oxırı -XX. Asr Boshlarında Buxoro Amirligida Qarakul Teri Savdosı,’’ *XIX Asr Oxırı- XX Asr Boshlarida Buxoro*, Nisan 2016, s. 32-39.
- Zaripov, J.G. ‘‘BXSR’de Solik Siyosatı Muammolari’’, *Buxoro Tarixi Masalalari*, Durdona Nashriyoti, 2019, s. 64-68.
- Zaripov, J.G. va Ahmad Asrarovich Ahmadov, ‘‘Buxoro Halq Respublikası da Soliq Siyosatı: Tarix Tajribası Yechim va Muammolar (1920-1924),’’ *Buxoro Davlat Universiteti Ilmiy Axborati Dergisi*, S.66, 2017, s.150-155.
- Xoshimov, S. ‘‘ Şura Hukumatining Buxorodagi Kuch Ishlotish Organlari Tarixidan,’’ *Fergana Bilim Üniv. Dergisi*, S.1, C.3, 2018, s.

TEZ;

- Boltayev, Azam, ‘‘ Xorijdagi Turkistonliklarning Milliy Matbuoti va Uyushmalari (1917-1921), Buxoro Unv., Yüksek Lisans Tezi, 2013.
- Çelik, M. Bilal, ‘‘ 1800-1865 Yılları Arasında Buhara Emirliği,’’ Sakarya Üniv. Doktora Tezi, 2009.
- Çetin, Halil, ‘‘ Çarlık Rusya’sının Türkistan’ı İşgali ve Buhara Hanlığı,’’ Kırıkkale Üniv. Yüksek Lisans Tezi, 1997.
- Doğan, Cabir, ‘‘ Enver Paşa’nın Yurt Dışındaki, Hayatı ve Mücadelesi, ’Süleyman Demirel Üniversitesi, SBE, Yüksek Lisans Tezi, Isparta 1998.
- Evcı, Tefik, ‘‘ Yeni Türkistan Dergisi (1927-1931),’’ Kırıkkale Üniv. Yüksek Lisans Tezi, 2006.

- Hamidova, F. Rıslı'goy, " Buxoro Resbuplikasında Sovetcha Andozadogi Agror O'zgarishlar (1920-1924)," Andijan Davlat Univ. Yüksek Lisans Tezi, 2009.
- Hatunoğlu, Nurettin, " Buhara Hanlığı 'nın Son Emri Alim Han ve Dönemi (1911-1920)," Gazi Ün. Doktora Tezi, Ankara 2010.
- Kılıç, Nurten, "Siyasal Kültürde Değişim: Şeybani Han ve Özbek Siyasi Oluşumu (1500-1510)," Ankara Ün. Doktora Tezi, 1999.
- Köse, Kürşat, " İngiliz Seyyah Alexander Burnes'e Göre XIX yy İlk Yarısında Buhara Hanlığı," İstanbul Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Onay, Yaşar, " Tarihte ve Günümüzde Rusya'nın Orta Asya Siyasetleri," İstanbul Ün., Doktora Tezi, 1995.
- Taşkaya, Halim, "A. Fıtrat ve Yaş (Genç) Buharalılar Cemiyeti," İstanbul Ün. Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Teke, Tuğba, " Özbek Halk Edebiyatında A. Fıtrat ve Özbek Klasik Müziği..." Gazi Ün. Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Yusupova, Manzura Uktamano, " Türkiyadaki Özbekler Tarihı va Etnografiyası," Buxoro Davlat Universiteti, Yüksek Lisans Tezi, 2015.

GAZETE;

Buhara Ahbar Gazetesi, 17 Ekim 1920.

- Buhara Ahbar Gazetesi, 29 Kasım 1920
- Buhara Ahbar Gazetesi, 3 Aralık 1920
- Buhara Ahbar Gazetesi, 9 Aralık 1920.
- Buhara Ahbar Gazetesi, 20 Aralık 1920.
- Buhara Ahbar Gazetesi, 3 Ocak 1921
- Buhara Ahbar Gazetesi, 13 Ocak 1921
- Buhara Ahbar Gazetesi, 18 Ocak 1921
- Buhara Ahbar Gazetesi, 27 Ocak 1921
- Buhara Ahbar Gazetesi, 1 Şubat 1921
- Buhara Ahbar Gazetesi, 16 Şubat 1921
- Buhara Ahbar Gazetesi, 17 Şubat 1921
- Buhara Ahbar Gazetesi, 29 Şubat 1921
- Buhara Ahbar Gazetesi, 17 Mayıs 1921
- Buhara Ahbar Gazetesi, 21 Mayıs 1921

Buhara Ahbar Gazetesi, 11 Ekim 1920
Buhara Ahbar Gazetesi, 18 Kasım 1921
Buhara Ahbar Gazetesi, 26 Kasım 1921
Buhara Ahbar Gazetesi, 29 Kasım 1921
Buhara Ahbar Gazetesi, 17 Aralık 1921
Buhara Ahbar Gazetesi, 25 Aralık 1921
Buhara Ahbar Gazetesi, 31 Aralık 1921
Buhara Ahbar Gazetesi, 19 Kasım 1922.
Hakimiyet-i Milliye Gazetesi, 8 Kanun-i Sani.
Buxoronoma Gazetesi, Torayev, Fayzulla, ‘‘ Fayzulla Xocayev va Musikiy
Merosimiz,’’ 2 Nisan 2000.
Hür Türkistan Gazetesi, Timur Kocaoğlu, ‘‘ Türkistan’da Cedit Okulları,’’ S.6, 1976.
Azat Buhara Gazetesi, 21 Kasım 1923.
Azat Buhara, Gazetesi, 16 Şubat 1924
Arşiv;
BAO, Kararlar Daire Başkanlığı, 1422.
BAO, Kararlar Daire Başkanlığı, 1113.
T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, C.16, s.11.

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, C.24, s.473.

İnternet Kaynakları;

<https://ziyouz.uz/ilm-va-fan/tarix/ozbekiston-hukmdorlari/amir-muzaffar/>
[http://shosh.uz/wp-content/uploads/2016/12/Konstitutsiya-Buharskoy-NSR-1922-
g..pdf](http://shosh.uz/wp-content/uploads/2016/12/Konstitutsiya-Buharskoy-NSR-1922-g..pdf)

<https://ziyouz.uz/ozbek-ziyolilari/abdurauf-fitrat-2/>
<https://ziyouz.uz/ilm-va-fan/tarix/manaviyat-yulduzlari/abdurauf-fitrat-1884-1938/>
<https://ziyouz.uz/ilm-va-fan/adabiyot/tohir-malik-fitrat/?lng=lat>

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1. Fayzullah Kılıchev, ‘‘ Mustaqillikning Fojiali Yoli,’’	63
Tablo 2. Bahodir Eshov, <i>O‘zbekiston Davlatchiligi va Boshqaruvi Tarixi.</i>	76
Tablo 3. SH. A. Hayitov ve K.J. Rahmonov, <i>Buxoro Xalq Sovet</i>	99
Tablo 4. Buhara Ahbar Gazetesi, ‘‘Bozor Narhlari,’’	99
Tablo 5. A. Pardiyev, B. Ahmedov, ‘‘ Buxoro Halq Sovet	102
Tablo 6. Kemal Rahmanov, <i>Buxoro Halq Sovet.</i>	106
Tablo 7. A. Salmonov, <i>BXSR Hukumatining Vakf Islohoti</i>	107
Tablo 8. Mehmet Arslan,’’ Gaspıralı İsmail Bey’in Eğitim Reformu ve Usul-i.	123
Tablo 9. A. Khalid, <i>The Politics of Muslim Cultural Reform.</i>	124
Tablo 10. Sherali Turdiyev, <i>Ular Germaniya‘da O‘qıgan Edilar.</i>	131
Tablo 11. Sherali Turdiyev, <i>Ular Germaniya‘da O‘qıgan Edilar.</i>	132
Tablo 12. SH. A. Hayitov ve K.J. Rahmonov, <i>Buxoro Xalq Sovet.</i>	144
Tablo 13. K.J. Rahmonov, <i>Buxoro Halq Sovet Respublikasi</i>	152

EKLER

1920 Yılı Buhara Emirliğı Sınırları

Buhara Emirliğı Son Hanı Alim Han

Yaş Buharalılar Partisi üyelerinden bir grup / Ortada oturan Feyzullah Hocayev.

Yaş Buharalılar Partisi Üyeleri

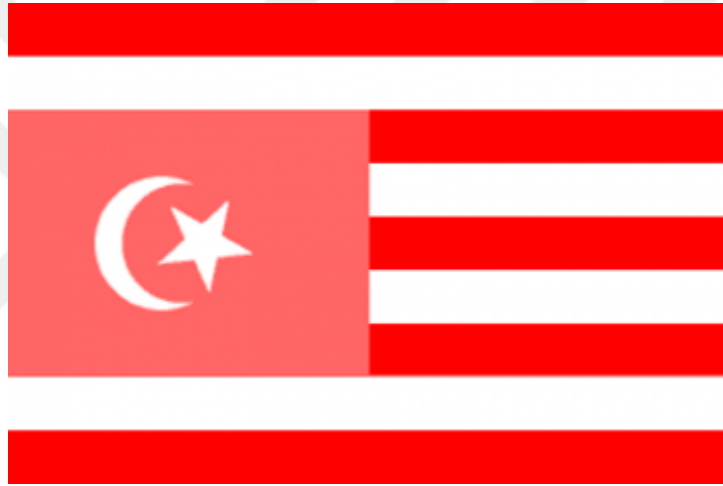
1920 Yılında Buhara'ya Yapılan Rus Baskını Haritası

Kızıl Askerler baskınından sonra Buhara şehrinin genel görünümü. Eylül 1920.

BHSC 1920-1921 YILLARI BAYRAĞI

BHSC 1922-1923 YILLARI BAYRAĞI

BHSC 1923-1924 YILLARI BAYRAĞI

Buhara Halk Şuralar Cumhuriyeti Arması

BHSC POSTA PULLARI

BHSC Merkez İnkılap Komitesi vekili rozeti

Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti Sınırları 1922

Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti Para Birimleri

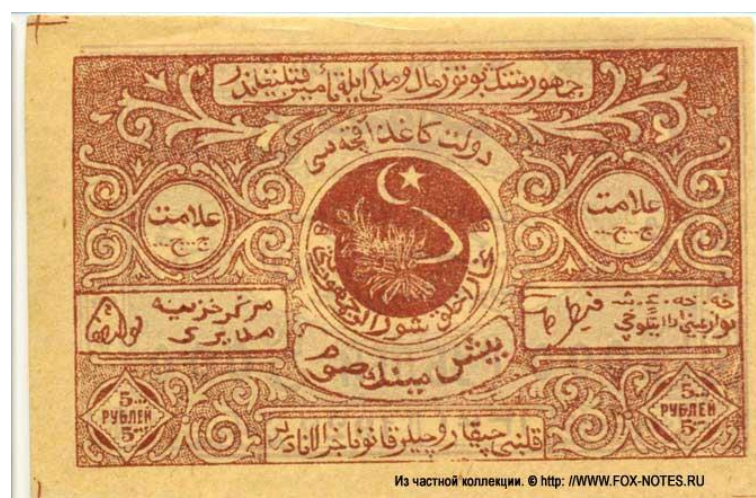
-Devlet Kâğıt Akçesi / Üç Yüz Ten 'gov

-Devlet Kâğıt Akçesi / On Bin Som

-Devlet Kâğıt Akçesi / Beş Bin Som

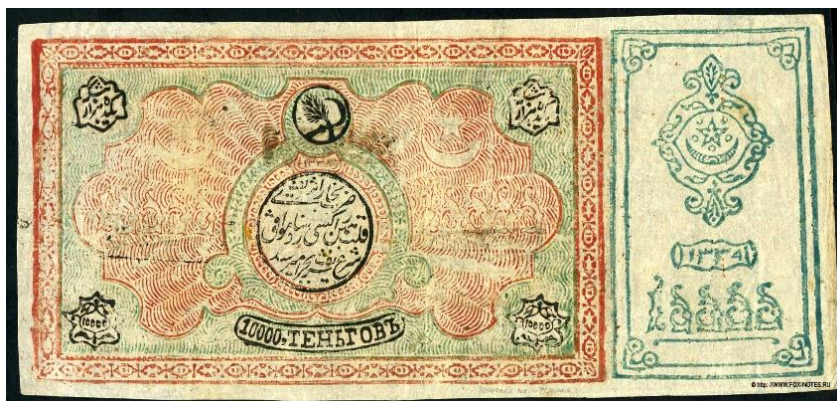
-Devlet Kâğıt Akçesi / Beş Bin Som

-Devlet Kâğıt Akçesi / Yüz Ruble

-Devlet Kâğıt Akçesi / Bin Som

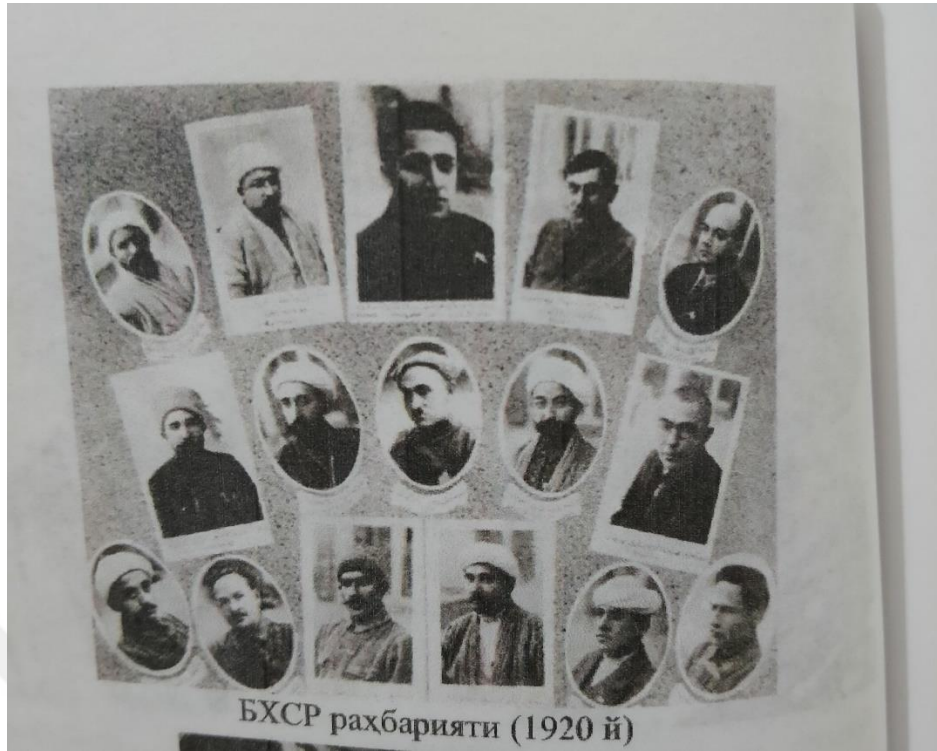
-Devlet Kâğıt Akçesi / On Bin Ten 'gov

-Devlet Kâğıt Akçesi / Yüz Som

Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti İlk Devlet Kredi Belgesi-1923.

Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti Liderleri (1920 yılı)

Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti, 3. Kurultayı / Ağustos 1921.

Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti ilk Maarif Kurultayı / 1921.

Бухоро халқ республикаси ўқитувчилари қурултойи.

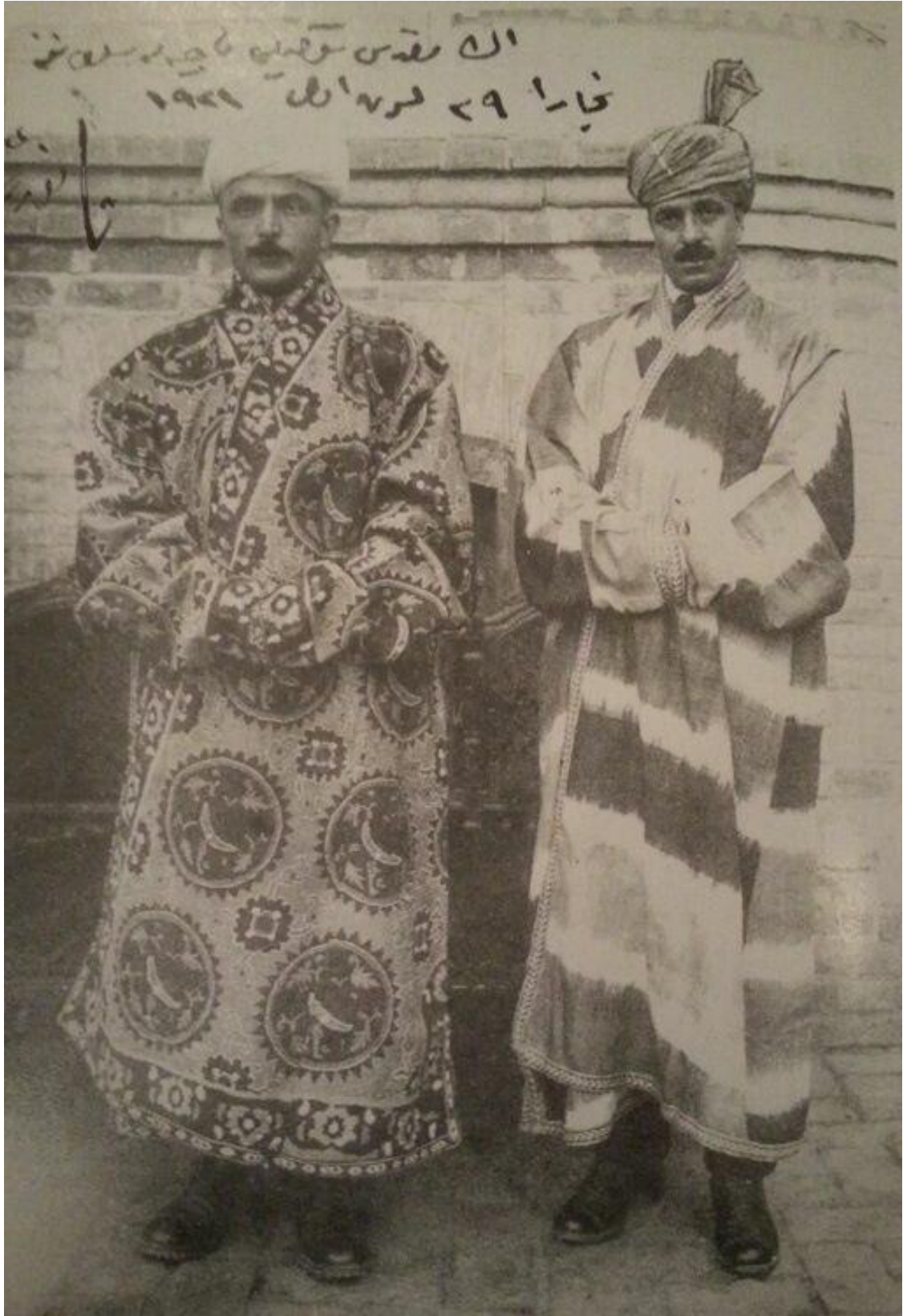
Buhara Halk Cumhuriyeti Öğretmenler Kurultayı

Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti Askeri Birlikleri /1921

Osman Hoca'nın Osmanlı-Türk subaylarına kurdurttuğu Buhara ordusunun çekirdeğidir.

Enver Paşa Geleneksel Özbek Kıyafetleriyle / Buhara 1921.

**Feyzullah Hocayev başkanlığında düzenlenen Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti
Hükümeti- Nazırlar Kongresi Üyeleri. Buhara 1923.**

**Ф.Хўжаев. Бухоро Халқ Совет Республикаси
ҳукуматининг бошлиғи (1920-1924 йиллар)**

Feyzullah Hocayev- BHSC Devlet Başkanı (1920-1924 Yılları)

Osman Hocaev (Kocaoğlu)- Buhara Merkez İcra Komitesi Başkanı

Osman Kocaoğlu, eşi
Hakime Hanım, kızı Özay
ve oğlu Timur (1950)

**KURTUŞ SAVAŞININ UNUTULAN FİNANSÖRÜ
BUHARA CUMHURBAŞKANI OSMAN KOCAOĞLU**

Türkistan coğrafyasında birçok alanda çağdaşlaşma hareketi başlatan Osman Kocaoğlu, Kurtuluş Savaşı'mızın en büyük finansörüdür! Evet, bugüne kadar Kurtuluş Savaşı sırasında Rusların gönderdikleri sanılan altınları ve silahları Buhara Cumhurbaşkanı Osman Kocaoğlu yönetimindeki kardeşlerimiz göndermişlerdir. İlginç olan, bu altınlar, 1402 yılında, Ankara Savaşı'nda Beyazıt Han'ı yenerek Osmanlı'yı Fetret Devri'ne sokan Timur Han'ın altınlarıdır..

ABDURRAUF FITRAT – Milli Eğitim Bakanı

BHSC'DEN ALMANYA'YA GİDEN ÖĞRENCİ GRUBU.

Komak Dergisi – 1 Eylül 1923, S.1,
Özbek bilim, edebiyat ve sosyal içerikli dergisi

Handwritten notes and sketches on lined paper:

- Top left: "۱۰۸۳۷۵۴۲۱۰" written vertically.
- Below it: "۱۰۸۳۷۵۴۲۱۰" written horizontally.
- Left side: "ماده و کوبی" (Matter and Strike) written vertically.
- Center: "تأخر و کوبی" (Delay and Strike) written vertically.
- Right side: "میدان رزاقی و کوبی" (Razaki Field and Strike) written vertically.
- Bottom center: "نور کیا بود و کوبی" (Who was light and strike) written horizontally.

The page contains several handwritten signatures and marks, including a large signature at the top right and another at the bottom right.

226

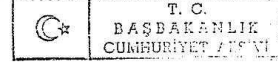

Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti Anayasa Kitabçığı Kapağı / 1922

T. C.
BAŞVEKÂLET
KARARLAR DAİRESİ MÜDÜRLÜĞÜ
Karar sayısı
2

18240

Kararname

6/9/1938 tarihli ve 2/9536 sayılı kararname ile Türk vatan-
daşlığından çıkarılan eski Buhara Cuhur Reisi Osman Hocaoglu hakkında-
ki vatandaşlıktan ıskat kararının kaldırılması; Daniliye Vekilliğinin
15/6/1942 tarihli ve 73129/62II/3198 sayılı tezkeresiyle yapılan tek-
lifi üzerine, İcra Vekilleri Heyetince 18 Temmuz 1942 tarihinde kabul
olunmuştur.

REİSİCUMHUR

İsmet İnönü

Bş. V. vekili
ve Dahiliye.V.

B. A. F. Cebesoy

Ad. V.

A. B. İsmail

M. M. V.

A. B. İsmail

Da. V.

Ha. V.

Ş. Sami

Ma. V.

Mf. V.

Na V.

A. F. Cebesoy

İk. V.

S. İ. M. V.

Ş. A. Akkurt

G. İ. V.

Ş. Karadeniz

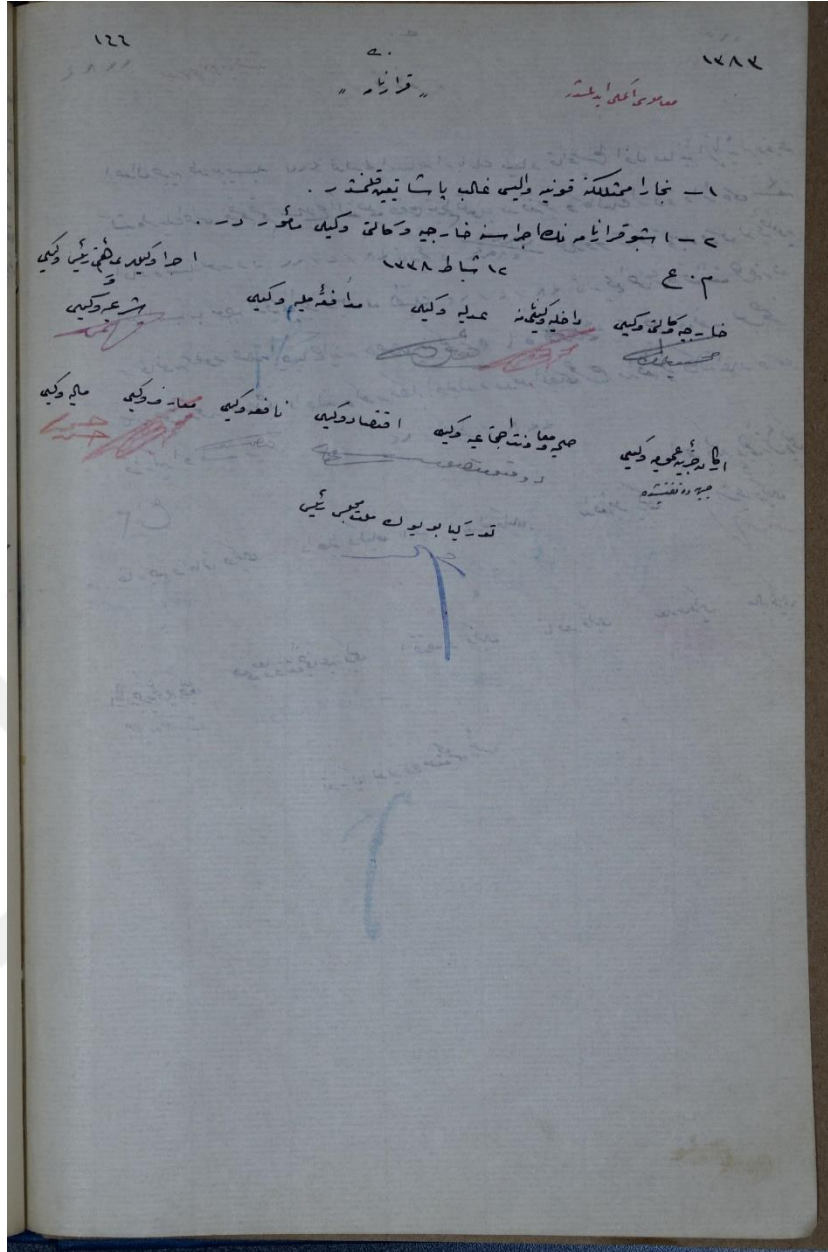
Zr. V.

Mü. V.

Ti. V.

030 18 01 02 29 58 17

2/9536 sayılı Kararname ile vatandaşlıktan çıkarılan eski Buhara Cumhurbaşkanı
Osman Hocaoglu'nun vatandaşlığa kabulüne dair belgedir.

Buhara Mümessilliği 'ne Konya Valisi Galip Paşa'nın tayinine dair belgedir.

تارىخىي

بۇيۇق ئۆزگىرىش

مەھكىمە

يۈز ئۆزگىرىش

۱۳ ئىيۇن ۱۳۳۸ يىلى

مەھكىمە

— سىياسىي خىلاسى

— ئورمان ۋەزىرە

— مەمۇرىي ئىشلىرىنىڭ خىلاسى

— مەمۇرىي ۋەزىرە ئورمان ۋەزىرە ئورمان ۋەزىرە

— خىراجەت ۋەزىرە

— سۆز ئۆزگىرىش

بىرىنچى جەلە

مەھكىمە

دەپنە

سائەت

[رەئىس — بىرىنچى رەئىس ۋەكىل ھەيئەت رەئىس]

كەتەب: شىخوۋىيەت (لازىستان) ھەيئەت (ۋان)

سىياسىي خىلاسى:

رەئىس — ئاھىلىيەت ھەيئەت رەئىس

تەييارلىغۇچى، سىياسىي خىلاسى ۋەزىرە [سىياسىي

سىياسىي خىلاسى ۋەزىرە]

ئاھىلىيەت سىياسىي خىلاسى ۋەزىرە (خەيىر

سىياسىي خىلاسى ۋەزىرە ئاھىلىيەت ۋەزىرە

سىياسىي خىلاسى ۋەزىرە ئاھىلىيەت ۋەزىرە

سىياسىي خىلاسى ۋەزىرە ئاھىلىيەت ۋەزىرە

سىياسىي خىلاسى ۋەزىرە ئاھىلىيەت ۋەزىرە

سىياسىي خىلاسى ۋەزىرە ئاھىلىيەت ۋەزىرە

سىياسىي خىلاسى ۋەزىرە ئاھىلىيەت ۋەزىرە

سىياسىي خىلاسى ۋەزىرە ئاھىلىيەت ۋەزىرە

ئەيىبى، بىخەتەرلىك ۋەزىرە ئاھىلىيەت ۋەزىرە

بىخەتەرلىك ۋەزىرە ئاھىلىيەت ۋەزىرە

بىخەتەرلىك ۋەزىرە ئاھىلىيەت ۋەزىرە

بىخەتەرلىك ۋەزىرە ئاھىلىيەت ۋەزىرە

بىخەتەرلىك ۋەزىرە ئاھىلىيەت ۋەزىرە

بىخەتەرلىك ۋەزىرە ئاھىلىيەت ۋەزىرە

بىخەتەرلىك ۋەزىرە ئاھىلىيەت ۋەزىرە

بىخەتەرلىك ۋەزىرە ئاھىلىيەت ۋەزىرە

بىخەتەرلىك ۋەزىرە ئاھىلىيەت ۋەزىرە

بىخەتەرلىك ۋەزىرە ئاھىلىيەت ۋەزىرە

بىخەتەرلىك ۋەزىرە ئاھىلىيەت ۋەزىرە

بىخەتەرلىك ۋەزىرە ئاھىلىيەت ۋەزىرە

اخبارى.

بھارا مركزى انقلابى قوميتىنىڭ و مركزى
اشتراكيون قوميتىنىڭ ناسر افكارىدىر.

بھارا شېرىندە مەنھەدە ابكى مەرتبە چىقا تورغان سياسى، اجتماعى، غزىنەدەر.

بھاسى ۳ سوم

آدرىس

اسكى بھارا واکزال قارشوسىدە پروتى
توران كىشىلىكسىدەدەر.

بويروق

بھارا شورلر جمهوريتىنىڭ معارف نظارتى طرفىدىن

توقى سودا و صناعات در روسيه
وممالك فرنگستان در توسيع كارهاى
بجارتى و دهقانانى بھارا سبب شد.

نتيجه آن سبب ترقى طبعى احوال
اقتصادى گرديده.
از آنجاكه سبب ترقى كارهاى
اقتصادى از خارج بود بواسطه
پريشاني احوال تجارى خارجيه
مملكت ما درزير بار فلكايت
اقتصادى مانده.

بھار يە دور دراز چەارسالە
دولت هاى مەرب زمين ودر آخر
آن مبارزە انقلابى مملكت روسيه
كار صنعت اقتصاد رازيرو زير كرد
فەربىكەلە خراب كرد راه اعتين
بارتكشيد شهر باكو كمان روغن
لمبه بدست حكومت انگليس افتاد.
اينتهه در پيرى نى اقتصادى مملكت
ما باعث بود.

در فم اين سياست جنگ جويانه
در شتابه جناب على احوال
اقتصادى مملكت را گرفتار بالا كرد.
باروسيه شورايى قطع مناسبات
نمودن امير و با انگليس دوستى
نمودن ايش چنان نتيجه بخشيد كه
كار تجارت باروسيه شورايى تمام
خواب كرد، از اين مملكت كه
از حرب عمومى هر سال دو ميليون
ودود هزار پود پخته خالص مى

اوشوبونگ بيلان جميع بھارا مؤسسەلر يە معلوم قىلىنور كه
بھارادە بولغان جميع مەدرسەلر مەعارف نظارتىغە تابع بولغانلىقى اوچون
ناظرلر شوراسى طرفىدىن عموم ۵ - ۶ لارغە بويورادر كىم:
۱ - مەدرىن اقل مەعارف نظارتىنىڭ اجازىتىدىن باشقە مەدرسە
چەرەلەرسەدە قىسى بىر نظارتنىڭ اقدىملرى طرفىدىن اشغال قىلىگن
بولسەلر اوشو بويروق چىقا بىلەن پراير چەرەلرى بوشانلور.
۲ - مەدرىن موگور، هر بىر نظارت اقدىملرى اوچون مەدرسەلەردە
استقامت قىلماق اوچون چەرەلەر بولسە مەعارف نظارتىغە مراجعت
قىلىنورلر.

مەدرىن موگور بوقىلار يە كى كورسەتلىگەن بويروق دىن تىش
حركت قىلغانلار مەشوليت كە تارتىلور.

بھارا خلق ناظرلر شوراسىنىڭ رەئىسى: فيض الله خوجەيف
مەعارف ناظرى: قارى يول ش فولاد اوغلى
مەعارف نظارتىنىڭ باش كاتىبى: محمد امين رحمت الله زاده

بويروق

معارف نظارتى طرفىدىن

بھارا مەعارف نظارتى طرفىدىن بھارنىڭ اولكى مەدرىتتە عائد
صنایع نغيسه و آثار عتيقه اسبابلارن بىخافقە چدى روشندە باشلاندى.
شونىڭ ايله بھارا اھالىسە اعلان قىلىنادر كىم:

۱ - اكر بھارنىڭ اولكى مەدرىتتە عائد آثار عتيقه و صنایع
نغيسه اسبابلارى بولسە مەعارف نظارتىنىڭكى ناھرىغ آثار عتيقه
شعبەسىگە كىلاتر وپ تابشوسنلار.

۲ - مەعارف نظارتى هر اسبابنىڭ قىمتىغە قاراپ پولنەدە بىرودەر.

۳ - بونىناق اسبابنىڭ خىزمىتى قوللار دە بولسە هم قولن

بويروق رقم ۶۰

مملكتدن خارجە مال چقارماق حقندە

۱) مملكتدن مال چقارماق و خارجى دولتلر و آنلرنىڭ رعيە
لرى بىلەن مال آليشلىرىماق ايشى سودا و صناعات نظارتىغە تابش بىلادر.
۲) سودا و صناعات نظارتىنىڭ اجازىتىدىن باشقە بھارا شورالر
جمهوريتىدىن مال چقارماق قطع صورتدە منع قىلنادر.
۳) مملكت سرحدلرىدىن غير مشروع و خلاف قانون مال
چقارماقغە مانع بولماق چارەلارى سودا و صناعات نظارتى طرفىدىن
حربىيە نظارتىنىڭ قوسى واسطەسى بىلەن اجرا ايدىلچكىدر.
۴) سودا و صناعات نظارتىنىڭ اجازىتىدىن باشقە مملكتدن
خارجە مال چقاروچىلارنىڭ لارى خلق فايتىسىغە حكومت طرفىدىن
مصادره قىلىپ آينەچقىدر.
۵) اوشو بويروقنىڭ تكمىلى و تفصىلى اوچون كبرا كلىك
دستورالعمل لار ناظرلر شوراسى و سودا صناعات نظارتى طرفىدىن بىر يولور.

اصل نسخەسىندە شو امضالار بار:

مركز انقلاب قوميتىنىڭ رەئىسى: ع محى الدين

رەئىس معاون: يوسفى.

باش كاتىب: (امضا)

اصل نسخەسىغە بىر بىرادر.

بويروق شعبەسىنىڭ مەدرى: (امضا)

۱۹ نچى نوپا بىردە رقم ۶۲ ۱۹۲۰ نچى يلدە

